

ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ จิตกุล ทรงทำสังฆกรรมเทียมเสิม

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางฉิมฤทธิ์ สุขประยูร

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๙๐

294.31873
ด495ตค
(ค.11)

หน้า ๑

หอสมุดแห่งชาติ
ราชบัณฑิตยสถาน

ตำนานพระมหากษัตริย์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษร

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงทำเลิศจรรณกัมเมียม

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางสัณฐิณี สุขประยูร

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๐

เลขหน้า

๒๑๘๖

ณ.

เลขหน้า

๒๑๘-๓/๑๖๖

๑๕๕๕๕๕

เลขหน้า ๒๑๘-๓/๑๖๖

ทำนันทพระพุทธรูปเจดีย์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณ

- พิมพ์ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารคำชุ่ม ในรัชกาลที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๖๔
- พิมพ์ครั้งที่สอง ในงานสถาปนาภิเศก นายมังกร สามเสน
ฉบับที่ทรงตรวจแก้ไขใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๐
- พิมพ์ครั้งที่สาม ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล
ทรงทำเจดีย์บรรจุเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๐
- พิมพ์ครั้งที่สี่ องค์การคึกฤสถภาพพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. ๒๕๐๓
- พิมพ์ครั้งที่ห้า ในงานสถาปนาภิเศก นางถนอม สามเสน พิมพ์เฉพาะตอนที่ ๑, ๒
และ ๔ รวมกับตำนานพระพิมพ์และเรื่องพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พ.ศ. ๒๕๐๔
- พิมพ์ครั้งที่หก ในงานสถาปนาภิเศก นางสมัญญา สุขประยูร พ.ศ. ๒๕๐๐

คำนำ

ในงานสถาปนาภิเศก นางสัมฤทธิ์ สุขประยูร กำหนดงานวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๐ ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง หลวงสัมฤทธิ์ศวกรรรม ซึ่งเป็นบุตร ได้มาติดต่อกับกรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงาน กรมศิลปากรขึ้นคืออนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

เรื่องตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อให้ตีพิมพ์สนองคุณ ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๖๕ แต่เนื่องด้วยในคราวนั้น ทรงเวลาควักวักน้อย เกรงว่าจะมีข้อผิดพลาดคลาดเคลื่อน ต่อมาจึงทรงตรวจแก้ไขใหม่ ได้ตีพิมพ์ฉบับแก้ไขเป็นครั้งแรกในงานสถาปนาภิเศก นายมังกร สามเสน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เรียกชื่อหนังสือว่า ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์สยาม ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์หนังสือนี้ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในการพิมพ์คราวนั้น ได้มีพระราชดำรัสสั่งให้หม่อมเจ้าสุภัทราวดีศ ดิศกุล ทรงตรวจสอบทำเชิงอรรถเพิ่มเติม ให้ทันสมัยได้ระดับความรู้ในปัจจุบัน เรียกชื่อหนังสือใหม่ว่า ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ เชิงอรรถที่หม่อมเจ้าสุภัทราวดีศ ดิศกุล

ทรงเพิ่มเติมคือพิมพ์ด้วยตัวจิ๋ว ส่วนเชิงอรรถที่สมเด็จฯ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงไว้แต่เดิม ให้พิมพ์ด้วยตัวธรรมดา ทั้งนี้เพื่อให้
เป็นที่สังเกตทราบได้ อนึ่ง ในคราวพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น หม่อมเจ้า
สุภัททศิ ดิสกุล ได้ทรงเลือกภาพประกอบใหม่ และในการพิมพ์
คราวนี้ ได้ตีพิมพ์ค่านำเมื่อพิมพ์ครั้งแรกไว้ด้วย นับเป็นการพิมพ์
ครั้งที่ ๕

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศัถกษณานุประทาน ซึ่ง
เจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ นางสัมฤทธิ์ สุขประยูร เป็นมาตุภูมิฐาน
ธรรม และได้จัดพิมพ์หนังสืออันเป็นหลักทางประวัติศาสตร์ออกแจก
จ่ายเป็นกุศลวิยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงจงเป็นพลวบิจริย
สังเสริมให้ นางสัมฤทธิ์ สุขประยูร ผู้วาชนม์ ประสพแต่อริกุศล
มนุญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปวาชภพ สมดังเจตจำนงของเจ้าภาพ
ทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๓๐ มกราคม ๒๕๑๐

นางสนมฤทธิ์ สุประจัน

ชาติ พ.ศ. ๒๔๑๕

มรณ พ.ศ. ๒๕๐๖

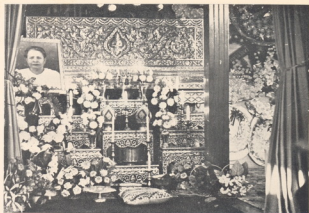
แต่คุณแม่

คุณแม่เกิดเมื่อวันที่ ๖ เดือน ๖ ปีออก ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๑๕ ที่ตำบลหัวลำโพง อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร เป็นบุตรหัวหวงจิตรวงษา (ซ่ง) และนางทับ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันทั้งหมด ๑ คน เป็นชาย ๔ หญิง ๓ คุณแม่เป็นคนสุตทอง ผู้พี่ทั้ง ๖ ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว เมื่อมีอายุได้ ๒๘ ปี ได้ทำการสมรสกับนายก้อน สุขประยูร ปลัดกรมทหารเรือในสมัยนั้นมีบุตรธิดาคือ

๑. หลวงสัทธวัชวิศวรรม (กอสอน สุขประยูร)
๒. นายสิริ สุขประยูร (ถึงแก่กรรม)
๓. นางอินทรา มีศรีสม
๔. นางสาวรรณา พิมพ์มาศ

คุณแม่ถึงแก่กรรมด้วยโรคชราด้วยความสงบเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ เวลา ๑๐.๕๕ น. ณ บ้านเลขที่ ๕๕ ถนนสุขุมวิท ซอย ๑๕ คำนวณอายุได้ ๘๔ ปี กับ ๖ เดือน

คุณความดีของคุณแม่มีเหลือหลาย แต่จะไม่ขอพรรณนา เพราะถ้อยคำที่เชกสเปียร์ยอดจินตกรชาวอังกฤษได้กล่าวไว้ในบทละครเรื่อง “ยูเลียส ซีซาร์” ตอนหนึ่งเป็นใจความว่า “อันความไม่คำนึงถึงมนุษย์ได้ทำให้จะอยู่ต่อไปเมื่อชีวิตหาไม่แล้ว แต่คุณงามความดีก็จะถูกฝังหายไปกับพร้อมกับกระดูกของเขา” ยังเป็นอมตะ ลูกจึงจะขอแค่เพียงสักคำว่า คุณแม่ได้ทำหน้าที่แห่งกุลสตรีที่ถือกำเนิดมาในโลกนี้ตามผ่องใหญ่ของธรรมชาติแล้วโดยสมบูรณ์ คุณพ่อได้จากไปสู่ปรโลกขณะเมื่อลูก ๆ ยังเป็นเด็กอยู่นั้น แต่คุณแม่ก็ได้นำลูก ๆ ไปสู่ระดับอันไม่ต่ำกว่าจะถูกลืมได้ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ถูกที่ควรสำหรับมนุษย์เราจะพึงมุ่งเข้าสู่ ขอให้คุณแม่จงภูมิใจและนอนคาถาหลับในโลกที่พยับเกิด.

ชลสิทธิ์บ้านเลขที่ ๔๔ สุนทวิท ๒๐๑ ๑๔

ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

สารบัญเรื่อง

คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

หน้า
[๑๑]

ตอนที่ ๑	ว่าด้วยมูลเหตุที่ ^๑ เกิดพุทธเจดีย์	...	...	...	๑
	ว่าด้วยเจดีย์ ๔ อย่าง	...	...	...	๓
	อธิบายด้วยเจดีย์ ๔ อย่าง	...	...	...	๕

ตอนที่ ๒	ว่าด้วยประวัติ ^๑ พุทธเจดีย์	...	...	...	๕
	ว่าด้วยปฐมสังคายนา	...	...	...	๕
	ว่าด้วยทุติยสังคายนา	...	...	...	๑๑
	ว่าด้วยความนิยมในยวีโรกเจดีย์	...	...	...	๑๒
	ว่าด้วยการสร้างวัดตามสถานที่ ^๑ ยวีโรกเจดีย์	...	...	...	๑๕
	ว่าด้วยการปลูกพระศรีมหาโพธิ์	...	...	...	๑๖

ตอนที่ ๓	สมัยแรกพระพุทธศาสนาเป็นประธานของ				
	ประเทศ	...	...	...	๑๘
	ว่าด้วยราชอาณาจักรตอน พ.ศ. ๒๐๐	...	...	...	๑๘
	ว่าด้วยเรื่องราชประวัติ ^๑ แห่งพระเจ้าอโศก	...	...	...	๒๐
	ว่าด้วยพระเจ้าอโศกสร้างพระเจดีย์	...	...	...	๒๓
	ว่าด้วยแบบอย่างพระสถูป ^๑ ที่สร้างครั้งพระเจ้าอโศก...	...	...	...	๒๔

ว่าด้วยทศิยสังคายนา	๒๕
ว่าด้วยการส่งคณะสงฆ์ไปสอนตามต่างประเทศ ...	๒๖
ว่าด้วยพระเจ้าอโศกกับการปกครองด้วยธรรมานุภาพ	๒๘

ตอนที่ ๔	ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดสร้างพระพุทธรูป	๓๔
	ว่าด้วยชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา	๓๖
	ว่าด้วยพระเจ้านมิตที่สร้างพระพุทธรูป	๓๗
	ว่าด้วยพระพุทธรูปที่มีมือข้างโยนถ	๓๘

ตอนที่ ๕	ว่าด้วยพุทธเจดีย์สมัยคุปตะ	๔๘
	ว่าด้วยความแปรวนแปรแห่งพระพุทธศาสนา	๕๐
	ว่าด้วยเกิดลัทธิมหายานและหินยาน	๕๐
	ว่าด้วยพระปางของช้างโยนถ	๕๓
	ว่าด้วยมณฑปและปราสาท	๕๗

ตอนที่ ๖	ว่าด้วยพุทธเจดีย์ของพวกมหายาน	๕๘
	ว่าด้วยลัทธิผู้ถือคัมภีร์มหายานและหินยาน	๕๘
	ว่าด้วยพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นตามคัมภีร์มหายาน ...	๖๑
	ว่าด้วยพระยานิโพธิสัตว์	๖๔

ตอนที่ ๗	ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในนานาประเทศ	๖๖
	ว่าด้วยโยธาวัดอุยีนเครื่องหมายที่พุทธศาสนา ได้แผ่ไป	๖๖
	ว่าด้วยลักษณะชาวอินเดียนาพุทธศาสนาไปสอน ตามต่างประเทศ	๖๗
	ว่าด้วยศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ	๖๗
	ว่าด้วยคำสอนศาสนาที่ชาวอินเดียนาไป	๖๘
	ว่าด้วยศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธปนกัน	๗๐
	ว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งพุทธศาสนาในอินเดียนา	๗๒
	ว่าด้วยพระพุทธรูปอันมีลักษณะในนานาประเทศ	๗๔
	ว่าด้วยรูปพระโพธิสัตว์อันมีลักษณะในนานาประเทศ	๗๕
	ว่าด้วยการแก้ไขรูปพระสถูปเป็นรูปต่าง ๆ	๗๕
	ว่าด้วยเหตุที่สร้างปราสาท	๗๖

ตอนที่ ๘	ว่าด้วยพระพุทธรูปในประเทศสยาม	๗๘
	ยุคที่ ๑ ลักษณะนิมิตอย่างเถรวาท	๗๘
	ยุคที่ ๒ ลักษณะนิมิตอย่างเถรวาท	๘๐
	ยุคที่ ๓ ลักษณะนิมิตอย่างเถรวาท	๘๒
	ยุคที่ ๔ ลักษณะนิมิตอย่างเถรวาท	๘๕

	หน้า
ตอนที่ ๑ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ	๕๒
สมัยทวารวดี	๕๓
สมัยศรีวิชัย	๕๖
สมัยลพบุรี	๕๘
สมัยเชียงแสน	๑๐๑
สมัยสุโขทัย	๑๐๘
สมัยอยุธยา	๑๑๘
สมัยรัตนโกสินทร์	๑๒๗
คำราพระปางกรุงรัตนโกสินทร์	๑๔๒

(เจริญรอดตัวจึ่งเป็นของหม่อมเจ้าสุภัททิศ คิศจุฑ)

สำเนาญรูป

- รูปที่ ๑ พระสถูปที่ ๓ ที่สำญจี ศิลปอินเคียสมัยโยรวณ
- รูปที่ ๒ ประตูก้านเหนือของพระสถูปที่ ๑ ที่สำญจี ศิลปอินเคียสมัยโยรวณ
- รูปที่ ๓ ถ้าเจดีย์สถานทีภาสา ศิลปอินเคียสมัยโยรวณ
- รูปที่ ๔ พระพุทธรูปอินเคียแบบคันธารราฐ
- รูปที่ ๕ พระพุทธรูปปางปวินิพพาน ศิลปอินเคียแบบคันธารราฐ
- รูปที่ ๖ พระโพธิสัตว์ ศิลปอินเคียแบบคันธารราฐ
- รูปที่ ๗ พระพุทธรูปปางประทานอภัย ศิลปอินเคียแบบมธุรา
- รูปที่ ๘ เจียรพระพุทธรูปอินเคียแบบอมราวคิ
- รูปที่ ๙ หน้าถ้าเจดีย์สถานที ๑๕ ณ อชันคา ศิลปอินเคียแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๐ ภายในถ้าเจดีย์สถานที ๑๕ ณ อชันคา ศิลปอินเคียแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๑ หน้าถ้าวิวหารถ้าที ๑ ณ อชันคา ศิลปอินเคียแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๒ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร—ปัทมปาณิ เขียนในถ้าวิวหารที ๑ ณ อชันคา ศิลปอินเคียแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๓ พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ สลักบนแผ่นังเทวสถานทีเทวคฤหะ ศิลปอินเคียแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๔ พระพุทธรูปอินเคียแบบคุปตะตอนต้น

- รูปที่ ๑๕ พระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนา ศิลปินเก็บแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๖ ภาพสลักนูนต่ำของสลู๊ป ตรงกลางมีพระพุทธรูป
นาคปรก ศิลปินเก็บแบบอมราวดี
- รูปที่ ๑๗ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ศิลปินเก็บแบบคุปตะ
- รูปที่ ๑๘ ห้องพระศิขฐานรูปมหาวิระห์ถั่งกร ในศาสนาไฮนะ ณ เฮลวรา
ศิลปินเก็บแบบหลังคุปตะ
- รูปที่ ๑๙ พระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ศิลปินเก็บแบบคันธารวารู
- รูปที่ ๒๐ พระโพธิสัตว์ธวัธโลกิเศศวร-บัทมปาณิ ศิลปินแปล
- รูปที่ ๒๑ พระพุทธรูป ณ เมืองยามิยาน ประเทศอาฟกานิสถาน
- รูปที่ ๒๒ พระพุทธรูปยืนปางเทศนา ณ อานันทเจดีย์ เมืองพุทนาม
ประเทศพม่า
- รูปที่ ๒๓ พระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปินเขมรแบบชายน
- รูปที่ ๒๔ พระพุทธรูปยืนผนังถ้ำสูงเม่น ประเทศจีน
- รูปที่ ๒๕ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ณ เมืองกามาตุระ ประเทศอินเดีย
- รูปที่ ๒๖ พระอานันทพุทโธไวโรหะ ณ พระสถูปยวโรพุทโธ เกาะชวา
- รูปที่ ๒๗ พระพุทธรูปปางสมาธิ ที่เมืองอนูรธปุระ เกาะลังกา
(พุทธรูปเจดีย์คันไโป ถ้าไม่บอกว่าจะอยู่ที่ใดในคำอธิบายได้รูป
หมายความว่าอยู่ ณ หิพธิภณพสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ)
- รูปที่ ๒๘ พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวตั่งส์ ศิลปินเก็บแบบอมราวดี
หรือลังกาแบบอนูรธปุระ พยที่จังหวัดกันครวาชลีมา

- รูปที่ ๒๘ พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ ศิลปะอินเดียแบบอมราวที
ตอนปลาย หรือคุปตะตอนต้น พยัคฆ์ปางพิงคิก จังหวัด
กาญจนบุรี
- รูปที่ ๓๐ พระพุทธรูปปางประทานพร ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ พยัคฆ์
เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- รูปที่ ๓๑ พระพุทธรูป ๔ ปาง ศิลปะอินเดียแบบปาละ พยัคฆ์ในกรพระปรางค์
วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- รูปที่ ๓๒ พระสฤป ศิลปะแบบทวารวดี
- รูปที่ ๓๓ พระธรรมจักรและดวงกลมอย ศิลปะแบบทวารวดี
- รูปที่ ๓๔ พระสฤป ศิลปะแบบทวารวดี
- รูปที่ ๓๕ พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบทวารวดี
- รูปที่ ๓๖ พระพุทธรูปปางประทานพร ศิลปะแบบทวารวดี
- รูปที่ ๓๗ พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ศิลปะแบบศรีวิชัย
- รูปที่ ๓๘ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะแบบศรีวิชัย
- รูปที่ ๓๙ พระพุทธรูปปางมารวิชัย มีนาคปรก ศิลปะแบบศรีวิชัย
- รูปที่ ๔๐ พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ศิลปะแบบลพบุรี
- รูปที่ ๔๑ พระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะแบบลพบุรี
- รูปที่ ๔๒ พระพิมพ์รูปประทับนครนิมิตหายาน ศิลปะแบบลพบุรี
- รูปที่ ๔๓ พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ศิลปะแบบเชียงแสน

- รูปที่ ๔๔ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบเชียงแสนรุ่นแรก
- รูปที่ ๔๕ พระพุทธรูปปางกกรอบพระบาท ศิลปะแบบเชียงแสนรุ่นหลัง
- รูปที่ ๔๖ พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
- รูปที่ ๔๗ พระพุทธรูปปางมารวิชัย มีจารึกว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๒๘
ศิลปะแบบเชียงแสน
- รูปที่ ๔๘ พระเจดีย์วัดช้างล้อม อำเภอศรีสวัสดิ์ชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
ศิลปะแบบสุโขทัย
- รูปที่ ๔๙ พระเจดีย์ขอมทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตาก
ศิลปะแบบสุโขทัย
- รูปที่ ๕๐ พระสุรภีพุทธพิมพ์ ศิลปะแบบสุโขทัย
- รูปที่ ๕๑ พระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก
ศิลปะแบบสุโขทัย
- รูปที่ ๕๒ วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปะแบบอยุธยา
ชั้นต้น
- รูปที่ ๕๓ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบอู่ทองรุ่นที่ ๑
- รูปที่ ๕๔ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบอู่ทองรุ่นที่ ๒
- รูปที่ ๕๕ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะแบบอู่ทองรุ่นที่ ๓
- รูปที่ ๕๖ พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ศิลปะแบบอยุธยา
- รูปที่ ๕๗ พระโลกนาถ ศิลปะแบบอยุธยา

- รูปที่ ๕๘ เกียรพระพุทธรูปหินทราย ศิลปะแบบชยุตยา
- รูปที่ ๕๙ พระเจดีย์เหลี่ยม วัคซุมพลนิทายาราม ขางปะอิน ศิลปะแบบ
ชยุตยา
- รูปที่ ๖๐ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ปางห้ามสมุทร ศิลปะแบบชยุตยา
คอนปลาย
- รูปที่ ๖๑ พระพุทธรูปปางมารวิชัย แขนงนครศรีธรรมราช ศิลปะแบบ
ชยุตยา
- รูปที่ ๖๒ พระคันธารราษฎร์ ปางขอฝน ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์
- รูปที่ ๖๓ พระนิรันตราย ปางสมาธิ ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์
- รูปที่ ๖๔ พระพุทธรูปปางลีลา พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ศิลปะแบบ
รัตนโกสินทร์

คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

เมื่อข้าพเจ้าปรารภถึงงานศพมารดา* ได้ยินคำกล่าวกันว่า
“งานศพนั้นเห็นจะได้อ่านหนังสือแปลก” ด้วยคาดกันว่าข้าพเจ้าคงจะแต่ง
หนังสือเรื่องอันใดชิ้นใหม่ให้สมศรัทธาที่ทำการสนองคุณมารดา ที่คาด
เช่นนั้นเป็นอันยิ่งใจถูก ด้วยข้าพเจ้าก็คิดอยู่ว่าจะแต่งหนังสือชิ้นใหม่ด้วย
น้ำพักน้ำแรง อุทิศกุศลสนองพระคุณอันสูงสุดสักเรื่องหนึ่ง อาศัยเหตุนี้
จึงได้พยายามแต่งเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามขึ้น ด้วยเห็นว่าประกอบ
พร้อมด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ คือประโยชน์ในทางสืบอายุพระพุทธ-
ศาสนาประการ ๑ กับประโยชน์ในทางบำรุงความรู้ด้วยอีกประการ ๑ ควร
นับว่าเป็นบำเพ็ญกุศลได้

แต่ความกึกที่จะแต่งเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามนี้ ไม่ใช่ข้าพเจ้า
คิดขึ้นเอง มองติเออ เพื่อนองค์ บิลา อัครราชทูตฝรั่งเศสคนก่อนเป็น
ผู้ชักชวนให้แต่ง ด้วยทั้งแก่มองติเออบิลาเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ชอบดู
ของโบราณต่าง ๆ ของไทย ได้ไปเห็นพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งตั้งไว้ใน
พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้เลือกหาารรวบรวม แลต่อมา
มองติเออบิลาได้ไปเที่ยวดูของโบราณตามหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ แล้วจึงมา
ว่าแก่ข้าพเจ้าว่า โบราณวัตถุในประเทศสยามนี้ โดยเฉพาะที่เป็นพุทธเจดีย์

*เจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔

มีพระพุทธรูปเป็นต้น มีของตั้งมาหน้าชมอยู่เป็นอันมาก แต่ชาวประเทศอื่น
หาทราบกันไม่ ถ้าข้าพเจ้าแต่งหนังสือแสดงอธิบายพุทธเจดีย์สยามขึ้น
สักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเป็นประโยชน์มาก แม้อย่างต่ำก็จะเผยแผ่ให้คน
ทั้งหลายได้รู้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศสยามซึ่งมีมาแต่แต่หนหลัง
อาศัยกำลังของมอญฮ่อปีศาจกำลังกล่าวนานี้ เมื่อข้าพเจ้าศึกษาเรื่อง
หนังสือที่จะแต่งในงานศพมารดา จึงได้ตกลงแต่งเรื่องพุทธเจดีย์สยาม
แต่ว่าตั้งใจจะแต่งแสดงความแก่ไทยด้วยกันเองเป็นสำคัญ เพราะจะพิมพ์
เป็นของแจกในงานศพ ถ้ามีชาวต่างประเทศชอบคอนไหน จะแปลค
อนเป็นภาษาฝรั่งก็ได้* แต่หนังสือเรื่องนี้แต่งยากกว่าหนังสือเรื่องอื่น ๆ
ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยแต่งมาโดยมาก ด้วยมีกิจที่จำต้องตรวจหนังสือต่าง ๆ และ
ต้องค้นหาวัตถุที่จะทำรูปภาพมากอยู่ ทั้งตัวข้าพเจ้าเองก็เกิดระแวงใจ ด้วย
ไม่ทราบกำหนดเรื่องจะได้ปลงศพมารดาอยู่ช้านาน เมื่อลงมือแต่งหนังสือ
แล้วมีการอื่นก็ทั้งไปทำการนั้นเสีย แต่แต่ง ๆ หยุด ๆ มาหลายคราว ครั้น
มาทราบกำหนดงานศพแน่ เวลาสี่มียู่เพียงเดือนเดียว จึงต้องรีบเร่งแต่ง
ตอนข้างท้ายและส่งตอนข้างต้นไปให้พิมพ์ในเวลากำลังแต่งอยู่นั้น ไม่มี
โอกาสที่จะได้ตรวจตราพิจารณาให้ต้องแท้ หนังสือที่พิมพ์ในเล่มนี้
เห็นจะมีผิดพลาดกล่อกเลือนอยู่มีมากก็น้อย ต้องขออภัยแก่ท่านทั้งหลาย
ด้วย**

* มีผู้แปลออกเป็นภาษาเขมรและข้อใจความเป็นภาษาฝรั่งเศสแล้ว

** ต่อมาได้ทรงตรวจแก้ข้อและปรุชานต้นฉบับไว้แก่หลวงบริบาลวิมลราช ได้ตีพิมพ์ฉบับ
ที่ทรงแก้ไขใหม่เป็นครั้งแรกในงานสถาปนาเกษมณายมจักร สามแสน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐
ในการทำเครื่องรดเพิ่มเติมนุดเกล้า ๆ ถวายครั้งนั้น ได้รับคำแนะนำจากหลวงบริบาล
บุรณกิจถวายประการ ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในการที่แต่งหนังสือเรื่องนั้สำเร็จ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจศาสตราจารย์
ยอช เซเคส์ มาก ด้วยรับหน้าที่การค้นหนังสือและการเลือกรูปภาพ
ที่พิมพ์* ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก นอกจากนั้นขอบใจพระพิณิจวรณาการ
ผู้ตรวจฉบับพิมพ์ นายพลตรี พระยาภักดิ์ภูธร เจ้ากรมแผนที่ทหารบกด้วย
รับพิมพ์แผนที่มณฑลประเทศ พระยาอนุศาสนพานิชยการ ผู้อำนวยการ
โรงเรียนเพาะช่าง ด้วยรับทำรูปภาพต่างๆ พระโสมภณอักษรกิจ เจ้าของ
โรงพิมพ์โสมภณพิพรรฒธนากร ผู้รับพิมพ์หนังสือ^๔ และที่สุกซอขอบใจ
มองสิเออ เฟอนองค์ บิลลา ซึ่งเป็นผู้ชวนให้แต่งด้วย.

๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

วังวรดิศ

วันที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๕

* ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้เลือกรูปภาพใหม่ เพราะเหตุว่าฉบับพิมพ์เดิมใช้ไม่ได้หมดแล้ว ได้กำ
หมายเลขที่ของรูปเดิมไว้ใต้นิอเรื่องที่ทรงด้วย

ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยมูลเหตุที่เกิดพุทธรูปเจดีย์

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระปรมาภิไธย
สัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระพุทธรูปศาสนาปรากฏขึ้นนั้น แผ่นดินอินเดีย
ตอนกลางอันเรียกว่า “มัชฌิมประเทศ”^(๑) แยกกันเป็นหลายอาณาจักร
เป็นประเทศใหญ่บ้าง น้อยบ้าง ที่เป็นประเทศใหญ่อยู่ในครั้งพุทธกาลมี
๔ ประเทศ คือประเทศมคธราช (อยู่ในท้องที่มณฑลภาคเบงกอลเกือบวัน)
พระเจ้าพิมพิสาร และต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นใหญ่ ครั้นราชธานี
อยู่ ณ เมืองราชคฤหมหานครประเทศ ๑ ประเทศโกศลราช (อยู่ใน
ท้องที่มณฑลสหปรังเกือบวัน) ต่อมาครั้นราชธานีอยู่ ณ เมืองสาวัตถีประเทศ ๑ ประเทศวัชระ (อยู่ในมณฑลสหปรังเกือบวัน ทาง
ทิศใต้แห่งโกศลราช) พระเจ้าอุเทนอันเป็นราชโอรสของพระเจ้าปรินคปะ
เป็นใหญ่ ครั้นราชธานีอยู่ ณ เมืองโกสัมพีประเทศ ๑ ประเทศอวันทิ

(๑) เขตแห่งมัชฌิมประเทศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส ประทานอธิบายไว้ในหนังสือเรื่องพุทธาณุปุทธประวัติ ว่าใน
ทิศตะวันออกภายในแต่ประเทศเบงกอลเข้ามา ในทิศใต้ภายในแต่
ประเทศเดกกันเข้ามา ในทิศตะวันตกภายในแต่ประเทศบอมเบย์เข้ามา
ในทิศเหนือภายในแต่ประเทศเนปาลเข้ามา

(อยู่ในมณฑลมาละเกียวน) ต่อประเทศวังสะลงมาทางข้างใต้ พระเจ้า
 จัณหาปโชทเป็นใหญ่ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองอุซเซินประเทศ ๑ นอกจาก
 ยังมีอาณาเขตน้อย ๆ อยู่ในมณฑลประเทศ เช่น อาณาเขตของพวก
 กษัตริย์สักยราช อาณาเขตของกษัตริย์ลิทัว และอาณาเขตของพวก
 มัลลิกษัตริย์เป็นต้น อีกหลายอาณาเขต ปกครองเป็นอิสระก็มี ที่ชนอยู่
 ในประเทศใหญ่อันใดอันหนึ่งซึ่งกล่าวมากมี(๑) การที่พระพุทธเจ้าทรง
 ส่งสอนพระพุทธศาสนาย่อมเสด็จเที่ยวจาริกไปในอาณาเขตทั้งหลาย โดย
 มีใจถือว่าแห่งใดเป็นบ้านเขาเมืองเรา ทรงส่งสอนไว้ในยสัต์ตามอุปนิสัย
 เสมอหน้ากัน ไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์หรือถือว่าเป็นพวกนั้นพวกนี้ เพราะ
 เห็นผู้ใดเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานี้แต่พระองค์ส่งพระพุทธสาวกลงมา
 อยูาสงคิอุยาสิกา จึงมีชนทุกชาติทุกชั้นอยู่ทุกถิ่นฐานบ้านเมืองทั่วไปใน
 มณฑลประเทศ ผูกพันแต่อย่างแห่งมีจำนวนมาก บางแห่งมีน้อย แต่ใน
 สมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธศาสนายังเป็นแต่ศาสนาอันหนึ่งในสามสี่ศาสนา
 ซึ่งมีจำนวนคนเลื่อมใสมาก นอกจากพระพุทธศาสนายังมีศาสนาโคโรเพท
 ของพวกพราหมณ์ ซึ่งถือกันมาก่อนพุทธกาล(๒) และศาสนาโชนะ
 ของพวกเคียวรียันครณ(๓) ซึ่งเกิดขึ้นร่วมราวพุทธกาล ทั้งสองนเป็นต้น

- (๑) ว่าตามหนังสือเรื่องพุทธชัณตีของศาสตราจารย์ดี เดวิดส์
- (๒) ศาสนาโคโรเพท เป็นศาสนาเดิมของพวกอารยัน ตั้งแต่ก่อนมาอยู่ใน
 อินเดีย ถือว่ามเหศวรเป็นเจ้าของโลกธาตุต่าง ๆ หนึ่งมนุษย์ต้องอาศัย
 เสนอว่าพระอินทร์เป็นเจ้าของฟ้า และพระอิศน์เป็นเจ้าของไฟ เป็นต้น
 บุรารชพรเทวดานี้ ๆ ด้วยพระเวทของฤๅ ซึ่งพวกพราหมณ์เป็น
 พนักงานทรงจำไว้
- (๓) ศักดิ์ธรรมของศาสนาโชนะคล้ายพระพุทธศาสนา แต่ถือ "อิหิงสา"
 คือไม่เบียดเบียนสัตว์โลกเป็นข้อสำคัญ

ในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกท้าวพระพุทธศาสนานับถือแต่
พระพุทเจ้ากับพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทเจ้า และพระสงฆ์พุทธ
สาวกทั้งหลายเป็นหลักพระศาสนา เรียกรวมนั้นทั้งสามว่า “พระไตร
สรณคมน์” หากมีวัดอุ้งเป็นเจ็ย^๕ ในพระพุทศาสนาไม่ บรรดาเจ็ย^๕
ในพระพุทศาสนาออกจากพระไตรสรณคมน์ เป็นของเกิก^๕คนเมื่อพระ
พุทองค์เสด็จเจ็ย^๕ขึ้นอธิปนิพพานแล้วทั้งนั้น

เจ็ย^๕ในพระพุทศาสนา มีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่างต่างกัน
คือจากเจ็ย^๕อย่าง ๑ ขวี่โลกเจ็ย^๕อย่าง ๑ ธรรมเจ็ย^๕อย่าง ๑ อุเทศิ
เจ็ย^๕อย่าง ๑ ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่า เช่นมหาปรีนิพพานสูตรและมีลัทธิ
ปัญหาเป็นคัมภีร์มูลเหตุที่ระเกิก^๕เจ็ย^๕นั้น ว่าเมื่อพระองค์ทรงประจวบใกล้จะ
เสด็จเข้าสู่ปรีนิพพาน ณ กงไม้ศาลในแขวงเมืองกุสินารา พระอานนทเถร
เจ้าผู้เป็นพุทอุปัชฌาย์จากกุสินารามิถึงการที่พุทสาวกจะควรปฏิบัติต่อพระพุท
สรีระฉนั้นโก มีพระพุทอุปัชฌาย์ว่า ให้พระภิกษุทั้งหลายมุ่งหมายคัมภีร์ทุก
กัมภีร์ใกล้ฉนั้นเป็นประโยชน์แก่คนเด็ก ขยายเป็นก่งวลก้วยการพูสา^๕สรีระของ
พระศาสดาคเลย พวกภิกษุและภรรยาสักหลายเขาคงทำฉนั้นแล้ว
สร้างสถูปบรรจุสรีระฉนั้นเหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิแต่ก่อนมาทั้งนั้น^(๑)
ครั้นพระพุทองค์เสด็จเจ็ย^๕ขึ้นอธิปนิพพาน เหล่ามีดลภิกษุซึ่งครองเมือง
กุสินาราก่ช่วยกันถวายพระเพลิงพระพุทสรีระ แล้วก่สร้างพระสถูป
ประภีฐานพระบรมธาตุไว้ ณ เมืองกุสินาราแต่ครั้งนั้น เมื่อชาวพระพุท
องค์เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน และถวายพระเพลิงพระพุทสรีระ ณ เมือง

* คือสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา

- (๑) ข้อที่ว่าเหมือนพระเจ้าจักรพรรดินั้น นาคิกธัมมชฎานุกู เห็นว่า เพราะ
พระองค์เป็นทั้งภิกษุและเป็นศาสดาจารย์ด้วย เหมือนพระเจ้า
จักรพรรดิในชั้น

กสินาราทรายไปถึงเมืองอื่น เจ้าเมืองที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าหลายเมือง
ด้วยกัน ต่างให้ไปรับพระบรมราชา เพื่อจะเชิญไปประดิษฐานไว้ให้มหาชน
บูชา ณ เมืองของตน เข็มพวกมัลลกษัตริย์เมืองกสินารามไม่ยอมให้ ข้าง
เจ้าเมืองอื่นก็จะเอาไปให้ได้ เกือบจะเกิดรบกันขึ้น หากโศกพราหมณ์ว่า
กล่าวไกล่เกลี่ยจึงประจบของกัน แบ่งพระบรมราชาออกเป็น ๘ ส่วน แล้ว
แจกไปยังที่ต่าง ๆ แห่งละส่วนตามปรารถนา คือ

๑. พระเจ้าอชวาทศัตถ์ ใ้ไปยังเมืองราชคฤหฺมทานครอันเป็น
ราชธานีของมคธราชในสมัยนั้น (เข็วนี้เรียกว่าแควงราชเคียบ) ส่วน ๑

๒. กษัตริย์สักยราช พระญาติวงศ์ของพระพุทธองค์ใ้ไปยังเมือง
กบิลพัสดุ์^(๑) (เข็วนี้เรียกว่าแควงกบิละอยู่ในเนปาลราช) ส่วน ๑

๓. กษัตริย์ลิจฉวี ใ้ไปยังเมืองเวสาลี (เข็วนี้เรียกว่าแควง
เพสาร์ห์) ส่วน ๑

๔. กษัตริย์กุลลิยะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ายุลิ ใ้ไปยังเมือง
ชัลลิกปัระ ส่วน ๑

๕. มหาพราหมณ์ผู้ครองเมือง ใ้ไปยังเมืองเวฐฐักปัระ ส่วน ๑

๖. กษัตริย์โกลิยะ ใ้ไปยังรามคาม (เข็วนี้อยู่ในเขต
เนปาลราช) ส่วน ๑

๗. มัลลกษัตริย์เมืองยวา ใ้ไปยังเมืองยวา (เข็วนี้เรียกว่า
แควงยัทะโธนะ) ส่วน ๑

๘. มัลลกษัตริย์เมืองกสินาราม ใ้ไว้ ณ เมืองกสินาราม (เข็วนี้
เรียกว่าแควงกาเสียบ) ส่วน ๑

(๑) พระบรมราชาส่วนนี้ได้นำยังประเทศสยามเมื่อรัชกาลที่ ๕ และบรรจุ
ประดิษฐานไว้ในพระศตูปบนบรมบรรพต วัดสระเกศ

พระบรมธาตุที่แจกไปครั้งนั้น ค้างเมืองต่างก็สร้างพระสถูปขึ้นที่
ประคิณฐานไว้ จึงเกิดมีพระธาตุเจดีย์ขึ้น ๘ แห่งเป็นปฐมด้วยประการ
ฉนั้น

อันพระสถูป (ซึ่งเรามากเรียกกันแต่ว่า “พระเจดีย์” เช่นที่
ชอมสร้างตามวัด) นั้น มีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุมาแต่ก่อน
พุทธกาล ไม่เฉพาะแต่สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น
สถูปที่สร้างบรรจุอัฐิธาตุบุคคลอื่น ๆ ก็มี ทั้งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา
จรรณบท ว่าพระพาทิยเป็นพุทธสาวก ถูกโคชนถึงมรณภาพ พระพุทธองค์
โปรดให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้มีเป็นตัวอย่าง ถ้าว่าตามโบราณวัตถุที่
ตรวจพบในอินเดีย ถึงพวกที่ถือศาสนาอื่น เช่นพวกเค็ยร์ถยันครนถ ก็
สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของศาสดาจารย์เป็นทำนองเดียวกัน พิเคราะห์ดู
ตามลักษณะพระสถูปที่สร้างตั้งแต่โบราณมาตลอดกาลยังเห็นสถูป
ชั้นเดิมที่เกียวกัระเป็นแค่พูนดินขึ้นเป็นโคกตรงที่ฝังอัฐิธาตุ (อย่างที่เรา
ก่อพระทราย) แล้วลงเขื่อนรอบกันกินพัง และบนโคกนั้นทำนองจะมีกุ่ม
หรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังอัฐิธาตุ
ท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่อัฐิธาตุคนสำคัญก็จะเป็นแค่พูนดินเป็นโคกเท่านั้น สถูป
จะทำเป็นขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก และจะทำโดยประณีตบรรจงหรือทำ
แค่พอสำเร็จ ก็แล้วแต่กำลังของผู้สร้าง ต่อชั้นหลังมาเมื่อนิยมนับถือ
พระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา จึงตกแต่งแปลงรูปพระสถูปให้งดงาม
วิจิตรขึ้น เช่นแต่งกองหินให้เป็นรูปทรง ทำเขื่อนให้เป็นฐานและชั้น
ทักษิณ และทำรูปยี่ลึงก์ยกย่นหลังโคก แล้วต่อฉัตรให้เป็นยอด ของ
เหล่านี้จะเกิดขึ้นในชั้นเมื่อพระพุทธศาสนารุ่งเรืองจนถึงเป็นประธานของ
ประเทศ ตั้งแต่สมัยแห่งพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นมาทั้งนี้

มูลเหตุแห่งขริ โลกเจกียันนี้ เรื่องก็เกิดขึ้นในเวลาเมื่อพระพุทธองค์ทรงประจักษ์โลกัระเสด็จเข้าสู่พระนิพพานเหมือนกัน คือ พระอาณนทเถระเจ้าในเวลานั้น ยังมีไฉยบรรทมรกรผลถึงขั้นสูงสุด ทูลปรารภว่าแต่ก่อนมา เหล่าภิกษุพุทธสาวกโคโคยเฝ้าเฝ้าหน้าเห็นพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเนื่องนิตย์ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว มิได้เฝ้าหน้าเห็นพระองค์ต่อไป เห็นระพากันว่าแห้ว สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ตั้งเวชนียสถานไว้ ๔ แห่ง สำหรับพุทธสาวกเหล่าโคโคระเห็นพระองค์ ก็ให้ไปปลงธรรมสังเวช ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งใน ๔ แห่งนั้น คือ

๑. ที่พระคดาคคเจ้าประสูติ ณ ป่ากุ่มพินในแขวงเมืองกิลพัสดุ์ (เขื่อนนี้เรียกว่าคำยลรมิมีนเก อยู่ในแขวงเนปาลราชู) แห่ง ๑

๒. ที่พระคดาคคเจ้าศรีผู้พระโพธิญาณ ณ โพธิพฤกษมณฑลในแขวงเมืองกยา (เขื่อนนี้เรียกว่าคำยลพุทธกยา) แห่ง ๑

๓. ที่พระคดาคคเจ้าประธานปฐมเทศนา ณ คำยลธิสียัถนะมฤคทายวัน ในแขวงเมืองพาราณสี (เขื่อนนี้เรียกว่าคำยลสารนาถ) แห่ง ๑

๔. ที่พระคดาคคเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน ณ คำยลสาลวันในแขวงเมืองกุสินารา (เขื่อนนี้เรียกว่าแขวงกาเสียบ) แห่ง ๑

ที่สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นขริ โลกเจกียโคยพระบรมพุทธาอนุญาต นอกจากนั้นยังมีขริ โลกเจกียเกิดขึ้นด้วยเหตุการณ์อีก ๒ แห่ง มีเรื่องตำนานปรากฏในหนังสือปฐมสมโพธิว่า เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว โมริยกษัตริย์เจ้าเมืองมัลลวันให้ไปขอพระบรมธาตุเข้าไป ทูลไปถึงเมืองกุสินาราเมื่อแบ่งพระบรมธาตุแจกไปเสียแล้ว ก็แต่พระองค์ทรงดำเนนทถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ ณ เมืองมัลล

วัน (เกี่ยวว่า รุขบุร) องค์ ๑ ส่วนโทณพททมณผู้แย่งพระบรมธาตุ
โกธะนาลโธเทที่ทวงพระธาตุไป ก็ไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ในเขตเมือง
กสินารามนธกองค์ ๑ พระสถูป ๒ องค์กันขึ้นว่าเข็นยวโลกเจกัย เพราะ
เนองทวียองค์พระคตาคเจ้าเข่นเกียวกยทตสังเวชนียสถาน จึงเกิดยวโลก
เจกัยขึ้นในชั้นแรกรวมเป็น ๖ แห่งด้วยกัน

มูลเหตุแห่งธรรมเจกัยนั้น ในตำราไม่ได้กล่าวถึงเรื่องตำนาน แต่
มีโบราณวัตถุปรากฏเป็นเค้าเงื่อนพอจะสันนิษฐานมูลเหตุที่เกิดขึ้นว่า คง
อาศัยพระพุทธรูปบรรพต ซึ่งทรงแสดงแก่เหล่าพระสาวกเมื่อก่อนเสด็จเข้า
สู่พระนิพพาน ว่าพระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไปดังนี้ เมื่อดวงพุทธกาล
มาแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา ย่างพวกอยู่ห่างไกลพระธาตุเจกัย
และพระยวโลกเจกัยก็มิอยู่ในครั้งนั้น จะไปทำสักการบูชาก็ทวียยาก
ใครจะมีเกียสถานเป็นที่บูชาบ้าง จึงมีผู้พระบรมพุทธานุชา และนำให้
เขียนพระธรรมลงเป็นทวียอักษรประดิษฐานไว้เป็นที่บูชา โดยอ้างพระพุท
ธบรรพตซึ่งทวียว่าพระธรรมจะแทนพระองค์นั้น จึงเกิดมีประเพณีสร้าง
ธรรมเจกัยขึ้นอีกอย่าง ๑ มักเลือกเอาพระธรรมที่เป็นหัวใจในพระพุท
ธานุชา เช่นคำคาถาแสดงพระอริยสัจ ว่า

“เบ ชนฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโค (อาห)
เตสญฺช โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ”*

นั้นเป็นต้น มาจารึกเป็นธรรมเจกัย ครั้นต่อมาถึงสมัยเมื่อเขียนพระธรรม
วินยิตลงเป็นทวียอักษรแล้ว ก็นับถือว่ามีพระไตรปิฎกว่าเป็นพระธรรม
เจกัยทวีย

* ธรรมทั้งหลาย มีเหตุเป็นแดนเกิด พระคตาคโคได้ตรัสถึงเหตุเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุเหล่านั้น
จึงดับทุกข์ได้ พระมหาสมณะมีวาทีตรัสสอนเช่นนั้นเสมอ

อุเทสิกะเจกัณณํ เป็นของสร้างขึ้นโดยเทคนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้า
ไม่กำหนดว่าจะต้องทำเป็นอย่างไร ถ้ามีได้เป็นธาตุเจกัณหรือวิโมกเจกัณ
หรือธรรมเจกัณแล้ว ก็นับว่าเป็นอุเทสิกะเจกัณทั้งสิ้น พิศุระหังโกโย
โยราณวักคิที่ปรากฏอยู่ ดูเหมือนอุเทสิกะเจกัณที่ชอยทำกันในชั้นแรกกระทำ
เป็นพุทธมัตถังก อาศัยพระเพณีนมีมาแต่ครั้งพุทธกาล พุทธสาวกย่อมรัก
อาสนะไวรัยเสกัพระพุทธองค์ในเวลาเมื่อเสกัไปโปรดสัตว์ ณ ที่นั้น ๆ
จึงสร้างพุทธมัตถังก เป็นที่สักการบูชาในเวลาว่างถึงพระพุทธองค์เมื่อ
เสกัเข้าปรินิพพานแล้ว เรียกกันว่าอาสนะบูชา เป็นอุเทสิกะเจกัณมีอัน
ก่อกันอย่างอื่น.

ตอนที ๒

ว่าด้วยประวัติพุทธเจดีย์

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จกับชนูปวินิพพานแล้วได้ ๔ เดือน พระ
อริยสาวกทั้งปวงประชุมกันที่ถ้ำสัตตคยวรณในแขวงเมืองราชคฤหฺมทานคร
ราชธานีแห่งประเทศกบิลพัสดุ์ ช่วยกันรวบรวมพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้
ทรงแสดงและพระวินัยที่ไ้ทรงบัญญัติไว้ ให้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุ
สงฆ์เข้าเป็นระเบียบ พระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการประชุมนั้น
ให้พระอาณนที่ซึ่งทรงจำคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้แม่นยำเป็นผู้แสดง
พระธรรมในที่ประชุม และให้พระอชลาซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในข้อสิกขาบท
บัญญัติเป็นผู้แสดงพระวินัย ครั้นที่ประชุมเห็นว่าถูกถ้วนตามพระพุทธปฏิภา
แล้ว ก็ชวนกันท่องจำจนจำได้ขึ้นปากเจนใจ ทั้งพระธรรมและพระวินัย
(ทั้งในสมัยนั้นยังไม่ใช้พระเพณียกลางเป็นทวัถอักษร) การประชุมรวบรวม
พระธรรมวินัยครั้งทกล่าวนั้น เรียกในตำนานว่า “ปฐมสังคายนา” ครั้น
เสร็จแล้วพระอริยเจ้าพุทธสาวกทั้งหลายก็แยกย้ายกันไปอยู่ต่างภูมิลำเนา
เที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนาและให้อุปสมบทแก่ผู้ศรัทธาบวชเป็นภิกษุ
สืบสายสัทธิยุคร ต่อมาพระธรรมวินัยตามที่ไ้ทำปฐมสังคายนา ถือเป็น
หลักพระพุทธศาสนาสืบมา ครั้นนานมาเมื่อพระอริยสาวกซึ่งไ้ทำ
สังคายนาแล้วลงลับกับสูญสิ้นไป พระภิกษุผู้เป็นหัวหน้าสำนักศิษย์ในสำนัก
พระอริยสาวกองค์ใด ก็ไ้เป็นคณาจารย์ควบคุมพุทธจริยวัตรคณะนั้น ๆ ต่อ
กันมา

เรื่องพงศาวดารฝ่ายอาณาจักรสมัยนั้น ประเทศมอญเริ่ม
เจริญรุ่งเรืองมาแต่พระเจ้าพิมพิสารปกครอง ครั้นถึงพระเจ้าอชาศักดิ์
ก็มีอาณาภาพร่ายปรามประเทศที่ใกล้เคียง คืออาณาเขตพวกกษัตริย์
ลัทธิเป็นต้น ตลอดจนสามารถเอาประเทศโกศลราชไว้ไว้ในอำนาจ
อาณาเขตของประเทศมอญก็กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งขึ้นโดยลำดับมา แต่
ส่วนกษัตริย์ซึ่งปกครองมอญนั้น ต่อมาพวกตระกูลนั้นทะ อันเป็น
ตระกูลคำ(๑) ซึ่งได้ราชสมบัติจากเชื้อวงศ์พระเจ้าอชาศักดิ์แล้วย้าย
ราชธานีไปตั้งที่เมืองปาลัญญนคร ครอชมอญราชสมบัติสืบต่อกันมาหลาย
รัชกาล ตลอดจนสมัยพระพุทธศาสนาซึ่งไพบูลย์ด้วยผู้เลื่อมใสมีมาก แต่
เมื่อล่วงพุทธกาลมาหลายชั่วยุคคนเข้า พระสงฆ์ต่างสำนึก แม้ถึงวิชัย
พระธรรมวินัยตามระเบียบที่ทำปฐมสังคายนาเหมือนกันทั้งนั้นก็ดี ความ
คิดเห็นเกิดแตกต่างกันขึ้นด้วยต่างอาจารย์กัน ปรากฏในเรื่องตำนาน
สังคายนาว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ประมาณ
๑๐๐ ปี มีภิกษุคณะหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าพวกวิชัยบุครอยู่ที่เมืองเวสาลี
ท่านองค์หนึ่งเขาชื่อความอันปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตรว่าพระพุทธ
องค์ได้ประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้าพระภิกษุทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่าอุทธาน
อุททกวินัย (คือข้อบังคับเล็กน้อย) ยกโทษซึ่งทรงบัญญัติไว้ จะประพฤติ
ไม่ให้เกิดกวด ก็ให้แก้ไขได้ อาศัยข้อนี้เป็นมูล พวกภิกษุคณะวิชัย
บุครจึงแก้ไขพระวินัยบัญญัติเป็นวัตร ๑๐ ประการ มีเลิกสิกขาบทที่ห้าม
มิให้กินอาหารนอกเพลและที่ห้ามมิให้รับทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น พระ
ภิกษุสงฆ์ไม่เห็นชอบด้วยก็มี ที่ไม่เห็นชอบด้วยก็มี พระยศเถรหัวหน้ำ
ในพวกที่โต้แย้งจึงนิมนต์พระมหาเถรผู้เป็นคณาจารย์อยู่ด้วยกัน ๗ มีพระ

(๑) ในหนังสือมหาวงศ์ ว่าเป็นนายโจร

สหพสามและพระเรวดีเช่นกัน ทั้งทั้งสองสงฆ์ก็ขึ้นอันมากมาประชุมกันที่เมืองเวสาลี วิถีฉฬวัฑฒ ๑๐ ประการของพวกภิกษุวัชชีบุตร เห็นพร้อมกันว่า การที่แก้ไพระวินัยนั้นไม่สมควร เพราะเมื่อครั้งพระอริยสาวกทำปฐมสังคายนาได้ลงมติไว้แล้ว ว่าถึงแม้พระพุทธองค์ได้ประทานอนุญาตก็มิได้ ก็หาควรระมัดระวังมิให้ผิดแผกไปจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ไม^(๑) ครั้นถึงพวกภิกษุวัชชีบุตรไม่ยอมเพิกถอนวัฑฒ ๑๐ ประการ เหล่าสงฆ์ฝ่ายช้างฝ่ายพระยศเดรก็ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาพวกภิกษุวัชชีบุตรได้ การถือพระวินัยจึงแตกต่างกันขึ้นเป็น ๒ ลัทธิ ลัทธิที่พระสงฆ์พวกพระยศเดรถือได้ชื่อเรียกว่า “เดรวาท” เพราะคงถือตามพระเดรพุทธสาวกได้ทำสังคายนาไว้ ส่วนลัทธิที่พระสงฆ์พวกวัชชีบุตร ถือกันไว้ได้ชื่อเรียกว่า “อารวีวาท” เพราะถือลัทธิอารวีแก่ใจในชั้นหลัง^(๒) เมื่อการถือพระวินัยเกิดแตกต่างกันเป็น ๒ พวกเช่นนั้นแล้ว พระมหาเดรทั้งหลายฝ่ายช้างฝ่ายพระยศเดรจึงประชุมพระภิกษุสงฆ์บรรดาซึ่งมิได้เห็นชอบด้วยวัฑฒ ๑๐ ประการของพวกวัชชีบุตร พร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยตามระเบียบซึ่งพระอริยสาวกได้รวบรวมมาชำระครั้งหนึ่ง

- (๑) ที่พระอริยสาวกทรงมีมติให้แก้ไพระวินัยนั้น คงเห็นว่าถ้าคงได้แก้ครั้งหนึ่งแล้ว ก็คงเกิดเป็นศกอย่างให้แก้กันต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด คงปล่อยพระวินัยทิ้งระพันเพี้ยน จึงยอมดัดระชันมันโดยพระบรมพุทธานุญาต
- (๒) ศกที่อาวจะเป็นผลมาจากครั้งพระสงฆ์พวกวัชชีบุตรแก้พระวินัย ยังปรากฏอยู่จนบัดนี้ก็มี เช่นพระภิกษุญายมหายาน คือพระสงฆ์ซึ่งเบียดจัน ญีปุ่นและญวน ฉันทาหารเวลายืน โดยอ้างว่ามิได้มีข้อห้ามในพระปาติโมกข์ แต่พระญวนที่มายุในประเทศไทยนั้นมาประพฤติตามอย่างพระสงฆ์ไทยอันเป็นนิกายหินยาน

ให้ถูกต้องเหมือนกันหมดทุกคณะ การสังคายนาที่เมืองเวสาลีจึงนับเป็น
ครั้งที่ ๒ เรียกในตำนานว่า "ทุติยสังคายนา" แต่เมื่อมีเหตุขึ้นครั้งนั้น
แล้ว ต่อมาพระสงฆ์ก็เกิดแตกต่างกันเป็น ๒ นิกาย พระสงฆ์พวกถือ
พระธรรมวินัยตามลัทธิเถรวาท ได้ชื่อเรียกว่า "สเถรว" พระสงฆ์
พวกถือลัทธิอาเรียวาท (ทั้งพวกภิกษุวัชชีบุตร และพวกอื่นซึ่งมีโคธิตตาม
ลัทธิเถรวาท) ได้ชื่อเรียกว่า "มหาสังฆิกะ" (๑) แต่ข้อที่แตกต่าง
เห็นจะเป็นแต่ลัทธิกันในเรื่องชายที่ข้อที่ไม่สำคัญ ส่วนที่เห็นข้อสำคัญ
และตัวพระธรรมยังถืออย่างเดียวกันสืบมา แม้กิจวัตรต่าง ๆ พระสงฆ์ทุก
พวกก็เห็นจะประพฤติเช่นเดียวกันอย่างประเพณีพระภิกษุในครั้งพุทธกาล
เป็นคัมภีร์ เมื่อถึงถูกแสงก็เที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนาตามประเทศใหญ่
น้อย หรือมีถ้ำนั้นก็เที่ยวหาที่สงฆ์บำเพ็ญสมณธรรม ต่อถึงถูกฝนจึงหยุด
พักจำพรรษา ทำอยู่ประจำ ณ ที่แห่งใดเป็นถิ่นฐานถาวรถาวรไม่ แต่ถึง
สมัยขึ้นเนินเดิมพระอาทิตย์และพระจันทร์ก็เกิดข้างใดแล้วเป็น
วัตรที่บูชาแทนพระองค์พระพุทธเจ้า พวกที่ถือพระพุทธศาสนาทั้งบรรพชิต
และคฤหัสถ์ คงถือเป็นวัตรที่จะพึงไปกระทำสักการบูชา ณ พุทธเจดีย์
สถานแห่งใดแห่งหนึ่ง เป็นประเพณีมีขึ้น อย่างเช่นไปเฝ้าสมเด็จพระ
ศาสดาจารย์เมื่อครั้งพุทธกาล พิเคราะห์ตามหลักฐานที่มีปรากฏดูเหมือน
พวกพุทธบริษัทในสมัยเมื่อแรกล่วงพุทธกาล ธรรมเนียมสังฆวินัยสถาน
คือตำแหน่งที่ซึ่งพระพุทธองค์ประทับ ครั้นแล้ว แสวงปฐมเทศนา และ
ปรีณิพพาน ๔ แห่งนี้ ยิ่งกว่าพระอาทิตย์ที่บรรพชิตพระธรรมสารวิริยภา

(๑) คำที่เรียกว่า "มหาสังฆิกะ" ต่อให้เห็นว่าเขามีจำนวนมากกว่าพระสงฆ์
ที่ถือคติตามทุติยสังคายนา

คงเป็นเพราะพระพุทธเจ้าได้ดำรัสไว้ว่า ถ้าใครใคร่จะเห็นพระองค์เมื่อ
เสด็จกลับขึ้นประวิณีพพานแล้ว ก็ให้ไปปลงธรรมสังเวย ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใด
ใน ๔ แห่งนั้น แต่ส่วนพระธาตุเจดีย์หาได้มีพุทธอภรรมาเช่นนั้นไม่
อีกประการหนึ่ง พระธาตุเจดีย์ที่เกิดขึ้น ๔ แห่งแต่แรกนั้น สังกศตาม
ชื่อเมืองที่พระพุทธองค์ไป ที่เมืองใหญ่มีน้อย เพราะแรกตามแต่ที่
มาขอ มีโคถ้อเขาภูมิมีฉกชลเป็นกำหนด พระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรร
พระบรมธาตุเล่า ก็จะทำแต่ตามกำลังและความสามารถของเมืองที่ไป
พระบรมธาตุไป ประกอบทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่นเกิดศึกสงคราม
หรือบ้านเมืองตกอยู่ในอำนาจพวกถือศาสนาอื่น เป็นต้น อาทิเช่นเหตุที่ยวง
ภายในระยะเวลา ๒๐๐ ปี ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับขึ้นประวิณีพพานมา
จึงปรากฏว่าพระธาตุเจดีย์เป็นอันครายสูญไปเสียหลายแห่ง กล่าวอธิบาย
ไว้ในหนังสือเก่าบางเรื่อง^(๑) ว่าเมื่อแรกพระบรมธาตุไปแล้วไม่ช้า พระ
มหากัสสปเถระก็คิดเกรงว่าพระบรมธาตุจะไปเป็นอันครายเสีย จึงย่นกาล
ด้วยอธิษฐานไปเอาพระบรมธาตุมาถวายพระเจ้าอชาตศัตรู ให้รวบรวม
ไว้ที่เมืองราชคฤห์มหานครทั้งหมด เว้นแต่ส่วนที่ไปขังรวมตามแห่ง
เกี้ยว ครั้นนั้นพระยานาคทองไว้ จึงมีโคธามา ความอธิบายนี้มีหลักฐาน
เพียงสื่อให้เห็นว่า พระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นขึ้นแรกนั้น อยู่ยังยืนมาแต่
ข้างแห่ง แต่ส่วนพระวิโรกเจดีย์กล่าวคือ ที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่ง
นั้น มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นที่พุทธบริษัทพอใจไปบูชาตั้งแต่แรก* และ
ตลอดมาทุกสมัย ใช้แต่เท่านั้น ยังเกิดขึ้นมรดกสถานที่พุทธปาวีฬหารียว่าเป็น
พระวิโรกเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง คือ

(๑) มีหนังสือเรื่องปฐมสมโพธิ เป็นต้น

* พระพิมพ์รุ่นแรกกันแต่พระพุทธประวัติ ๔ ปาง คือ ปางประสูติ ตรีสุรี ประทานปฐม-
เทศา และประวิณีพพาน เข้าใจว่าขึ้นเพื่อจำแนกแต่พุทธบริษัทที่ไปบูชาสังเวชนีย-
สถานทั้ง ๔ แห่ง

๑. ที่พระศากยโคตเจ้าเสด็จจากทวาทังส์สวรรค์ ณ เมืองสังกัส
(เขยวนเรียกว่าแขวงสุชาโลก) แห่ง ๑

๒. ที่พระศากยโคตเจ้าทรงทำมหายมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี
(เขยวนเรียกว่าแขวงสาเทกมาเทศ) แห่ง ๑

๓. ที่พระศากยโคตเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์
(เขยวนเรียกว่าแขวงราชะเคีย) แห่ง ๑

๔. ที่พระศากยโคตเจ้าทรงทรมานพระยวานร ณ เมืองเวสาลี^(๑)
(เขยวนเรียกว่าแขวงเพสาร์ท) แห่ง ๑

แล้วเกิดนิมิตพระพุทธรูปว่าเขยวนวิโลกเจตีย์ ช้างที่ประคองฐาน
พระพุทธรูปไว้ในหนังสือเก่าอีก ๑๐ แห่ง^(๒) คือ

๑. ภายพนักชัยยาศ	อยู่ ณ เมืองปาฏลียปุระ
๒. ผ้าอุทกสาฎก	อยู่ ณ เมืองชัยยาลาวารุ
๓. ผ้ามณีนี	อยู่ ณ เมืองโกศลราชู
๔. ไม้สีพระทนต์	อยู่ ณ เมืองมิลิตา
๕. ผ้ากรองน้ำ	อยู่ ณ เมืองวิเททราชู
๖. มีกนกกล่อ้งเข็ม	อยู่ ณ เมืองอินทปัตถ์
๗. รองพระบาทและรถยกยาศ	อยู่ ณ บ้านอุสสิฬิพราหมณคาม
๘. เครื่องลาด	อยู่ ณ เมืองมกฏนคร
๘. ผ้าไตรจีวร	อยู่ ณ เมืองภักทราชู
๑๐. นิตินันต์นิก	อยู่ ณ เมืองกุรุราชู

(๑) ปางทรมานช้างและทรมานวานร เราเขานารวมไว้ในปางพระ
บำเพ็ญโดยที่ แต่สันเดิมเป็นสองปางต่างกัน

(๒) มีในหนังสือปฐมสมโพธิ บริเวรธาตุวิภังค์ปริวัตร (ฉบับสมเด็จพระ
กรมพระปรมานุชิตฯ)

แต่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปวิหาร ๑๐ แห่งนี้ นำสงสัยว่าจะเป็น
ของเกิดสมมตกันขึ้นต่อชั้นหลัง เมื่อพระพุทธรูปกาลล่วงแล้วช้านาน^(๑)

ประเพณีที่พวกพุทธรูปวิหารไปกระทำพุทธรูปชายที่สังเวชนียสถาน
ทั้ง ๔ แห่งนั้น นำมาเป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งชั่วช้าขึ้นเช่นที่พระสังฆมณเฑียร
ประจำ ซึ่งเราเรียกกันว่า "วัด" มีขึ้นในสมัยฉิมประเทศ เพราะเมื่อ
ครั้งพุทธกาล เหล่าพุทธสาวกทั้งหลายที่อยู่ปฏิบัติวิภาตพระพุทธรูปองค์
เนื่องนี้คือ เช่นพระอานนตเถระเจ้าเป็นต้นก็มี ที่ไปสัพพะพุทธรูปสำนักเจ้าแห่ง
ในเวลาโอกาสเป็นมือเป็นคราวก็มี ที่ให้พยประเฝ้าหน้าหน้าในเวลาพระพุทธรูป
องค์เสด็จเที่ยววาทิกไปในนานาประเทศก็มี ครั้นพระพุทธรูปองค์เสด็จเที่ยว
ปรินิพพานชาครกที่โคกเคฬามีเห็นพระองค์เหมือนแต่ก่อน พวกพุทธ
สาวกที่รำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า ก็คงพากันไปยังที่สังเวชนียสถานแห่งใด
แห่งหนึ่ง ตามที่มหาราชพุทธชานูตถกถาว่ามาแล้ว ที่สังเวชนียสถาน
ทั้ง ๔ แห่ง จึงเกิดเป็นตำมถกที่สมาคมของพวกพุทธรูปวิหารทั้งพระและ
คฤหัสถ์ไปประชุมกันไม่ขาด พวกนี้ไปแล้วมีพวกนั้นมาแล้ว มีจำนวน
คนประชุมอยู่มาอย่างน้อยอย่างเนื่องนี้คือ อาศัยเหตุนี้จะมีพวกชาวบ้าน
แถวตำบลนั้นคึกแสงหาผลประโยชน์ด้วยการสร้างที่พักอาศัยและเลี้ยงดู
พวกอาคันตุกะชนก่อน แล้วมีผู้ศรัทธาทำบุญด้วยสร้างที่อาศัยถวายพระ
ภิกษุสงฆ์ ฝ่ายพระภิกษุก็เห็นจะเกิดมีผู้ที่สมัครอยู่ประจำทำการบำรุง
รักษาสังเวชนียสถานเพื่อการกุศล จึงสันนิษฐานว่า การที่พระภิกษุสงฆ์

- (๑) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ รัชกาลเจ้าแห่งเมืองเชียงใหม่ ได้เห็นพระ
โบราณเรารูปโคกในอินเดีย มีชนดินเผายุในนั้น กับพระพุทธรูป
และเครื่องสักการภัณฑ์หลายอย่าง เราว่าเบญจนาครของพระพุทธรูปเจ้า
แก่ของสักการภัณฑ์คือว่าจะมีค่าราว พ.ศ. ๒๔๐๐

* พระพิมพ์เองก็มีกำเนิดขึ้นด้วยเหตุเช่นนี้

อยู่ประจำบำรุงรักษาสิ่งเวณียสถานนั้น จะเป็นมูลเหตุให้เกิดวิบัติเช่นเรา
 เข้าใจกันขึ้น และอาจะเป็นมูลเหตุให้เกิดวิบัติขึ้นในที่ค่ายลั่น ๆ ที่ออกไป
 เพราะพวกพุทธบริษัทซึ่งไปบูชาซึ่งที่สิ่งเวณียสถานที่เป็นอยู่ใกล้ ๆ ไป
 ง่ายนั้นเอง ที่เป็นผู้ชื้อบ้านอันเมืองไกลในนครทิศใดถึงได้เที่ยวชุกมามาก
 พวกที่อยู่ไกลคงอยากให้มีเจดีย์สถานอยู่ในที่ใกล้ผู้มีอำนาจของตน ให้ไป
 บูชาได้ง่าย ถ้าในบรรดาพระบริโศกเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานอนุญาต
 ไว้ใน อาจะเป็นสิ่งหาวิบัติแด่ภาคไปประทุษฐาน ณ ที่อื่นให้แก่คนโพธิ์
 ที่พุทธศาสนาอย่างเกี่ยว อาศัยเหตุนี้ผู้ชื้อห่างไกลเมื่อได้ไปบูชา ณ ที่
 พระพุทธองค์ครั้งแล้ว จึงเกิดเมตตพินิจพระศรัทธาโพธิ์จากกันเกินไป
 เพราะปลูกยังบ้านเมืองที่ตนอยู่ และบูชาเป็นบริโศกเจดีย์ต่อไป ขางพวก
 ก็สร้างพุทธสถานขึ้นเป็นอุเทสิกะเจดีย์บูชาพระพุทธคุณในบ้านเมืองของ
 คนตามแบบอย่างพระอริยสาวกได้เคยกระทำมาในครั้งพุทธกาล ขางพวก
 ก็สร้างพระธรรมเจดีย์ก็กล่าวมาแล้ว เป็นเหตุให้เกิดมีเจดีย์สถานขึ้น
 ณ ที่อื่น ๆ เมื่อเกิดวิบัติเกิดขึ้น ณ ที่แห่งใดก็จำต้องมีการบำรุงรักษา
 จึงมีสิ่งมาสู่พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำเกิดขึ้น ณ ที่เจดีย์สถานนั้น ๆ แม้
 จริงในครั้งพุทธกาลก็มีที่สำนักสงฆ์เรียกว่า “อาราม” ก็เช่นเวฬุวัน
 รามในเมืองราชคฤหมหานคร ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายแก่พระพุทธองค์
 และเชตวันอารามของอนาถปิณฑิกะมหาเศรษฐี ด้วยที่ในสาวกคิดเป็นคณ
 แต่อารามครั้งพุทธกาลเป็นที่พระพุทธองค์กับพระสงฆ์อาศัยชั่วเวลาเสด็จ
 สำนึกในเมืองนั้น ๆ เวลาเสด็จเที่ยวจาริก อารามก็ทิ้งร้างเปล่าหา
 พระสงฆ์อยู่ประจำไม่ แต่ถึงมาว่าสซึ่งเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลมีเจดีย์
 วิบัติที่สักการบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าประจำอยู่ และมีผู้คนพากันไปบูชา
 เนืองนิตย์ จึงต้องมีผู้อยู่ประจำบำรุงรักษา เกิดเป็นวิบัติขึ้นด้วยประการฉะ

ความที่กล่าวมาแม้ ไม่มีหนังสือเรื่องใดกล่าวความไว้ให้ทราบได้
ชัดแจ้งก็จริง แต่มีเค้าเงื่อนอยู่ ทั้งเช่นประเพณีที่ถือกันมาจนทุกวันนี้ว่า
คันไผ่เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งซึ่งควรปลูกในวัด และคันไผ่ซึ่งปลูกกัน
ตามวัดนั้นย่อมเสาะแสวงหาเฉพาะพืชพันธุ์อันมาแต่ต้นเดิม ณ เมือง
พุทธคยา เรียกกันว่า “พระศรีมหาไผ่” อีกประการหนึ่งเมื่อพนักงาน
ตรวจรักษาของโบราณที่ในอินเดีย ชุกชนกินที่กลบโบราณวัตถุ ณ พระ
บรมโกศเจดีย์ มีที่อธิษฐานมณฑลทุกวันเป็นต้น พยรรยงก่อสร้างสิ่งชาวาศ
ไว้กว้างขวาง เป็นฝีมือก่อสร้างในสมัยเมื่อพระพุทธศาสนารุ่งเรืองในชั้น
หลังจึงอยู่ แต่น่าสันนิษฐานว่า สิ่งชาวาศจะมีอยู่ ณ ที่นั้นก่อนแล้ว
พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้น
จะเป็นแต่บูรณะให้ใหญ่โตใหญ่ยิ่งขึ้น ทาใช้ระฟังกักให้มีพระสงฆ์ไปอยู่
ประจำ ณ ที่เกิดสถานในสมัยนั้นไม่.

ตอนที่ ๓

สมัยแรกพระพุทธคำล้ามาเป็นประธานของประเทศ

เรื่องพงศาวดารอินเดียเมื่อล่วงพุทธกาลแล้ว เชื้อวงศ์พระเจ้า
อชาตศัตรูได้ครองมคธราชย์ต่อมาอีก ๒ องค์ก็ถูกพวกสกุลนั้นทะชิงราช
สมบัติเมื่อราว พ.ศ. ๗๓ กษัตริย์นั้นทรงราชวงศ์ย้ายราชธานีจากเมือง
ราชคฤห์ไปตั้ง ณ เมืองปาฏลิบุตร ครั้นครองมคธราชย์สืบเชื้อสายมากกว่า
ร้อยปี ครั้นเมื่อพุทธกาลล่วงมาได้ราว ๒๐๗ ปี พระเจ้าอเล็กซานเดอร์
เมืองมลิโคเนียมีอำนาจพชนในยุโรป ยกทัพพวกโยนก^(๑) เพื่อยุบาย
ปรามต่างประเทศ ขยายราชอาณาจักรเขตออกมาทางทิศตะวันออก จนถึง
แผ่นดินอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๓๑๗ แต่ยังมีทหารโรมันครองไว้ในอำนาจ
พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชถึงทิวงคต ราชอาณาจักรที่พระเจ้าอ
เล็กซานเดอร์รวบรวมไว้ ก็แตกกันออกเป็นหลายก๊ก ในทวีปเอเชียคั่นค
ชายทะเลเมดิเตอร์เรเนียนมาจนกลุ่มแม่น้ำสินธุในแผ่นดินอินเดีย ชาวโยนก
ที่เป็นแม่ทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ต่างตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดินครอง
บ้านเมืองเป็นหลายอาณาจักรด้วยกัน เป็นเหตุให้พวกโยนกตามมาก
ภูมิฉ้านาอยู่ ในเขตเหล่านั้นเป็นอันมาก ก็ในคราวเกิดยุคเชื่องทางปลาย
แผ่นดินอินเดียตะวันตก เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชมาย้าย
ครอง ณ มีชาวอินเดียคนหนึ่งชื่อจันทรูป^๑ เกิดในสกุลโมริยะ เป็นผู้

* บางตำราว่าราชวงศ์นั้นทรงแห่งราชสมบัติได้เมื่อราว พ.ศ. ๑๐๐ และครองราชสมบัติ
สืบกันมาเกือบร้อยปี

(๑) คือฝรั่งชาติกรีก ชาวอินเดียเรียกว่า ยะวะนะ หรือโยนก มาแต่คำ
Iavon หรือ Ión ภาษากรีก

แดนที่
ประเทศอินเดีย

ครึ่งแผ่นหินพระเจ้าอโศก

ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก

www.ck12.org

หน้า ๒

9

8

...

24

1870

728

1000

1210

0457

$$34 \div 5 = 6 \text{ R } 4$$

— 331 —

1834

1953

22

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

of the

7

1

1000

--	--

[illegible][illegible]

100

100

100

[illegible]

100

1990

04 (ຈື່ອມ)

[illegible]

100

--	--

100

100

—

100

รัชสมัยอยุธยาสามารถ ชาติยโธกาสในเวลาอาณาเขตของพระเจ้าอากเล็ก
 ชานเคอร์แตกกันเป็นหลายก๊ก ซึ่งผู้มั่งคั่งที่แตกกันอยู่ทางชายแดน
 อันเกียข้างตะวันตก รวบรวมเป็นบริวารได้เป็นอันมาก แล้วตั้งบ้านเมือง
 อันเป็นอาณาเขตมคธราชูขยายอำนาจเข้ามาโดยลำดับ จนชิงราชสมบัติ
 ในมคธราชูได้จากราชวงศ์นั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๑ แล้วราชาภิเษกเป็น
 พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าจันทระคุปต์ เป็นปฐมกษัตริย์โมเวีย
 ราชวงศ์ กรุงเมืองย่างกุ้งเป็นราชธานีต่อมา และครั้งนั้นทางแคว้น
 แคว้นแคว้นกันค้ออินเกียไปทางตะวันตก อันพวกโยนกแยกอาณาเขตของ
 พระเจ้าอากเล็กชานเคอร์ตั้งเป็นหลายก๊กกัน พระเจ้าเชลยโกสได้ครอง
 ก๊กหนึ่ง ซึ่งเรียกนามว่าประเทศยัคเคเรีย (ยัคนี้อยู่ในเขตเคอร์กิสถาน
 และประเทศอาฟกานิสถาน) หมายจะขยายอาณาเขตเข้ามาในแผ่นดิน
 อินเกียอย่างเช่นพระเจ้าอากเล็กชานเคอร์มหาราช จึงยกกองทัพบุกรุก
 บ้านเมืองชายแดนมคธราชูเข้ามา ได้สู้รบกันกับกองทัพพระเจ้าจันทระคุปต์
 พวกโยนกสู้ชาวอินเกียไม่ได้ พระเจ้าเชลยโกสต้องขอหย่าทัพ โดย
 รอมยกราชธิกาให้เขียนมเหสีของพระเจ้าจันทระคุปต์ และยกหัวเมืองใน
 แคว้นกันค้ออารา (คือที่เป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือของอินเกีย*
 และต่อไปจนที่เป็นหัวเมืองข้างฝ่ายใต้ของประเทศอาฟกานิสถานยัคนี้)
 ให้เป็นอาณาเขตของพระเจ้าจันทระคุปต์ แคว้นพระเจ้าจันทระคุปต์ก็รุ่งเรือง
 เกียรติยศเป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้นในมณฑลประเทศ ครั้นพระเจ้า
 จันทระคุปต์ถึงแก่พิราลัย ราชโอรสได้รัชมัชฌายาท ทรงพระนามว่าพระเจ้า
 พิณทุสสารมิตทามา เป็นพระเจ้าราชาธิราชต่อมา แล้วราชอาณาเขต
 กว้างขวางออกไปกว่าแต่ก่อน ทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันออก และตั้ง
 อุปราชปกครองประเทศต่าง ๆ ที่ได้ไว้ในราชอาณาเขต ราชโอรสองค์

* ปัจจุบันนี้คือประเทศปากีสถาน

หนึ่งทรงนามว่าโคกราชกุมาร ได้เป็นอุปราชมณฑลตะวันตก นครของเมือง
 อูเซินทางทิศตะวันตกเฉียงใต้แห่งนครราชบูอยู่จนพระราชบิดาทิวงคก
 แล้วได้ราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๗๐ ทรงพระนามว่าพระเจ้าโคกยัยทัสสี
 ทรงราชอาณาจักรเป็นพระเจ้าราชาธิราชต่อมา เป็นรัชกาลที่ ๓ ใน
 โมริยราชวงศ์ เมื่อพระเจ้าโคกแรกได้เสวยราชย์ก็ตั้งพระราชหฤทัยจะ
 ขยายราชอาณาจักรให้กว้างขวางใหญ่ยิ่งออกไปตามเอื้องอย่างพระเจ้าอัยกา
 และพระราชบิดาได้ประพุดขึ้นมาแต่ก่อน จึงยกกองทัพลงไปตีประเทศ
 กลิงครารัฐ หมายจะขยายราชอาณาจักรต่อไปทางฝ่ายใต้ แต่เมื่อ
 พระเจ้าโคกทำสงครามมิชัยชนะได้ประเทศกลิงครารัฐไว้ในอำนาจ ทรง
 ทราบดีว่าในการที่รบพุ่งกันครั้งนั้น พวกชาวกลิงครารัฐถูกฆ่าฟันตายค
 แสน ก็เกิดสังเวชพระราชหฤทัย ประมวลว่าการที่พระมหากษัตริย์แสวง
 หาเกียรติยศและอาณาเขตด้วยทำให้มนุษย์ต้องเกิดร้อนล้มตายอย่างนั้น
 หากควรไม่ แต่นั้นพระเจ้าโคกก็เกิดเลื่อมใสเห็นจริงในพระพุทธศาสนา
 เลิกทำศึกสงคราม ขวนขวายแต่ในการที่ระทำนุบำรุงพระราชอาณาเขต
 โดยทางธรรมต่อมา จนได้พระนามปรากฏว่า “พระเจ้าจักรพรรดิโคก
 ราช”

ทรงพระเมตตงวินิจด้วยเรื่องราวประวัติแห่งพระเจ้าโคกมหาราช
 แทรกลงเล็กน้อย ด้วยแต่ก่อนมาเรารู้เรื่องแต่ตามที่ปรากฏในหนังสือ
 ซึ่งแต่งในลังกาทวีป คือหนังสือมหาวงศ์เป็นต้น ครั้นนักปราชญ์ตรวจค้น
 ของโบราณในอินเดีย พยัคฆาจารย์ของพระเจ้าโคก อ่านได้ความแตก
 ต่างกับมหาวงศ์หลายข้อ อีกประการหนึ่ง ในเรื่องมหาวงศ์ เมื่อกล่าวถึง
 เหตุที่ทำให้พระเจ้าโคกทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มักอ้างไปในทาง
 ข้างฝ่ายฮินดู มีได้พิจารณาพฤติกรรมทางฝ่ายอาณาจักร วินิจด้วยเหตุที่

พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสท่านย่ำรุ่งพระพุทธศาสนา^๕ เห็นว่าแม้พระเจ้า
 อโศกทรงเมตตาทำการศึกษาสงครามก็^๕ ก็ยังคงเป็นพระเจ้าราชาธิราช
 ปกครองพระราชอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล หน้าที่ของพระราชามหา
 กษัตริย์ยังมีประจำพระองค์อยู่ คือที่จะต้องระงับรักษาราชอาณาเขตมิให้
 อริราชศัตรูภายนอกย่ำเข้ามาย่ำ^๕ และอย่าให้มีศัตรูภายในก่อการ
 กำเริบ^๕ ครั้นพระเจ้าอโศกได้แก่พระราชอาณาเขตกว้างขวางออกไป
 กว่าเดิมอีก ๒ มณฑล เรียกชื่อในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกว่ามณฑล
 “โคธาล” (ซึ่งผู้ศึกษาโบราณคดีสันนิษฐานว่าจะเป็นแคว้นแคว้นเขาคี
 ในอาณาเขตอิหร่าน) มณฑล ๑ มณฑล “สุวรรณคีรี” (ซึ่งผู้
 ศึกษาโบราณคดียังหาหลักฐานไม่พบว่าจะเป็นที่ไหน เข้าใจว่าอยู่มา
 ทางข้างตะวันออก) มณฑล ๑ ถัดถึงกบฏกบฏที่ระบือกันรักษาราช
 อาณาเขตก็^๕ และอาณาภาพสำหรับปราบปรามผู้ประพฤติดังละเมิด
 กฎหมายภายในราชอาณาเขตก็^๕ คงต้องมีอยู่ตามเดิมหมก มีให้ลดทอน
 เพราะเหตุที่เลิกทำศึกสงคราม เป็นแต่พระเจ้าอโศกสันพระราชประสงค์
 ที่จะเที่ยวรณงค์บ้านเมือง ขยายราชอาณาเขตออกไปอีก ซัดนักคว
 บก้องพระเกียรติยศ แต่จะไม่เห็นอัครราช เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมี
 อาณาภาพมาถึงปานนั้น แม้ไม่ไปเหยียบเหยียบใคร ใครก็ไม่กล้ามาเหยียบ
 เหยียบ ซัดอัครราชอยู่เมื่อเลิกทำสงครามแล้ว พระเจ้าอโศกทรง
 พยายามปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินโดยบรรพมานภาพ ถัดกษัตริย์ปกครอง
 โดยบรรพมานภาพนั้น จะผิดกษัตริย์การปกครองอย่างแต่ก่อนเป็นประการใด
 ซอนสันนิษฐานว่า แต่ก่อนนั้นวิชัยรัฐบาลปกครองราษฎร เป็นอย่างนาย
 ปกครองชั่ว (Autocratic) พระเจ้าอโศกทรงเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างบิดา
 ปกครองบุตร (Paternal) ก็นอกจากการปกครองบ้านเมืองเป็นสันติสุข

และทำนุบำรุงให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ ในทางโลก พระเจ้าอโศกมีพระราช
ประสงค์จะชักชวนอาณาจักรต่าง ๆ ให้ประพฤติธรรมปฏิบัติเป็นพลเมืองที่
ดี ขันเป็นมูลเหตุให้พระเจ้าอโศกทรงปรารถนาตั้งศาสนาซึ่งสอนธรรม
ปฏิบัติ ปรากฏในศิลาจารึกว่า ในสมัยนั้นคคิธรรมที่มีผู้คนนับถือมากใน
มคธราชมีอยู่ ๔ คคิด้วยกัน คือ คคิธรรมตามพระพุทธศาสนา ๑ คคิ
ธรรมตามศาสนาพราหมณ์ ๑ คคิธรรมตามศาสนาไสยของพวกเคชีย
นิกรณ ๑ และคคิธรรมของพวกอาชีวก ๑ พระเจ้าอโศกทรงพระราช
ดำริเห็นว่าคคิธรรมในพระพุทธศาสนาถ้าเลิศประเสริฐกว่าศาสนาอื่น ๆ
จึงยกพระพุทธศาสนาขึ้นประกาศตั้งสอนเป็นคคิธรรมแก่ประชาชน พระ
พุทธศาสนาจึงได้ขึ้นสู่ฐานศาสนาอันเป็นประธานของประเทศแต่บัดนั้นมา
แต่คคิศาสนามันอื่น ๆ พระเจ้าอโศกก็มีได้ทรงเยียดเยียน เป็นแต่ไม่ทรง
ทำนุบำรุงเท่าพระพุทธศาสนา

การที่พระเจ้าอโศกมหาราชยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นประธาน
สำหรับประเทศ แม้เนื่องในวิสุทธิญาณโยนยายก็ดี แต่ปรากฏหลักฐาน
ในที่ต่าง ๆ มีคำจารึกของพระเจ้าอโศกทรงประกาศเองเป็นต้น ว่าทรง
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ถึงได้อุทิศพระองค์เป็นอุบาสก
แล้วเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุภิกษุอยู่คราวหนึ่ง (เห็นจะเป็นใน
เวลาเมื่อทรงผนวชอยู่นั้น) ได้ทรงพระราชอุทิศสำหรับเสด็จไปมัสการถึงที่
สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งด้วย

ข้อสำคัญอันเป็นมูลแก่พระพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้าอโศกได้ทรง
อุปถัมภ์บำรุงนั้น ถ้าว่าโดยลักษณะการก็เห็น ๓ อย่าง คือการสร้างพุทธ-
เจดีย์สถานอย่าง ๑ การสังคายนาพระธรรมวินัยอย่าง ๑ การสอนพระ
พุทธศาสนาให้แก่พวกลาโยไปยังนานาประเทศอย่าง ๑

การสร้างพุทธเจดีย์นั้น มีในเรื่องตำนานว่าพระเจ้าอโศกให้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาแบ่งแจกไปบรรจุไว้ในพระสถูปซึ่งสร้างขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ ในสมัยนั้นมากมายหลายแห่ง (ในตำนานประมาณโดยโวหารว่าถึงแปดหมื่นสี่พันแห่ง ซึ่งหมายความว่าน้อยไม่ถ้วน) ซ่อนมีโบราณวัตถุประกอบเป็นหลักฐาน ด้วยพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าอโศกยังปรากฏอยู่หลายแห่ง ทั้งที่ในอินเดียและลังกาทวีป จึงยักได้ว่าประเพณีที่นิยมในการสร้างพระสถูปเป็นพุทธเจดีย์มีจนแพร่หลายตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกแจกพระบรมธาตุเป็นต้นมา เหตุที่พระเจ้าอโศกจึงรวบรวมพระบรมธาตุมาแบ่งแจกไปให้สร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ ครั้นนั้น เมื่อคักกัฏฐออกแลเห็นได้ ด้วยก่อนนั้นมาพุทธเจดีย์ที่เนื่องต่อพระพุทธองค์มีแต่พระขัณฑ์โลกเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานอนุญาตไว้ ๔ แห่ง กับพระธาตุเจดีย์ที่สร้างไว้ ณ เมืองต่าง ๆ ซึ่งได้พระบรมธาตุไปเมื่อแบ่งแจกครั้งแรกอีก ๔ แห่ง ครั้นพระเจ้าอโศกทรงบำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรือง นัยดิถีกันแพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาคตลอดในพระราชอาณาเขต ตลอดจนถึงต่างประเทศ ผู้ที่อยู่ไกลจะไปกระทำสักการบูชาถึงพุทธเจดีย์ที่กล่าวมาได้โดยยาก พระเจ้าอโศกจึงให้รวบรวมพระธาตุมาแบ่งใหม่เป็นส่วนละน้อย ๆ แล้วประทานไปให้สร้างพระสถูปประดิษฐานไว้ตามบรรดาเมืองที่มีผู้คนเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก ให้เป็นที่สักการบูชาประจำอยู่ในเมืองนั้น ๆ ส่วนพระขัณฑ์โลกเจดีย์นั้น นำสันนิษฐานว่า การที่นิยมค้ำยาลักพุทธปาฏิหาริย์เป็นขัณฑ์โลกเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง ก็เกิดขึ้นในครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช และยังมีในเรื่องพงศาวดารอีกอย่าง ๑ ว่า พระเจ้าอโศกให้ทอนกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองพุทธคยาส่งไปประทานพระเจ้าเทวนมียักษ์ให้ปลูกไว้ในลังกาทวีป (ยัง

ปรากฏอยู่ ณ เมืองอนุราชบุรีนคัน) ซ่อนก็คือประสงค์จะให้ถึงพระธาตุ
เจดีย์และพระบรมโกศเจดีย์ในลังกาทวีป แต่การที่เขาเมตตพินิจพระศรี
มหาโพธิ์ไปเพราะปลูกเป็นพุทธเจดีย์อาจจะมีความเก่าก่อนแล้ว พระเจ้าโศก
จึงให้คอนกิงของพระศรีมหาโพธิ์ประทานไปเมืองลังกา เพื่อยังให้วิเศษ
กว่าที่คนสามัญเก็บเมล็ดไปเพาะปลูก

อนึ่ง เจดีย์วัดของโบราณที่ชุกคั่นพบในอินเดีย ปรากฏของที่
สร้างครั้งพระเจ้าโศกเป็นเก่าก่อนเพื่อน นักปราชญ์เขาสันนิษฐานว่า
เพราะเมื่อก่อนสมัยพระเจ้าโศก ชาวอินเดียชอบปลูกสร้างแต่ด้วยเครื่อง
ไม้หรือของอย่างอื่นซึ่งไม่ทนทาน จึงเป็นอันร่ายสุมไปเสียหมด การ
สร้างเจดีย์วัดด้วยศิลาจึงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้าโศก ความชอบ
พิเคราะห์ก็ดูเหมือนว่าจะเกี่ยวด้วยพระธาตุเจดีย์ ๘ แห่งของเดิมทรงโคทม
ถึงสุมไปเสียบ้าง เมื่อพระเจ้าโศกแรกพระบรมธาตุจึงให้สร้างพระสถูป
เจดีย์ด้วยศิลา หรือก่อด้วยอิฐอย่างมั่นคงเพื่อยังให้อยู่ถาวรมิให้เป็น
อันทรายนเหมือนอย่างพระพุทธรูปของเดิม ลักษณะพระสถูปที่สร้างเมื่อ
ครั้งพระเจ้าโศกนั้น มักทำด้วยสถูปกลม รูปทรงเหมือนขันน้ำหรือโอคว่ำ
ข้างบนทำเป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยม (๑) ตั้งไว้และมีฉัตร (อย่างร่ม) ยัก
ยอนขึ้นเป็นยอด โค้วด้วยทำเป็นฐานรอง รอบฐานทำเป็นทิวสำหรับเดิน
ประทักษิณ แล้วมีรั้วล้อมรอบภายนอก รั้วทำด้วยศิลาแต่ยังทำเป็นเขื่อน
เหมือนอย่างทำด้วยไม้ การจำหลักกลดกลายยังหาใครทำไม่ (รูปที่ ๑)

การสังคายนานั้น เมื่อพระเจ้าโศกเริ่มทรงอุปถัมภ์พระพุทธ
ศาสนา พระภิกษุสงฆ์ในอินเดียยังค้างกันเป็น ๒ นิกาย คือ เป็นพวกที่ถือ
ลัทธิเถรวาทนิกาย ๑ ถึงลัทธิอรวาทนิกาย ๑ เนื่องจากเหตุซึ่งเกิดขึ้น

(๑) อีกนัยหนึ่งว่าเป็นรูปเรือน แทนศาลซึ่งปลูกด้วยไม้ในสมัยก่อน

ครั้งทำทุกขสังคายนาครั้งแล้วมาแล้ว แต่เมื่อถึงสมัยขึ้นยังเกิดอสังขัตติ
 ต่าง ๆ ในนิกายอื่นเกิดขึ้น นิกายหนึ่งมีลัทธิเรียกชื่อต่าง ๆ กันว่าลัทธิ
 พระเจ้าโสภณหรือลัทธิในพระโมคคัลลบุตรคิสิเดร ผู้เป็นสังฆนายกนิกาย
 เถรวาท ที่ลัทธินี้เรียกว่าวิภิกขวาท จึงทรงอุปการะยกย่องพระสงฆ์
 ซึ่งเป็นสหธรรมิกแห่งพระโมคคัลลบุตรคิสิเดร ในหนังสือมหาวงศ์กล่าวว่า
 เมื่อพวกเขาเห็นว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์ ไกลาสักการต่าง ๆ แคว้นสำนัก
 ก็พากันเข้าปลอมมวชเป็นภิกษุเป็นอันมาก จนเป็นเหตุให้เกิดวาทะ
 ขึ้นในสงฆมณฑล ความทราบถึงพระเจ้าโสภณมหาราช จึงให้พิจารณา
 ้วยการไล่เลียงคดี ถ้าภิกษุรูปใดแสดงคดีวิปลาสเห็นผิดก็ให้สึกเสีย
 จนสิ้นมณฑลสงฆมณฑลแล้ว จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ มีพระโมคคัลล
 บุตรคิสิเดรเป็นประธาน ให้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่กรุงย่าง
 ลีบุตรมหานครราชธานีอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๓ เรียกว่า “ทุก
 ขสังคายนา” เรื่องครั้งนี้มีตำนานว่าเหตุที่แท้เห็นจะเกิดแต่ข้อที่
 พระสงฆ์แตกกันเป็นนิกายเถรวาทและนิกายวาทมาแต่ครั้งทำทุก
 ขสังคายนาในครั้งก่อน ในระยะเวลา ๑๐๐ ปี ตั้งแต่แตกกันมานั้น พวกภิกษุ
 สงฆ์นิกายวาทเห็นจะแก้ไขพระธรรมวินัยให้พ้นเพี้ยนหนักขึ้นอีก
 จนสงฆ์ ๒ นิกายกลายเป็นนาสงฆ์ร่วมสังฆกรรมกันไม่ได้ เห็นจะ
 เป็นด้วยเหตุนี้ พระเจ้าโสภณจึงให้กำจัดภิกษุพวกวาทเสียจากสงฆ
 มณฑล^(๑) ให้คงมีแต่สงฆ์นิกายเถรวาท แล้วให้ทำสังคายนาเพื่อระให้

(๑) มีความปรากฏในจารึกของพระเจ้าโสภณให้ตั้งพระภิกษุผู้คัด แต่
 ปรากฏในเรื่องประวัติพระพุทธศาสนาต่อมาว่า พระเจ้าโสภณหากำจัด
 ได้ดังนี้หรือไม่

พระสงฆ์หรือพระธรรมวินัยเป็นลัทธิอันเดียวกันทั้งหมด การสังคายนา
พระธรรมวินัย พวกคือพระพุทธศาสนาทุกประเทศยอมรับร่วมกันเพียง
๓ ครั้งเท่านั้น แต่เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังนานาประเทศ
ต่างประเทศก็ทำสังคายนาตามเหตุการณที่มีในประเทศนั้น ๆ หนานับร่วม
กันไม่

พระธรรมวินัยที่สาธยายในครั้งทำคคิยสังคายนาครั้งที่ ๓ ใช้
ภาษามคธ วิธสังคายนาที่ทำการเห็นจะเป็นทำนองเดียวกันที่ได้ทำมา ๒ ครั้ง
แต่ก่อน จะฝึกกันเป็นข้อสำคัญก็แต่ที่ต้องเลือกคคิยวาทะซึ่งมีแทรกมธง
ในพระธรรมวินัยออกเสียเป็นอันมาก คงไว้แต่ที่เชื่อว่าตรงตามวาทะซึ่ง
พระอริยสาวกได้เรียบเรียงไว้เมื่อครั้งทำปฐมสังคายนา แล้วต้องจำสั่งสอน
กันสืบมา ด้วยในสมัยครั้งพระเจ้าอโศกนั้น ก็ยังมีใครเขียนพระไตรปิฎก
ลงไว้เป็นตัวอักษร ถึงกระนั้นก็เป็นประโยชน์อันมาจนกาลยักนี้ เพราะ
พระธรรมวินัยอันเป็นภาษามคธตามระเบียบซึ่งทำคคิยสังคายนาแพร่หลาย
ไปยังนานาประเทศ พร้อมกันพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานแต่เมื่อครั้ง
พระเจ้าอโศกยังเป็นหลักของพระพุทธศาสนาอยู่ทุกวันนี้

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชให้สอนพระพุทธศาสนาแพร่หลายไป
ยังนานาประเทศนั้น มีหลักฐานปรากฏทั้งในหนังสือมทวังก์และศิลา
จารึกของพระเจ้าอโศก แต่รายการที่กล่าวถึงกันชอชก ในหนังสือ
มทวังก์ก็กล่าวว่า พระเจ้าอโศกทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ไปเที่ยวสอน
พระศาสนาไปยังนานาประเทศ แสวงนามพระสงฆ์และนามประเทศต่าง ๆ ที่
ไปสอนไว้ทั้งนี้(๑)

(๑) นามประเทศที่สันนิษฐานว่าเป็นที่ใหม่ในบัดนี้ กล่าวตามวินิจฉัย
ของศาสตราจารย์วินเซนต์ เอ. สมิธ

๑. ให้พระมหาเทวเดระไปยังมทิสมนาดล (คือแคว้นแคว้นข้างใต้
ลำนํ้าโคทาวารี อันเป็นประเทศไมสธรรยัคัณ) แห่ง ๑

๒. ให้พระวรัจกิตเดระไปยังวันวาสีประเทศ (คือแคว้นแคว้นกณะระ
เทณอ อันเป็นเขตเมืองมอมเมยัคัณ) แห่ง ๑

๓. ให้พระจรรมวรัจกิตเดระไปยังปรันคปะประเทศ. (คือแคว้นแคว้น
กอนชาปะทะเลข้างเหนือเมืองมอมเมยัคัณ) แห่ง ๑

๔. ให้พระมหาจรรมวรัจกิตเดระไปยังมทาวรัฐประเทศ (คือแคว้น
แคว้นข้างยอกลำนํ้าโคทาวารี) แห่ง ๑

๕. ให้พระมิชณัตกิตเดระไปยังกัสมิระและคันธาระประเทศ (คือ
ที่เรียกว่าประเทศแกชเมยและอาฟฆานิสถานัคัณ) แห่ง ๑

๖. ให้พระมิชณิมเดระไปยังทิมวันตประเทศ (คือมณฑลที่ตั้งอยู่
เชิงเขาหิมาลัย มีนปาลราชูเณัคัณ) แห่ง ๑

๗. ให้พระมหาวรัจกิตเดระไปยังโชนโลกประเทศ (คือเหล่าเมือง
ที่พวกโยนทได้มาเป็นใหญ่ อยู่ในแดนประเทศเปอร์เซียัคัณ) แห่ง ๑

๘. ให้พระมหินทรเดระ อันเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศก ไปยัง
ลังกาทวีป แห่ง ๑

๙. ให้พระโสณะเดระ กัมพะระอุตรเดระ ไปยังสุวรรณภูมิ^(๑)
ประเทศ แห่ง ๑

(๑) ที่เรียกว่าสุวรรณภูมิประเทศนั้น พวกพห่านมณูอ้างเอาว่าเมืองสระเทม
อันเป็นเมืองมณูข้างฝ่ายใต้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งสำคัญอันใดสมกับ
คำอ้าง ราชเจ้าเห็นว่าน่าอ้างเอาเมืองที่พระปฐมเจดีย์ยิ่งกว่า เพราะมี
โบราณวัตถุ เช่นกัณธจรรณจักรเป็นคัน ทนรัตนนิยพระเจ้าอโศก และ
มีชื่อเมืองสุวรรณภูมิอยู่เป็นสำคัญ แต่คำที่เรียกว่าสุวรรณภูมิประเทศ
ครั้งนั้น จะหมายรวมแดนดินทมาเป็นประเทศมณูและไทยภายหลัง
ทั้งหมด เหมือนอย่างเราเรียกชันทกัณเป็นได้

ความทักล่าวในหนังสือระหว่างคัมภีร์หลักฐานที่พบอยู่ธาตุ ณ เจ้ายักษ์
(คือหมู่พระสาธุเจ้ายักษ์) ในอินเคีย มีหนังสือจารึกบอกไว้ที่น้อยว่าเป็นธาตุ
ธาตุของพระมีชัยนิมิตร์ ผู้เป็นสังฆนายกในหิมาวันคประเทศ กังนังฟัง
ไว้ว่าเป็นความจริงส่วนหนึ่ง

ส่วนศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมิ ได้กล่าวถึงการที่ ให้พระสงฆ์ไป
เที่ยวสอนพระศาสนา แต่กล่าวว่า ได้ให้ราชทูตเชิญพระธรรมไปแสดงถึง
นานาประเทศ บอกนามไว้ตรงกึ่งประเทศศรีโยลลี อียิปต์ ซีเรีย ตลอดจน
จนถึงประเทศกรีกและมสิโคเนียบในยุโรป เหตุที่หนังสือระหว่างคัมภีร์คำ
จารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวแตกต่างกันดังนี้ สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็น
เพราะท่านผู้แต่งหนังสือระหว่างคัมภีร์ประสงค์จะแสดงแต่เรื่องส่วนที่เกี่ยวกับ
พระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายการที่จารึกศิลา ประสงค์จะแสดงพระเกียรติแก่
มหาชนในพระราชอาณาจักร จึงคัดเอาแต่เรื่องซึ่งแก่ราชทูตไปแสดง
คุณพระพุทธานุภาพยังนานาประเทศมาประกาศ เมื่อพิจารณาหลักฐาน
ทั้งปวงที่ปรากฏอยู่ สอดกับภูมิแผนที่ประกอบ เห็นว่าลักษณะการที่
พระเจ้าอโศกมหาราชให้สอนพระพุทธานุภาพไปยังนานาประเทศ น่าจะ
เป็นเช่นกล่าวต่อไปนี้

คือพระเจ้าอโศกทรงบำรุงพระพุทธานุภาพเนื่องในรัฐฐาภิบาล
ในขยาย หรือว่าอีกอย่างหนึ่งทรงพระราชดำริจัดปกครองขึ้นอย่างใหม่
ให้พุทธจักรกับอาณาจักรเป็นเครื่องอุปการะแก่กัน คงลงมือจัดการ
ปกครองอย่างนั้นในราชธานีและมณฑลที่ ใกล้ชิดติดต่อกับราชธานีก่อน
แล้วขยายค่อออกไปเป็นลำดับ ก็ในเวลานั้นชาวอินเดียดลพระพุทธานุภาพ
อยู่แพร่หลายในมณฑลประเทศมาแต่ก่อน พระสงฆ์ก็คงมีอยู่มากมาย
น้อยยังทั่วไปทุกบ้านทุกเมืองในมณฑลประเทศ แต่ส่วนข้างทิศประเทศที่

**ตอนที่สอง พงษ์ชาติ
จากแดนพิภพเบื้องหน้า**

อยู่ภายนอกออกไป พระภิกษุสงฆ์ซึ่งทรงศีลขีรวิสุทธียังหาไม่ พระเจ้า
อโศกจึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลยบุตรคิสีเถระให้จักคณะสงฆ์ส่งออกไปยัง
เหล่าอำมาตย์ประเทศอันอยู่ในพระราชอาณาจักร ให้ไปอยู่สั่งสอนพระพุทธ
ศาสนาและให้อุปสมบทกุลบุตร ทั้งสงฆ์ฆราวาสชนในแว่นแคว้นนั้นๆ ซอน
พื้เห็นไว้กับประเทศทั้งหลายที่กล่าวนามไว้ในหนังสือมณฑลทางคืออยู่ต่อแดน
มณฑลประเทศเป็นพื้น สงฆ์แก่ประเทศที่เรียกว่า “โยนโกล” กับ
“หิมวันต์” ย่างที่จะเป็นต่างประเทศที่มีทางพระราชไมตรี มีรูปร่างได้
แน่แต่ลังกาที่ว่าย ว่าเวลานั้นเป็นประเทศที่มีอิสระแก่กัน แต่พระเจ้าเทวา
นัมมยัตติซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นมิตรกับพระเจ้าอโศกมหาราช เหตุที่
พระพุทธศาสนารไปประดิษฐานในลังกาที่ว่าย กล่าวในหนังสือมณฑลทางค
ี่เจือไขข้างทางปาฎิหาริย์มากนัก พิจารณาโดยภูมิแผ่นดินที่ประกอบกับเรื่อง
พงศาวดารเมืองลังกาน่าสันนิษฐานว่า เพราะเมืองลังกามีพวกทมิฬเป็น
ศัตรู ตั้งอยู่ ณ ประเทศปลายคาบและประเทศโഴฬะข้างปลายแหลมอินเดียบ
พระเจ้าเทวานัมมยัตติเห็นจะมุ่งหมายเอาอาณาภาพพระเจ้าอโศกช่วยกักกัน
ศัตรู จึงขอขมยแผนวิชัยปกครองซึ่งพระเจ้าอโศกทรงดำริขึ้นไปจัดในลังกา
บ้าง ซอนจึงเป็นต้นเหตุที่พระเจ้าอโศกส่งคณะสงฆ์ไปยังลังกาที่ว่าย และ
ทรงเลือกพระมหินทรเถระอันเป็นราชโอรส(*) ให้ไปเป็นสังฆนายก เพราะ
เมืองลังกาเป็นประเทศที่มีอิสระภาพ ชาวลังกาจะไต่ยัดและเชื้อพื้ ครั้น
การที่พระเจ้าอโศกทรงจักวิชัยปกครองอย่างใหม่ได้ผลก็ถึงพระราชประสงค์
กิตติศัพท์ก็เลื่องลือไปถึงนานาประเทศอันเป็นมิตรไมตรีที่อยู่ไกล ผู้ปกครอง
ประเทศนั้นๆ จะสมทรวงทูลถามมายังพระเจ้าอโศกๆ จึงได้ทรงแต่งตั้งราชทูต

(*) อีกนัยหนึ่งว่าเป็นราชอนุชา

ให้ไป^๕จนถึงยุโรป แต่ประเทศเหล่านั้น^๕ดัดขนบธรรมเนียมและศาสนา
เป็นอย่างอื่นมานานไม่^๕เลื่อมใส พระพุทธศาสนาจึงมิได้แพร่หลายไปยัง
ยุโรปแต่สมัยครั้งนั้น

พระเจ้าอโศกมหาราชครองราชสมบัติอยู่ ๔๑ ปี^๕ สวรรคตเมื่อ
พ.ศ. ๓๑๑ เมื่อสิ้นพระเจ้าอโศกแล้วพระมหากษัตริย์ในโมเวียรราชวงศ์
พระองค์ก่อนต่อมาห้อยหน้าภาพ ไม่สามารถปกครองราชอาณาจักรเป็น
พระเจ้าราชาธิราชอยู่ได้ ประเทศราชต่าง ๆ ก็พากันก่อกบฏตั้งตัวเป็นอิสระ
ขึ้นตามกัน ราชวงศ์โมเวียระคงได้ครองแคว้นคราวสุดท้ายเมื่อ ๔๑ ปี ก็ถูก
พวกสกุลสูงซึ่งราชสมบัติ แล้วตั้งราชวงศ์สูงครองนครคราวต่อมา
ตลอดเวลาราว ๑๑๒ ปี ในสมัยราชวงศ์สูงครั้งนี้พระเจ้าแผ่นดินมิได้
อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก แต่พระ
พุทธศาสนาก็ยังเจริญแพร่หลาย เพราะยังใช้วิธีการปกครองบ้านเมือง
ตามแบบอย่างของพระเจ้าอโศกซึ่งอาศัยพุทธจักรกับอาณาจักร^๕เกื้อหนุนกัน
และกันต่อมา เปรียบพระพุทธศาสนาเหมือนเป็นคันไม้ซึ่งพระเจ้าอโศกได้
ปลูกไว้ มาถึงสมัยนั้นก็แตกกิ่งก้านออกดอกผล ผลิตกับเมื่อครั้งพระเจ้า
อโศกเพียงเข้าบ้านพานเมืองและประชาชนต่างถิ่นต่างทำนุบำรุงตามความ
เลื่อมใสและความสามารถ ไม่มีองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกเหมือนหนหลัง
เท่านั้น

ถึงสมัยนี้ การสร้างพุทธเจดีย์ผลิตกับครั้งพระเจ้าอโศกด้วยไม่มี
การแจกพระบรมธาตุ เพราะฉะนั้นการสร้างพระธาตุเจดีย์เพิ่มเติมอีกไม่ได้
ความนิยมของพวกพุทธศาสนิกชนจึงแพร่ไปเลื่อมใสในการบูรณปฏิสังขรณ์
พระธาตุเจดีย์ที่มีอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ มีตัวอย่างปรากฏถึงเช่นพระธาตุจันท
สถูป ที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ ณ เมืองอุชเชนียังเห็นกัน คนทั้งหลาย

พากันศรัทธาทำเครื่องประคัมด้วยศิลาให้สง่างามยิ่งขึ้น ข้างแท่นจำหลัก
ลายเป็นรูปภาพเรื่องชาตกและเรื่องพระพุทธประวัติ แต่รูปภาพที่จำหลัก
ในสมัยที่กล่าวนี้สังเกตได้อย่างหนึ่งว่าทำแต่รูปภาพคนอื่น ๆ แม้จนเทวดา
และพระโพธิสัตว์ในชาติก่อน ๆ แต่รูปพระพุทธองค์เป็นมาก่อนศรีสุ
ภก หรือเมื่อศรีสุภกแล้วก็ได้ หากเล่าทำไม แท้จริงต้องมีพระพุทธรูปใน
เรื่องทรงนบ คึกทำเป็นรูปสิ่งอื่นสมมติไว้แทน ดังเช่นตรงเมื่อเสด็จ
ออกมหาภิเนษกรรม^{*} ทำเป็นรอยพระบาทหรือเป็นน้ำพุก็จริงไม่มีคน
ตรงเมื่อศรีสุภกทำเป็นรูปพระยาลงกตงอชิตโคตมโพธิ์ ตรงเมื่อประทานปฐม
เทศนา ทำเป็นรูปกัจจกรมีรูปกว้างประคอบ (หมายความว่าทรงแสดงพระธรรม
จักรในมฤคทายวัน) ในเรื่องตอนอื่นก็มักทำเป็นรูปพุทธอาสน์หรือธงจักร
แทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป^{**} จนที่สุดถึงเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพานก็ทำรูป
พระสถูปแทนพระพุทธรูป (รูปที่ ๒) เหตุที่ไม่ทำพระพุทธรูปคงเป็นด้วย
มีพระเพณีสองชาวอินเดียห้ามมิให้ทำรูปวัตถุเป็นสวณะแม้เทวรูปสำหรับ
บูชาในศาสนาพราหมณ์ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีในสมัยนั้น เมื่อมีลายจำหลัก
เรื่องพุทธประวัติเกิดขึ้นคงกล่าวมา ก็คงพาให้คนนิยมกันมาก นำสันนิย
ฐานว่าการที่สร้างรอยพระบาท พระธรรมจักร พระแท่นและพระสถูป
เป็นอุเทสิกะเจดียชน ๗ อย่าง ๆ คงจะเอาความคึกไปจารรูปภาพที่จำหลัก
แทนพระพุทธรูปในลายจำหลักเรื่องพุทธประวัติที่กล่าวมา แต่คำว่าตาม
โบราณวัตถุสร้างในสมัยที่กล่าวนี้ ก็เหมือนจะชอบสร้างพระสถูปยิ่งกว่า
อย่างอื่น สร้างพระสถูปสมมติเช่นขีโลกเจียชนเป็นที่หมายท้ายต่าง ๆ
ซึ่งเนื่องด้วยเรื่องพุทธประวัติบ้าง สร้างเป็นพระธรรมเจดีย์ด้วยจารึกพระ

* คือออกบวช

** ปางประสูติทำเป็นรูปพระนางมหาผาประทับยืนหรือนั่งบนดอกบัว มีช้างกำลังพรม
น้ำมาเจดีย์ ๒ ข้าง

ธรรมเป็นคัวอภัยหรือพระอภัยมณีไว้บ้าง และที่สุกสร้างพระสถูปเป็นแค
อุเทสิกะเจดีย์ก็มี การสร้างพระสถูปนอกจากเป็นพระธาตุเจดีย์น่าจะได้ขึ้น
ทวยเหตุก็แสดงมา ตลอดจนความคึกที่นักไชยพรทงพระสถูป เช่นคือ
บอกให้สูงและทำฐานทักษิณขององค์ (ระฆัง) สถูปเป็นหลายชั้น ก็เห็น
จะเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา

ส่วนพระธรรมวินัยนั้น นักปราชญ์ที่โกศกษัตริย์สยามคณา
เขี้ยวชาญในชั้นหลัง มีศาสตราจารย์วิธ เกวีกส์ เป็นต้น พิจารณาหนังสือ
พระไตรปิฎกเห็นว่าส่วนพระปรมัตถ์เป็นส่วนหนึ่งที่แก่ใจใหม่กว่าส่วนพระสูตร
และพระวินัย เขาสันนิษฐานว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมวินัยก่อนภายหลัง ข้าพเจ้า
ผู้แต่งหนังสือเรื่องนี้ไม่ชำนาญพอที่จะชี้ชัดได้ แต่พิจารณาที่ดูก็เห็น
ชอบกล ท้ายในตำนานการสังคายนาที่โกศกษัตริย์ ๓ ครั้ง ว่าทำสังคายนา
“พระธรรมกับพระวินัย” พระสูตรกับพระอภิธรรมเดิมอาจจะรวมอยู่ด้วย
กันในส่วน “พระธรรม” ต่อเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกมาแล้วจึงได้แยก
พระอภิธรรมแยกออกจากธรรมเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก เมื่อเกิดขึ้น ๓ ส่วน จึง
เรียกว่า “พระสูตร” ส่วน ๑ “พระวินัย” ส่วน ๑ “พระปรมัตถ์”
ส่วน ๑ เรียกรวมนั้นว่า “พระไตรปิฎก” เป็นของเกิดขึ้นในสมัยที่
กล่าวค่อนนั้น อนึ่ง การรวิหาพระธรรมวินัยตั้งแต่เดิมมา รวิหาด้วยวิธี
ท่องจำไว้มิได้ใช้วิธีเขียนลงเป็นคัวอภัย หนังสือมทวาคักกล่าวว่าพระสงฆ์
ในลังกาทวีปเริ่มเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นคัวอภัยในรัชกาลพระเจ้าวิ
คามนี เมื่อ พ.ศ. ๔๓๒ นัยในตำนานว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕ พิจารณา
ดูเห็นว่าเวลาที่เขียนพระไตรปิฎกลงเป็นคัวอภัยน่าจะมิขึ้นในอินเดีย
กันหลักแหล่งพระพุทธศาสนาอื่น พระสงฆ์ชาวลังกาเป็นแต่ได้

* บางตำราว่า เมื่อ พ.ศ. ๔๓๔

แยบยลมาทำตาม นำสันนิษฐานต่อไปว่าคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาทะย้ง
ก็เห็นจะแต่งขึ้นด้วยใช้เขียนเป็นคัมภีร์ ก็คงแต่งก่อนสมัยเมื่อเขียนพระ
ไตรปิฎกเป็นคัมภีร์แล้ว

ส่วนสงฆมณฑล พระภิกษุและพระภิกษุณีกับสังฆาวาส (คือวัด)
ซึ่งพระสงฆ์อยู่ประจำมิใช่พักชั่วคราว คงมีมากจนถึงแต่ครั้งพระเจ้า
อโศกมหาราช ถึงการที่แต่งทำให้เป็นวัดที่อยู่ของพระสงฆ์พวกสมათาน
วิยัสสนาธุระก็เกิดขึ้นในสมัยนั้น (รูปที่ ๓) และยังมีเจริญในสมัยต่อมา แต่
เมื่อไม่มีพระเจ้าราชาธิราชเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ต่างเมืองต่างก็รักษา
พระศาสนาตามความศรัทธาตามารดของพระสงฆ์ กับทั้งผู้ปกครอง
และประชาชนในเมืองนั้น ๆ ไม่มีใครบังคับให้ใช้แยบยลเขียนอย่างหนึ่ง
อย่างเดียวกัน ความแตกต่างกันในสงฆมณฑลด้วยวิสัยตอนพระพุทธ
ศาสนาอันเป็นมูลที่ระแยกกันเป็นนิกายมหายานและหินยาน น่าจะเริ่มเกิด
ขึ้นในสมัยราชวงศ์คุงกระ (คือระหว่าง พ.ศ. ๓๕๘ จน พ.ศ. ๔๗๐)
เพราะเหตุที่พระสงฆ์ต่างคณะต่างสอนพระศาสนาตามคติของคณาจารย์
ทำนองเดียวกันถึงเมื่อก่อนสมัยพระเจ้าอโศก

ตอนเที ๔

ว่าด้วยมูลเหตุที่เกล็ดวังพระพุทธรูป

เรื่องที่จะเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นนั้น มีในหนังสือเรื่องตำนานพระ
แก่นจันทน์^(๑) กล่าวว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประทานเทศนาโปรดพระ
พุทธมารดา ค้างอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์พรรษาหนึ่งนั้น พระเจ้าประเสนชิต
กรุงโกศลราชูมิได้เห็นพระพุทธองค์ช้านาน มีความว่าลี้ถั่ง จึงตรัสสั่งให้
นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นถวายแก่นจันทน์แดงประคิณฐานไว้ เห็นธรรมาสนะที่
พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่
ประทับ พระแก่นจันทน์ลูกชิ้นปฏิสันถารพระพุทธองค์ด้วยยาวิหารีย์ แต่
พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปยังที่ประทับ เพื่อบำรุงไว้
เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชนจะได้ใช้เห็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูป
เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ความที่กล่าวในตำนานประสงค์จะอ้างว่า พระ
พุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้นเป็นต้นแบบอย่างของพระพุทธรูปซึ่งสร้างกัน
ต่อมาภายหลัง หรือถ้าวากันยืหนึ่ง ก็อ้างว่าพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระ
บรมพุทธานุญาตและเหมือนพระพุทธองค์ เพราะตัวอย่างสร้างขึ้นแต่ใน
ครั้งพุทธกาล เติมข้าพเจ้าเข้าใจว่าหนังสือเรื่องตำนานพระแก่นจันทน์
จะเกิดขึ้นในลังกาทวีป แต่มาพบในหนังสือจดหมายเหตุทางของหลวงจีน
ฟาเหียนซึ่งไปอินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๙๕๐* กล่าวว่าเมื่อไปถึงเมืองสาวัตถี
ได้ฟังเล่าเรื่องพระเจ้าประเสนชิตให้สร้างพระพุทธรูป ครั้นถึงที่กล่าวใน

(๑) ได้แปลพิมพ์เป็นภาษาไทยแล้ว

* พระภิกษุฟาเหียนอยู่ในประเทศอินเดียตั้งแต่ พ.ศ. ๘๘๔ จนถึง พ.ศ. ๘๘๘

หนังสือตำนานพระแก้วมรกต^๑ จึงรู้ว่าเป็นเรื่องตำนานในอินเดียมีมาแต่โบราณ ถึงกระนั้นความที่กล่าวในตำนานก็ขัดกับหลักฐานที่มี โบราณวัตถุเป็นเครื่องพิสูจน์ เป็นอันว่าถ้าเคยสร้างพระพุทธรูปแต่เมื่อในพุทธกาล และพระพุทธรูปก็ไปรุดประทานพระบรมพุทธานุญาตให้สร้างกันต่อมา ทั้งยังในตำนานไซ้ พระเจ้าโคกมหาวราชก็สร้างพระพุทธรูปเป็น เทียบวัตถุอย่างหนึ่งเช่นเราชอบสร้างกันในชั้นหลัง แต่ในบรรดาพุทธ เทียบที่พระเจ้าโคกสร้างไว้หาพระพุทธรูปไม่ ใช่แต่เท่านั้น แม้ อุเทสิกที่สร้างขึ้นเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าโคกแล้วจนราว พ.ศ. ๕๐๐* เช่น ลายจำหลักรูปภาพเรื่องพุทธประวัติซึ่งทำเป็นเครื่องประดับพระ มหาคาญเทียบก็กล่าวมาในตอนก่อน ทำแต่รูปคนขึ้น ตรงไหนจะต้องทำ พระพุทธรูป ก็ทำรูปสิ่งอื่น เช่นรอยพระพุทธรูปบาทหรือพระธรรมจักร และพุทธอาสน์ เป็นต้น สมมติแทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป ชื่นพิสดาร ให้เห็นว่าประเพณีที่สร้างพระพุทธรูปยังไม่มี ในสมัยนั้น หรือจะเป็นข้อห้าม อยู่ในมณฑลประเทศจนถึง พ.ศ. ๕๐๐* ชื่นแสดงให้เห็นว่าตำนานเรื่อง พระแก้วมรกตนั้นจะเกิดขึ้นคือสมัยเมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปกัน แพร่หลายแล้ว ราวใน พ.ศ. ๘๐๐ หรือ ๘๐๐ ปี

เรื่องสร้างพระพุทธรูป นักปราชญ์ในชั้นหลังสอบเรื่องพงศาวดาร ประกอบกับพิจารณาโบราณวัตถุที่ตรวจพบในอินเดีย ก็ความเป็นหลักฐาน ว่า พระพุทธรูปเป็นของพวกโยนก (คือฝรั่งชาติกรีก) ซึ่งเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา เริ่มเกิดประเพณีขึ้นในคันธารราชเมื่อราว พ.ศ. ๓๘๐** มีเรื่องตำนานก็ระกล่าวต่อไป ก็ครั้งพระเจ้าอานิลกษานเคอรัมหาราช สามารถแผ่อาณาเขตตั้งแต่โยนไปตลอดมาจนในอินเดียข้างฝ่ายเหนือ เมื่อ

* ความจริงจนถึงราว พ.ศ. ๖๐๐ กว่า

** ปัจจุบันเชื่อกันว่าราว พ.ศ. ๖๐๐ กว่า

พ.ศ. ๒๑๘ นั้น ทั้งพวกโยนกก็ขึ้นแม่ทัพนายกองครองบ้านเมืองรักษา
พระราชอาณาเขตตลอดมา ครั้นพระเจ้าอากะเสนาบดีกรมทหารราชสัน
พระชนม์ ผู้หนึ่งไม่สามารถจะรับรักษาได้ ราชอาณาเขตก็กลัแยก
กันออกเป็นประเทศต่าง ๆ ทางฝ่ายอาเซ็มพวกโยนกก็ขึ้นเจ้าบ้านพาน
เมืองต่างก็ตั้งตนขึ้นเป็นอิสระหลายอาณาเขตด้วยกัน แล้วชักชวนชาว
โยนกพรรคพวกของตนให้มาตั้งภูมิลำเนาทำมาหากิน เป็นมูลเหตุที่จะมี
พวกโยนกมาอยู่ในแผ่นดินอันเกี่ยวเนื่องชายแดนข้างบ้านควนคกเฉียงเหนือ
ซึ่งเรียกว่าอาณาเขตคันธารวราฐ^(๑) ในสมัยนั้นขึ้นอยู่ในประเทศยัคเคเรีย
ซึ่งแม่ทัพโยนกคนหนึ่งตั้งตัวเป็นเจ้า ครั้นต่อมาเจ้าเมืองยัคเคเรียแพ้
สงคราม ก็ส่งทั้งอาณาเขตคันธารวราฐให้แก่พระเจ้าอินทรคฤย์ คั้น
ราชวงศ์โมริยะ อันเป็นองค์พระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช แค้น
คันธารวราฐก็ยกมาขึ้นเมืองขึ้นของมคธวราฐ เพราะฉะนั้น เมื่อพระเจ้า
อโศกอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา จึงให้ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาใน
คันธารวราฐ และพึงสันนิษฐานว่า พวกโยนกที่คงภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่นั้นคง
เขารักเลื่อมใสมีมากน้อย แต่เมื่อพ้นสมัยราชวงศ์โมริยะมาถึงสมัย
ราชวงศ์คุงคะ ๆ มีอาณาพนา้อย ไม่สามารถปกครองไปถึงคันธารวราฐได้
พวกโยนกในประเทศยัคเคเรียก็ขยายอาณาเขตรุกคืบกันเข้ามาโดย
ลำดับ จนได้คันธารวราฐและบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำสินธุ มีเมืองทักกิลลา
เป็นต้นไว้ในอาณาเขตโดยมาก จึงรวมอาณาเขตเข้าเป็นประเทศคันธาร-
วราฐ ทั้งเป็นอิสระมีพระเจ้าแผ่นดินโยนกปกครองตั้งแต่ราว พ.ศ. ๓๔๓
เป็นต้นมา

(๑) อาณาเขตคันธารวราฐเดิมนั้นอยู่ในแดนประเทศอัฟกานิสถานบ้าง อยู่ใน
ในแดนอินเดียของอังกฤษมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือบ้าง (ปัจจุบันนี้เป็น
ประเทศปากีสถาน)

ก็ประเทศคันธารราช^๕นั้นชาวเมืองไทยมาจนับถือพระพุทธศาสนา
สืบมาแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช พวกโยนกตามมาจนหลัง^๕ เมื่อมาได้
สมาคมสัมพันธกับพวกชาวเมืองก็มักเข้าวัดเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
แต่พระเจ้าแผ่นดินนั้นยังถือศาสนาเดิมของพวกโยนกมาจนถึงราว พ.ศ.
๓๖๓ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่ามีลิ้นท^๕(๑) มีอำนาจ
มาก ทำสงครามแผ่อาณาเขตเข้าไปในมณฑลประเทศจนถึงนครราช
ชะวอระได้ไปทรวาจิการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช และได้
สมาคมกันเคยกับผู้รอบรู้พระพุทธศาสนา คือพระนาคเสนเป็นต้น ก็ทรง
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกาศแสดงองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก
ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นในประเทศคันธารราช

พุทธเจ้า^๕ก็ยกสร้าง^๕ขึ้นในคันธารราชครั้งพระเจ้ามิลินท^๕นั้น ก็เอา
แบบอย่างไปจากมณฑลประเทศ แต่พวกโยนกเป็นชาวต่างประเทศไม่เคย
ถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ ซ้ำักศาสนาเดิมของพวกโยนกก็เลื่อมใสใน
การสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาด้วย เพราะเหตุนี้ พวกโยนกไม่ชอบ
แบบของชาวอินเดียก็ทำรูปสิ่งอันสมมติแทนพระพุทธรูป จึงคิดทำพระพุท
ธรูป^๕ขึ้นในเครื่องประดับเจดีย์สถาน พระพุทธรูปจึงมีขึ้นในคันธารราชเป็น
ปฐม (เมื่อในระหว่าง พ.ศ. ๓๖๕ ถึง พ.ศ. ๓๘๓) ความที่กล่าว^๕
นี้หลักฐาน ด้วยพระพุทธรูป^๕ขึ้นเก่าที่สุดซึ่งตรวจพบในอินเดีย พบใน
คันธารราช และเป็นแบบอย่างต่างโยนกทำที่นั้น แต่เมื่อพิจารณา
ลักษณะพระพุทธรูปคันธารราชที่พวกโยนกทำ เห็นได้ว่ามิใช่เป็นแต่

(๑) เรียกในภาษากรีกว่า เมนันเดอร์ Menander ชาวอินเดียเรียกว่ามิลินท^๕
พระองค์เดียวกับที่สนทนากับพระนาคเสนในเรื่องมิลินทปัญหา พระเจ้า
มิลินท^๕ครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๓๖๓ จนถึง พ.ศ. ๓๘๓

ความกึกข่างเคลียดก็กึกหรือทำแต่ตามอำเภอใจของพวกโยนก การที่สร้าง
พระพุทธรูปขึ้นที่มวก น่าจะเป็นพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินและให้
นักปราชญ์ราชบัณฑิตกับพวกนายช่างประชุมปรึกษากันว่า ควรจะ
ทำอย่างไร และพวกที่ปรึกษากันนั้นก็คงรู้สึกว่าเป็นการยากมิใช่น้อย
ด้วยการทำพระพุทธรูปมีข้อสำคัญยังค้ำอยู่ ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑ จะต้อง
คิดให้แปลกกับรูปภาพคนอื่น ๆ ใครเห็นให้รู้ได้ทันทีว่าเป็นรูปพระพุทธรูป
กับอีกอย่าง ๑ จะต้องให้งามชอชใจคนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธร
ศาสนา(๑) ก็ในขณะเมื่อแรกคิดแบบพระพุทธรูปนั้น พระพุทธรูปเจ้าเสด็จ
กับขันธบริวารแล้วหลายร้อยมี รูปพระนาคปรกของพระพุทธรูปองค์
เป็นอย่างไรก็ไม่มีตัวผู้เคยเห็น มีแต่คำบอกเล่ากล่าวกันสืบมาว่าเป็น
เช่นนั้น ๆ เช่นว่ามีลักษณะอย่างมหาบุรุษในคัมภีร์มหาปริสสภคณของ
พราหมณ์ ซึ่งแต่งไว้แต่ก่อนพุทธกาลเป็นต้น ช่างผู้จัดทำพระพุทธรูปได้
อาศัยคำบอกเล่าเช่นว่าอย่างหนึ่ง ก็อาศัยความรู้เรื่องพุทธประวัติ เช่น
ว่าพระพุทธรูปเป็นกษัตริย์ชาวมิชฌิมประเทศ เสด็จออกทรงผนวชเป็น
สมณะเป็นต้นอย่างหนึ่ง ก็อาศัยแบบอย่างอันปรากฏอยู่ในจารึกประเพณี
ของชาวมิชฌิมประเทศ ทั้งเช่นกิริยาที่นั่งซัดสมาธิและครองผ้ากาสา
พลีศร์เหมือนเช่นพระภิกษุซึ่งยังมีอยู่ในสมัยนั้นเป็นต้นอีกอย่างหนึ่ง นอก

(๑) ในประกาศพระราชพิธีจรดพระนังคัลว่าราชคันธารราชูปถัมภ์สร้างพระ
พุทธรูป (ปางขอฝน) ขึ้น และในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ว่า เทวดา
นฤมิตพระพุทธรูปแก้วมรกตถวายพระนาคเสนที่เมืองปาฏลิบุตร (ร่วม
สมัยกับพระเจ้ามิตท) ทรงคามคานาม แค้นแค้นจะได้หักกระดูกมาจาก
ที่ไหนหาปรากฏไม่

จากนั้นก็อาศัยแค่คติที่นิยมว่ากิจงามในกระบวนช่างของโยนก เป็นหลัก
ความคิดก็ทำพระพุทธรูปขึ้น โดยรู้ถือว่าไม่เหมือนพระองค์พระพุทธรเจ้า
เพราะฉะนั้น ที่สามารถให้คนทั้งหลายนิยมชมชอบนับถือว่าเป็นรูปพระพุทธร-
เจ้าได้ ต้องนับว่าเป็นความคิดฉลาดแท้ทีเดียว

ลักษณะพระพุทธรูปโบราณที่ช่างโยนกคิดทำขึ้นในคันธารราชู
สังเกตุเห็นได้ว่าอนุโลมตามคัมภีร์มหาปุริสตกถนหลายข้อ เป็นต้นคือ
ข้อว่า อุดณา โลมา ภมุกนฺตเร ทำพระอุดณาโลมไว้ที่หว่างพระชนงอย่าง ๑
ข้างที่จะเอาความในขท อุดนฺตสิโส อันแปลว่าพระเศียรเหมือนทรง
อุดนฺต^(๑) มาคิดอนุโลมทำให้พระเศียรพระพุทธรูปมีพระเกศมาลาอีก
อย่าง ๑ แต่พระเกศมาลาตามแบบช่างโยนกทำเป็นพระเกศยาว กระ-
หมวกมุ่นเป็นเมาฬีไว้บนพระเศียรอย่างพระเกศากษัตริย์ เป็นต้นที่ไม่มี
เครื่องศิราภรณ์ ความคิดเรื่องทำพระเกศมาลา^{นี้} ศาสตราจารย์ฟูเชร์^{*}
สันนิษฐานว่า จะเกิดโดยจำเป็นในกระบวนช่าง ด้วยในลายจำหลักเรื่อง
พระพุทธรูประวัติมีภาพสมเด็จพระพุทธรูปและรูปพระภิกษุพุทธรสาวก ถ้า
ทำพระพุทธรูปแต่เป็นอย่างสมณะก็จะสังเกตุยากว่าพระพุทธรูปหรือรูปพระ
สาวก ช่างโยนกประสงค์จะให้คนรู้รักพระพุทธรูปได้โดยง่าย จึงดัดเอา
เหตุที่พระพุทธรองค์เป็นกษัตริย์ โดยพระชาติและเป็นสมณะโดยเพศนั้น ทำ
พระพุทธรูปให้ส่วนพระองค์ทรงครองผ้าอย่างสมณะ แต่ส่วนพระเศียร
ทำให้เหมือนอย่างพระเศียรกษัตริย์ เป็นต้นแค่เครื่องศิราภรณ์ออกเสีย
พระพุทธรูปจึงแปลกกัณฐูปภาพอื่น ๆ ถึงจะอยู่ปะปนกับรูปใคร ๆ ก็รู้ได้ว่า

(๑) คำว่า อุดนฺต แปลกกันหลายอย่าง ว่ากรรบนหน้าบัง ผ้าโพกบัง
มงกุฎบัง แต่รวมความเป็นอันเดียวกันว่าเครื่องทรงที่พระเศียร

* นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส

พระพุทธรูปเจ้า ความกึกก้องข้างพวกอื่นในสมัยนั้นหลังต่อมาไม่สามารถ
ระทึกนักใจไปเป็นอย่างอื่นได้ ก็ต้องเอาแบบอย่างของช่างโยนกทำต่อมา
พระพุทธรูปจึงมีพระเศวตมาลาด้วยประการนั้น^(๑) ลักษณะที่ทำตามจารีต
ประเพณีในสมัยนั้นประเทศนั้น เช่นอาการทรงนั่งขัดสมาธิ (ช่างโยนก
ทำนั่งขัดสมาธิเพชรอย่างเดียว) และอาการที่ทรงครองผ้าทำทองอย่าง
ห่มทองแลห่มคลุม แต่มักชอบทำห่มคลุมจำหลักกลีบผ้าให้เหมือนจริง
ตามกระบวนช่างโยนก นอกจากกลีบผ้ามาในบรรดาลักษณะซึ่งมีได้มัก
ยังมีแล้ว พวกช่างโยนกทำตามคติของชาวโยนกทั้งนั้น เป็นต้นว่าทวง
พระพิศุขพระพุทธรูปก็ทำอย่างเทวรูปที่งามของชาวโยนก^(๒) พระวิม
ก็ทำอย่างประภามณฑลเป็นวงกลมอยู่ข้างหลังพระพุทธรูปตามแบบวิม
ของภาคโยนก ส่วนกิริยาท่าทางของพระพุทธรูปนั้น เพราะทำพระพุทธรูป
ในลายเรื่องพระพุทธรูปประวัติ พระพุทธรูปซึ่งทำตรงเรื่องตอนไหน ช่างก็คิด
ทำกิริยาท่าทางพระพุทธรูปให้เข้ากับเรื่องตอนนั้น เป็นต้นว่าพระพุทธรูป
ตรงเรื่องเมื่อก่อนเวลาตรัสรู้ท่านั่งชันพระหัตถ์เป็นกิริยาสมาธิ พระพุท
ธูปตรงเมื่อขณะพระยามาร ทำพระหัตถ์ขวามาหยิบที่พระเพลา แลตั้งว่า
ทรงชิงพระอรหันต์เป็นพยาน พระพุทธรูปตรงเมื่อประทานปฐมเทศนา ทำ
ขึ้นว่าพระหัตถ์เป็นรูปวงกลม หมายความว่าพระธรรมจักร พระพุทธรูป
ตรงเมื่อมหาปชาฏิหรัย (คืออมกปาฏิหรัย) ทำเป็นพระพุทธรูปมีมือขว
รอง คือกทำตามเรื่องพระพุทธรูปประวัติท่านั่งจึงกล่าวมานี้ (รูปที่ ๔) ต่อไป

(๑) คำอธิบายเริ่มกล่าวในหนังสือปฐมสมโพธิว่า รูปพระเศียรเป็นเช่นนั้น
เองมีกรรมคา เห็นว่าพระเป็นความกึกก้องเช่นเมื่อมีพระพุทธรูปแล้ว

(๒) คือเทวรูปปอดโต

ตลอดจนถึงเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ก็ทำเป็นรูปพระพุทธรูป (รูปที่ ๔)*

เมื่อพระพุทธรูปมีขึ้น ใครเห็นก็คงชอบใจ จึงเลยเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในการสร้างพระพุทธรูปในคันธารราช แต่ความนิยมยังไม่แพร่หลายไปถึงประเทศอื่นในอินเดีย ด้วยอาณาเขตคันธารราชเมื่อสมัยพระเจ้ามิลินท์ไม่กว้างขวางเท่าใดนัก ข้าเมื่อสิ้นพระเจ้ามิลินท์แล้ว เชื้อวงศ์โคกครองคันธารราชต่อมาเพียงสัก ๓๐ ปี ก็เสียด้านเมืองแก่พวกศักระซึ่งลงมาจากกลางทวีปเอเชีย พวกศักระโคกครองคันธารราชอยู่ชั่วระยะเวลาคนหนึ่งแล้ว ก็มีพวกกุษาณะ^(๑) ยกมาจากทางปลายแดนประเทศจีน ซึ่งโคกคันธารราชจากพวกศักระอีกแล้ว แต่ในสมัยเมื่อพวกกุษาณะครอบครองคันธารราชนั้น มีพระเจ้าแผ่นดินในกุษาณะราชวงศ์องค์ ๑ ทรงพระนามว่าพระเจ้ากนิษกะ โคกครองราชสมบัติในระหว่าง พ.ศ. ๖๖๓ จน พ.ศ. ๗๐๕ สามารถแผ่ราชอาณาจักรออกไปถึงทางข้างเหนือและข้างใต้ ได้มีชัยมีประเทศทั้งหมดไว้ในราชอาณาจักร เป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้นเหมือนอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช ชะรอยเมื่อพระเจ้ากนิษกะคิดหาวิธีปกครองพระราชอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล จะได้อาศัยวิธีการปกครองของพระเจ้าอโศก ซึ่งรวมพุทธจักรกับอาณาจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระเจ้ากนิษกะก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ปกครองพระราชอาณาเขตตาม

* ตามการค้นคว้าในปัจจุบัน เชื่อกันว่าพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์เริ่มเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในแคว้นคันธารราช ในรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะ วงศ์กุษาณะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑ และเป็นฝีมือของช่างกรีก-โรมัน

(๑) จีนเรียกว่า ยิวชี่ Yueh — chi

แบบอย่างครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ก็แค่พฤติกรรมต่าง ๆ ในสมัย
พระเจ้ากนิษกะฝักกัณท์สมัยพระเจ้าอโศกเป็นข้อสำคัญ อยู่หลายอย่าง
เป็นต้นแต่ภูมิประเทศต่างกัน ด้วยพระเจ้าอโศกมหาราชตั้งราชธานีอยู่
ณ เมืองปาฏลิบุตรในมณฑลิมประเทศ อันเป็นที่ตั้งที่พระพุทธรูปเจ้าเทว
ทรงตั้งสอนพระพุทธรูปศาสนา มีเทวสถานทั้งนี้เองคือพระพุทธรูปองค์และพระ
พุทธรูปประวัติเป็นเครื่องย้ารุงความเลื่อมใส แต่พระเจ้ากนิษกะตั้งราชธานีอยู่
ณ เมืองมูรุมบุรี^(๑) ในคันธารราช อันเป็นย้าจินตประเทศปลายแดนอันเคียบ
ซึ่งฝั่ง ไทรู จกพระพุทธรูปศาสนามั่งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ ไปสั่งสอน
อีกประการ ๑ พระโคตมพุทธเจ้ารวบรวมพระธรรมวินัยมาจนถึงเวลานั้นก็เป็น
ภาษามคธของชาวมณฑลิมประเทศ แต่ชาวกันธารราชเป็นคนต่างชาติ
ต่างภาษา ถึงเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนามั่งยากที่จะเข้าใจพระธรรมวินัย
ก็ห้มีชายเหมือนอย่างชาวมณฑลิมประเทศ เพราะเหตุทั้งกล่าวนมา เมื่อ
พระเจ้ากนิษกะเห็นพระพุทธรูปศาสนา แม้พยายามถามแบบอย่างครั้ง
พระเจ้าอโศกมหาราช ทั้งในการสร้างพุทธรูปเจดีย์ การสังคายนาพระธรรม
วินัยและให้เทวตั้งสอนพระพุทธรูปศาสนามั่งนานาประเทศก็คี่ ลักยณการ
อุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนามั่งครั้งพระเจ้ากนิษกะจึงฝักกัณท์ครั้งพระเจ้าอโศก
จะพรรณนาแต่ที่เป็นสำคัญ

เรื่องสร้างพุทธรูปเจดีย์ ปรากฏว่าเจดีย์สถานที่เกิดขึ้นในคันธารราช
เมื่อครั้งพระเจ้ากนิษกะ มีทั้งพระธาตุเจดีย์ ยวีโลกเจดีย์ และอุเทสิกะ
เจดีย์ พระธาตุเจดีย์นั้นพระเจ้ากนิษกะให้เสาะหาพระบรมธาตุทั้งในมณฑล
ประเทศอินเดียไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ปรากฏอยู่หลายแห่ง ส่วนยวีโลก

(๑) เคียวนเรียกว่า เมืองเมฆวาร

เจกียัน เพราะในคัมภีร์อารยธรรมไม่มีสถานที่ ซึ่งพระพุทธรูปองค์ใดประทาน
อนุญาตไว้ ให้เป็นพระบริวิโลกเจกียัน เหมือนเช่นที่มีในมัจฉิมประเทศ จึง
สมมติที่ค่ายต่าง ๆ ซึ่งอ้างเข้าเรื่องพุทธประวัติ เช่นว่า เมื่อพระพุทธรูป
องค์นี้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีอย่างนั้น ๆ ณ ที่
ค่ายนั้น ๆ แล้วสร้างพระพุทธรูปเจกียันขึ้นเป็นบริวิโลกเจกียัน^(๑) คคิอันนี้ภายหลัง
มาเลยสมมติต่อไปจนอ้างว่าพระอภิกขุพุทธเจ้า คือ พระกฤษณะ พระ
โกนาคมน และพระกฤษณะ ทั้ง ๓ องค์ได้ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนา
ที่ในคัมภีร์อารยธรรม แล้วสร้างบริวิโลกเจกียันลงในเรื่องประวัติของพระอภิก
ขุพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นด้วย^(๒) เลยเป็นมีเหตุไปถึงคดีของพวกดิลลิต
มหายาน ซึ่งระกล่าวในที่อื่นต่อไปข้างหน้า ส่วนอุเทศเจกียัน เพราะ
พวกโยนโกกิกทำพระพุทธรูปขึ้นในคัมภีร์อารยธรรมทั้งแก่ครั้งพระเจ้ามีลิ้นที่
พระเจ้ากนิษกะก็เป็นเชื้อชาวต่างประเทศ จึงเลื่อมใสในการสร้างพระ
พุทธรูป ให้หาช่างชาวโยนโกกิกที่มีฝีมือมากมาทำพระพุทธรูปให้งามสง่า
ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงเกิดความกึกกัใจแฉะพุทธเจกียันให้มีพระพุทธรูป
เป็นประธานแต่นั้นมา เป็นต้นว่าแต่ก่อนมาเคยจำหลักเรื่องพุทธประวัติ
เป็นลายประคัมภ์พระสถูป แต่ทำเป็นซุ้มจระนำ ๔ ทิศ ติดกับองค์ (ระฆัง)

(๑) เรื่องบริวิโลกเจกียันในคัมภีร์อารยธรรม กล่าวตามอธิบายในหนังสือพรรณนา
ระยะทางของหลวงจันฟ้าเทียนและหลวงจันอ่อนเฉียงที่ไปถึงคัมภีร์อารยธรรม
เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๔๕ และ พ.ศ. ๑๔๗๒

(๒) คคิที่ถกกันว่าคัมภีร์อารยธรรมเป็นที่พระอภิกขุพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ได้ทรง
ประดิษฐานพระศาสนา ปรากฏอยู่ในหนังสือพรรณนาระยะทางของ
หลวงจันอ่อนเฉียง ซึ่งไปถึงคัมภีร์อารยธรรมเมื่อ พ.ศ. ๑๔๗๒ แต่อาจจะ
ถกกันขึ้นก่อนเมื่อภายหลังรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะก็เป็นได้

พระสุป แล้วทำพระพุทธรูปให้เป็นขนาดใหญ่ ศึกษากัน ตามเจ้าพระ
 พุทธรูป ในลายเรื่องพุทธประวัติ ในสมัยนั้นนั้น ใครเห็นก็รู้ ว่าเป็นพระ
 พุทธรูปเมื่อก่อนไหนในเรื่องพุทธประวัติ อันนั้นจะเป็นคนแรกที่สร้างแต่
 เฉพาะพระพุทธรูปที่เป็นประธานในเจดีย์สถานต่าง ๆ (อย่างวัดที่สร้าง
 กันภายหลัง) รูปพระโพธิสัตว์กัฐมา (รูปที่ ๖) แต่ในสมัยนั้นสร้าง
 แล้วรูปพระสีกขโพธิสัตว์เมื่อก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความที่กล่าวมามี
 หลักฐานด้วยพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ของโบราณที่ค้นพบในดินอารา
 โดยเฉพาะที่ทำงานอย่างนี้เป็นฝีมือช่างโยนกสร้างในสมัยพระเจ้ากนิษฐ
 เป็นพื้น ใช้แต่เท่านั้น พระพุทธรูปโบราณที่พบทางกลางทวีปเอเชียก็
 ที่พบในภูมิภาคนี้ประเทศ เช่นที่เมืองพาราณสี เมืองมถุรา (รูปที่ ๗) และ
 ทางฝ่ายใต้ของอินเดีย (รูปที่ ๘) ก็ที่ ที่เห็นเช่นเก่าด้วยเขาแบบอย่าง
 พระพุทธรูปคันธารา ไปทำที่นั่น จึงยุค ว่าเป็นการสร้างพระพุทธรูป
 แล้วหลายต่อไปถึงนานาประเทศแต่ครั้งพระเจ้ากนิษฐบำรุงพระพุทธ
 ศาสนาเป็นต้นมา

เรื่องทำสังคายนาพระธรรมวินัยนั้น ปรากฏในเรื่องพงศาวดารแต่
 ว่าพระเจ้ากนิษฐทรงอาราธนาพระสงฆ์ที่เป็นชาวภูมิภาคนี้และ
 ชาวประเทศให้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่เมืองบฏ
 บัรราชธานี^(๑) แล้วแปลงพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาสันสกฤต
 แล้วว่าทรงพระมหาเถรทางฝ่ายเหนือแห่งอรชกถาขึ้นใหม่หลายคัมภีร์

* พระพุทธรูปแบบมถุราในสมัยนั้นไม่ได้รับอิทธิพลของศิลปะคันธาราเลย แต่เป็น
 แบบอินเดียแท้ สันนิษฐานว่าช่างอินเดียคงจะได้ทราบข่าวว่าช่างคันธาราถูกทำลาย
 พระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ จึงคิดทำเช่นนี้ ส่วนพระพุทธรูปแบบมถุราค้น
 พบในแบบจิ๋วเป็นอีกอย่างหนึ่งและเปลี่ยนส่วนพระเกศเป็นเขมวก

(๑) ถิ่นที่หนึ่งว่าประชุมกัน ณ เมืองธันอร ในอาณาเขตกัฐมาซึ่งเป็น
 ประเทศราช

แต่คนพระสงฆ์ในอินเดียก็แยกกันเป็น ๒ นิกาย พวกนิกายฝ่ายเหนือคือ
พระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต พวกนิกายฝ่ายใต้คือ
พระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษามคธของเดิม เป็นมูลเหตุที่การถือ
พระพุทธศาสนาจะเกิดต่างกันเป็นคติมหายานและคตินิยานในภายหลัง
ก็จะแสดงในตอนต่อไปข้างหน้า

เมื่อพิเคราะห์ถึงเหตุที่พระเจ้ากนิษกะให้ทำสังคายนาพระธรรม
วินัยและให้แปลพระไตรปิฎกจากภาษามคธเป็นภาษาสันสกฤตครั้งนั้น
เห็นว่าน่าจะมีที่มาจำเป็นอย่าง ๒ อย่าง ด้วยพระธรรมวินัยอันเป็นหลักพระ
พุทธศาสนาได้ร้อยกรองไว้เป็นภาษามคธตั้งแต่พระอรหันต์พุทธสาวกทำ
ปฐมสังคายนา ต่อมาเมื่อทุกียสังคายนาที่เมืองเวสาลีและทำคดียสังคายนา
ที่เมืองปาฏลิบุตรครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทำในภาษามคธ ถึงขั้นนี้
พระธรรมวินัยเป็น ๓ หมวดคือ พระวินัย พระสูตร และพระปรมัตถ์
เรียบรวมกันว่าพระไตรปิฎก และเริ่มเขียนเป็นตัวอักษรภาษามคธมีขึ้นใน
มคธราชก่อนที่อินเดียยังไม่แพร่หลาย พระสงฆ์ในประเทศอินเดีย
ในการท่องจำพระไตรปิฎกอยู่เป็นพัน ถึงกระนั้นก็มีพระไตรปิฎกเป็น
ตัวอักษรเกิดขึ้นก็จึงเขียนให้พระสงฆ์ในมคธราชถือพระธรรมวินัยมีค
กว่าพวกพระสงฆ์ในคันธารราช อันเป็นเชื้อสายสืบมาแต่พวกพระสงฆ์
มหาสังฆิกะ ซึ่งพลยหลีกไปจากมีชัยมประเทศเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก แต่
พระเจ้ากนิษกะตั้งราชธานีอยู่ในคันธารราช ได้ค้นกับพระสงฆ์ชาว
ประเทศที่ยกกว่าพระสงฆ์ในมีชัยมประเทศ เมื่อเห็นว่าพระสงฆ์ใน
คันธารราชก็ในมคธราชยังถือพระธรรมวินัยไม่เหมือนกัน จึงตรัสสั่งให้
ประชุมทำสังคายนา ก็ถึงขณะการทำสังคายนานั้นพระสงฆ์ที่ประชุม
กันต้องวินิจฉัยข้อที่เข้าใจผิดกันและญัตติว่าอย่างไร เป็นอุกมคทุกข้อก่อน

แล้วจึงจะไต่ทอจำตัวอักษรพร้อมกันเป็นที่สุก ก็แต่การประชุมครั้งนั้น
พระสงฆ์ไปประชุมมีความเห็นแตกต่างกันเป็นข้อสำคัญในเรื่องพระวินัย
(เป็นเค้าเกี่ยวกับเมื่อครั้งทำทุกขสังคายนา) ด้วยพระสงฆ์ชาวมคธราช
ถือคติเถรวาท ไม่ยอมแก้ไขพระวินัยให้ผิดจากที่ไต่ทำสังคายนาไว้เมื่อ
ครั้งพระเจ้าอโศก ฝ่ายพระสงฆ์ชาวคันธารราชถือคติอาเรียวัต อ้างว่า
พระวินัยเป็นแต่ข้อบังคับสำหรับตัว พระภิกษุสงฆ์ควรแก้ไขได้ ทั้ง ๒ ฝ่าย
ไม่ยอมกัน นำสนธิฐานว่าพระสงฆ์ชาวมคธราชคงถอนตัวออกหากจาก
การประชุม เหลืออยู่แต่พวกพระสงฆ์ชาวคันธารราชที่ทำสังคายนา เพราะ
เหตุนี้พวกถือพระพุทธศาสนาตามชาวมคธราช (เช่นพวกลังกาและ
ไทยเรา) จึงไม่มีการสังคายนาครั้งพระเจ้ากนิษกระเจ้าล้าภัยในตำนาน
แต่พวกถือพระพุทธศาสนาตามชาวคันธารราช (เช่นจีนและญี่ปุ่น) นับ
ว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔

การแปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธเป็นภาษาสันสกฤตนั้น เมื่อ
คิดดูก็เห็นว่าน่าจะเนื่องจากเหตุที่พระสงฆ์ ๒ ฝ่ายแตกต่างกันนั่นเอง เพราะ
พระไตรปิฎกเดิมเป็นภาษามคธ การทำสังคายนาครั้งพระเจ้ากนิษกระ
พระสงฆ์ชาวคันธารราชทำแต่โดยลำพังพวกของตน มีข้อความผิดกับพระ
ไตรปิฎกของเดิม ถ้าใช้ภาษามคธก็จะเกิดมีพระไตรปิฎกอย่างเดิมกับพระ
ไตรปิฎกอย่างใหม่ขึ้นแข่งกันเป็น ๒ ความ พระเจ้ากนิษกระน่าจะทรง
พระดำริเห็นว่าถ้าเช่นนั้นจะเป็นเหตุให้เสื่อมพระพุทธศาสนา จึงให้แปลง
พระไตรปิฎกที่สังคายนาใหม่เป็นภาษาสันสกฤตให้ต่างกับของเดิมโดย
ภาษาเสียงพยัญชนะ เพราะภาษาสันสกฤตกับภาษามคธก็เป็นของชาว
จีนเกี่ยวกัน ไม่ผิดกันห่างไกลเท่าไรนัก ชาวคันธารราชอยู่ใกล้เมือง
ทักศิลาและเมืองชลันธรอันเป็นมหาวิทยาลัยที่สอนภาษาสันสกฤต อา

ระคันภาษาสันสกฤตยิ่งกว่าภาษามคธด้วย พระเป็นด้วยอย่างใดก็ตาม
คงแต่ทำสังคายนาครั้งนั้นมา การถือพระพุทธศาสนาในประเทศ
ทางฝ่ายเหนือถือตามพระโคตมพุทธเจ้า (อันมีวาทะซึ่งพระ
สงฆ์ชาวคันธารราชได้แก้ไขเพิ่มเติม) เป็นหลักพระศาสนา แต่ชาว
มัชฌิมประเทศคงถือพระโคตมพุทธเจ้าของเดิม (ตามสังคายนาครั้ง
พระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นหลักพระศาสนา จึงต่างกันเช่นพวกถือคติ
ฝ่ายเหนือ และพวกถือคติฝ่ายใต้ แล้วกลายเป็นคติมหายานและหินยาน
สืบมา

เรื่องที่ให้ไปสอนพระพุทธศาสนายังนานาประเทศนั้น เมื่อครั้ง
พระเจ้าอโศกได้ให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาตามประเทศประเทศใน
แผ่นดินอินเดียโดยรอบมัชฌิมประเทศ ทางด้านเหนือเป็นที่สุดเพียง
เชิงเขาหิมาลัยและคันธารราช ประเทศที่อยู่นอกแผ่นดินอินเดียปรากฏว่า
รับพระพุทธศาสนาไปเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ในลังกาทวีปก็
สุวรรณภูมิอันอยู่ฝ่ายใต้ทั้ง ๒ ประเทศ พระเจ้ากนิษกะกษัตริย์อยู่ใน
คันธารราชข้างฝ่ายเหนือ จึงให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาตามประเทศ
อันอยู่นอกเขาหิมาลัยต่อไปทางฝ่ายเหนือ เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนา
แพร่หลายไปทางกลางทวีปเอเชียไปโดยลำดับจนถึงประเทศจีน พวกที่ไป
เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น คือคฤหบดีสงฆ์ชาวคันธารราชและ
พระโคตมพุทธเจ้าสันสกฤต การถือพระพุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้น
จึงนิยมตามคตินิยมของชาวอินเดียฝ่ายเหนือ

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ลุ่มย์คุปละ

เริ่มต้นตอนนี้จะกล่าวถึงประวัติของพระมหากษัตริย์ที่เป็นราชาธิราชตามคติของชาวอินเดียเสียก่อน คำที่เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่าพระเจ้าจักรพรรดิก็ดี หรือเรียกว่าพระเจ้าราชาธิราชก็ดี แม้ในหนังสือเก่าอ้างรายการวิคิตารไปต่าง ๆ ที่จริงเหมือนกันในข้อสำคัญคือหมายความว่าเห็นพระราชาของราชาทั้งหลายอื่น เพราะโดยปกติทุกประเทศย่อมมีราชาเป็นผู้ปกครอง เมื่อใดมีราชาประเทศหนึ่งทรงอำนาจมาก สามารถปราบปรามราชาประเทศอื่น ๆ ให้อย่นอ้อมยอมอยู่ในบังคับบัญชาได้ ราชาองค์ซึ่งทรงอำนาจเพียงนั้นก็มีเกียรติยศเป็นพระเจ้าราชาธิราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เป็นพระเจ้าราชาธิราชหรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิจริงเป็นได้เฉพาะแต่พระองค์พระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงอำนาจมาก เมื่อสิ้นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ราชอาณาเขตก็กลับแยกกันไปเป็นนานาประเทศ เป็นอันสิ้นศักดิ์ราชาธิราชของเพียงนั้น พึงเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องพงศาวดารอินเดียที่ได้นำแสดงมา พระเจ้าจันทระคุปต์ต้นราชวงศ์โมริยะมีอำนาจมาก ใต้เป็นพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าพินทุสาร์และพระเจ้าอโศกซึ่งมีรัชทายาทต่อมาเลอญมีอำนาจมากในส่วนพระองค์ก็ได้เป็นพระเจ้าราชาธิราชสืบมาอีก ๒ รัชกาล แต่เมื่อสิ้นพระเจ้าอโศกแล้ว ผู้มีรัชทายาทหย่อนอำนาจลง ราชอาณาเขตก็แตกกระจายไป เมื่อพระเจ้ามีลิทที่เป็นใหญ่ ได้ครอบครองแต่เฉพาะประเทศคันธาราฐก็มีให้เป็น

๘๙๘
๘๗.
๑๙๖.๓/๑๑๓
๑ ๒๙๕ ๗๕
๑ ๑๑
๑๘๖๖ ๖ ๑๑๐ ๗๕ ๘๖

พระเจ้าราชาธิราช ครั้นมาถึงพระเจ้ากนิษฐามิธานภาพมาก ถลันยวรวรรณ
ราชอาณาเขตเป็นพระเจ้าราชาธิราชไต่อกัน แต่เมื่อสิ้นพระเจ้ากนิษฐมาแล้ว
อาณาเขตก็ถลันแยกกันไปอีก ด้วยกษัตริย์ภูษาดราชวงศ์ต่อมาอาณาภาพ
น้อย ไต่ครองแต่ประเทศคันธารราชต่อมาเพียงสัก ๕๔ ปี ก็เสียดินเมือง
แก่พวกสัตตสันซึ่งอยู่ต่อแดนอินทโยทกทางบ้านตระวันตก* แต่ในคันธารราช
ก็ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอินทโยทกมา มีไต่กลัษณ์คนเป็นอิสระไต่อกัน พุทธ
เจ้าที่พระเจ้ามิลินท์และพระเจ้ากนิษฐามิธานภาพสร้างไว้ก็ทรุดโทรม แล้วมาถูก
พวกถือศาสนาอิสลามรื้อทำลายเป็นอันมากมา จนหมดสิ้นไปเสีย
โดยมาก พังมากลัษณ์ปรากฏเมื่อฝรั่งตรวจค้นของโบราณตั้งแต่ราว
พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นต้นมา แต่มีหลักฐานทั้งในเรื่องพงศาวดารและแบบ
อย่างโบราณวัตถุที่พบในชั้นหลังว่าพุทธเจ้าและคติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน
คันธารราชครั้งพระเจ้ากนิษฐามิธานภาพแพร่หลายออกไปถึงประเทศอื่น ๆ ในแผ่นดิน
อินทโยทกหลายอย่าง

เป็นต้นว่า แรกก่อนชาวมัชฌิมประเทศถือว่าไม่ควรทำพระพุทธรูป
ก็ละคตินั้นพากันนิยมในการสร้างพระพุทธรูปตามอย่างชาวคันธารราช
เป็นเหตุให้เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นทั่วไปในอินเดีย และตลอดถึงประเทศอื่น ๆ
บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากนิษฐามิธานภาพเป็นต้นมา

อีกอย่าง ๑ การรักษาศรีพระธรรมวินัย ซึ่งแต่เดิมมาพระสงฆ์ใช้
วิธีท่องบ่นทรงจำพระไตรปิฎกไว้ให้ขึ้นปากเจนใจ ครั้นเมื่อเขียนพระไตร
ปิฎกลงเป็นคัมภีร์ มีทั้งฉดัยที่เป็นภาษาสันสกฤตและฉดัยที่เป็นภาษา

* คือพวกสัตตสันในในประเทศเปอร์เซีย แต่ศิลปคันธารราชยังมีสืบต่อมาทางแถบนี้
จนถูกพวกฮัซาร์ซึ่งมาจากประเทศจีนบุกรุกเข้ามาทำลายลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๐

แต่เมื่อเวลานั้น ภาระของศึกษาพระธรรมวินัยก็อาศัยท่านหนึ่งคือพระ
ไตรปิฎกเป็นสำคัญยิ่งขึ้น เหตุให้เกิดนิมิตในการเขียนคัมภีร์คฤหาสน์คือ
พระไตรปิฎกเอาไปตั้งหอไตรขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ เลยเป็นที่ยึดถือไปถึงการ
ศึกษาพระธรรมวินัย ย่อมอาศัยแหล่งที่มีหนังสือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ
เหมือนกบฏเกิดที่วัดบวรนิเวศน์แต่ครั้งนั้น(๑)

ส่วนสงฆ์มณฑลนั้น ตั้งแต่พระไตรปิฎกเกิดต่างกันเป็น ๒ อย่าง
พระสงฆ์ก็แยกกันเป็น ๒ พวก พระสงฆ์ฝ่ายเหนือถือคติตามพระไตรปิฎก
ภาษาสันสกฤต พวกพระสงฆ์ฝ่ายใต้ถือคติตามพระไตรปิฎกภาษามคธ
หรือถ้าวากันยหนึ่ง พวกพระสงฆ์ฝ่ายเหนือถือคติตามที่บัญญัติใหม่ครั้ง
พระเจ้าอโศกให้ทำสังคายนาในคันธารวรุ พวกพระสงฆ์ฝ่ายใต้คงถือ
คติตามที่บัญญัติไว้เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกให้ทำสังคายนาในมคธวรุ
พระสงฆ์ทั้ง ๒ พวกจึงกลายเป็น ๒ นิกาย ต่างไปเที่ยวสั่งสอนพระพุทธ
ศาสนาในประเทศต่าง ๆ ตามคติของตน พระสงฆ์นิคายฝ่ายใต้ถือว่าพระ
พุทธศาสนาจะอยู่ยั่งยืนได้แต่ด้วยรักษาพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ได้ทรง
ประสิทธิ์ไว้ให้มั่นคง ฝ่ายพระสงฆ์นิคายฝ่ายเหนือถือว่าพระพุทธศาสนา
จะอยู่ยั่งยืนได้แต่ด้วยมีคนเลื่อมใสมาก พระสงฆ์ ๒ นิกายนี้จึงสอนพระ
ศาสนาด้วยวิธีต่างกัน พระสงฆ์นิคายฝ่ายใต้คงใช้วิธีเก็บ ประพฤติ
ตนเองเคร่งครัดในการรักษาคัมภีร์ธรรมและระเบียบกติกาสอนเป็นระเบียบอย่างให้
ผู้อื่นเห็นคุณและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฝ่ายพวกพระสงฆ์นิคายฝ่าย
เหนือพยายามเกลี้ยกล่อมให้คนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญยิ่ง

(๑) ที่หอวงจันส่วนเฉียงอุดรใต้ดินบกแต่เมื่องจันไปจนถึงอินเคียก็เพื่อจะไป
หาหนังสือพระไตรปิฎก

กว่าประพาศิตนเองให้เคร่งครัด ผิดกันกับนี้ พวกพระสงฆ์นี้กายฝ่ายเหนือ
เรียกภักติของตนว่า “มหายาน” โภชอุปมาว่าเหมือนยานอันโตใหญ่
สำหรับรับคนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก เรียกภักติของพวกพระสงฆ์ฝ่าย
ใต้ว่า “หินยาน” หมายความว่าเข็นยานอันย่อมรับคนสัตว์โลกได้แค่
ภักติน้อย เมื่อพวกนี้กายฝ่ายเหนือตั้งนามขึ้นอย่างนั้น พวกนี้กายฝ่ายใต้ก็
ตั้งนามของตน เรียกว่า “สาวกยาน” หมายความว่าเข็นยานของพุทธ
สาวก แต่คนทั้งหลายเคยเรียกหินยานติดปากเสียแล้ว ก็คงเรียกว่า
หินยานอยู่อย่างเดิม ภักติของพระสงฆ์ ๒ นิกายก็เลยได้นามปรากฏว่า
มหายานและหินยานสืบมาจนทุกวันนี้

ครั้นแถว พ.ศ. ๘๖๓ พระเจ้าจันทระอุปคุตภักตวิชัยซึ่งครอง
มกธราช^(๑) มีอำนาจมากจน กว้พระมหาราชเป็นนางกษัตริย์ลัทธิ
เมืองเวสาลี ทั่วพิภพทั้ง ๒ ประเทศนั้นรวมกันขึ้นกำลัง สามารถแผ่ราช
อาณาเขตได้กว้างขวางตลอดชมพูทวีปประเทศ^(๒) เป็นพระเจ้าราชาธิราช
ขึ้นอีก และมีเชื้อสายซึ่งทรงความสามารถรับรัชทายาทสืบมาอีกหลาย
พระองค์ ราชวงศ์คุปตะได้เป็นใหญ่อยู่ในชมพูทวีปประเทศ (แต่ พ.ศ. ๘๖๓
จนถึง พ.ศ. ๑๐๓๓) รวม ๑๖๐ ปี ในสมัยคุปตะนี้ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ
รุ่งเรืองมาก แม้พวกพราหมณ์เริ่มพยายามแก้ไขศาสนาของตนแข่ง
พระพุทธศาสนา ความนับถือพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นประธานอยู่ทั่วไปใน
อินเดีย ชื่อนี้ฟังเห็นได้กว้โบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูปที่ ลพบุรี
และรูปภาพที่จำหลักหรือเขียนไว้ตามถ้ำที่ต่างเป็นวัฏจักร ที่เห็นฝีมือชาว

(๑) พระนามพ้องกับคันทะราชวงศ์โมริยะ

(๒) แต่ไม่ได้อาณาเขตไม่ถึงคันทะราชวงศ์

มณฑลประเทศทำอย่างงามวิจิตร เป็นของเกิดขึ้นในสมัยคุปตะเป็นพื้น (๑)
 (รูปที่ ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒) แต่พระพุทธรูปที่พวกโยนกชาวคันธารราฐึก
 ประทับรู้ขึ้นก็กล่าวมาแล้ว เมื่อชาวอินเดียในมณฑลประเทศวัคคิมาทำ
 พระพุทธรูปอย่าง ไม่เห็นชอบตามแบบของพวกโยนกหมดทุกอย่าง เพราะ
 ฝรั่งก็แยกนิยมความงามต่างกัน พวกชาวอินเดียประเทศจึงมาคิด
 แกะสลักพระพุทธรูปให้มีลักษณะของพวกโยนกหลายอย่าง เป็นต้น
 ว่า คงพระพักตร์ซึ่งทำเป็นอย่างหน้าเทวรูปฝรั่งนั้น ก็แก้ไขมาให้งามตาม
 ลักษณะชาวอินเดียประเทศ พระเกศาซึ่งช่างโยนกทำเช่นเส้นผมคน
 สามัญ ก็คิดแก้ไขทำให้เส้นพระเกศาเป็นทิวแถววิจิตร งามคัมภีร์มหา
 ปรินิพพานกล่าวว่า อุทฺธกุคฺคโลโม และเพิ่มมหาปรินิพพานตามข้ออื่น ๆ
 เข้าอีก อีกประการหนึ่งมาถึงสมัยเมื่อสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายใน
 อินเดียประเทศนั้น พวกที่ถือศาสนาพราหมณ์ก็คิดสร้างเทวรูปขึ้นตาม
 แบบของการสร้างพระพุทธรูปอย่าง (รูปที่ ๑๑) ที่ลักษณะรูปภายใน
 อินเดียประเทศนั้น ถ้าเป็นรูปเทวคาหรือกษัตริย์ย่อมทำแต่งอาภรณ์กับ
 ทัพเปล้าไม้ไผ่เสื่อ ช่างจึงคิดทำรูปทรงส่วนตัวให้งดงาม อาศัยเหตุนี้
 พวกช่างชาวอินเดียประเทศคงเห็นว่า แบบพระพุทธรูปที่ทำครองผ้าเป็น
 กลีบให้เหมือนห่มจริง ๆ เช่นชาวโยนกชอบทำนั้นเสียทรวงทรงพระพุทธรูป
 ไป จึงคิดแก้ไขในข้อนี้ ช่างแรกทำกลีบจีวรให้เล็กลง (รูปที่ ๑๔) แล้ว
 แก้ไขต่อมา ทำแก่พอให้เห็นเหมือนอย่างว่าครองผ้าอย่าง ๆ และมีทำแต่
 ห่มทอง* ด้วยประสงค์จะเอาความงามไปไว้ที่ทรวงทรงองค์พระพุทธรูป

- (๓) พุทธเจดีย์แบบสมัยคุปตะแพร่หลายมาจนประเทศสยามนี้ มักพบที่
 พระปฐมเจดีย์มากกว่าที่อื่น คือคือแบบทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖)
 * ในศิลปะแบบคุปตะ ช่างอินเดียดูเหมือนจะนิยมทำพระพุทธรูปห่มทองคำมากกว่าห่มทอง
 ทำจีวรบางแบบติดกับพระองค์ทั้ง ๒ แบบ

เป็นแบบอย่างเกิดขึ้นในมณฑลประเทศอีกอย่างหนึ่ง (รูปที่ ๑๔) อัน
พระวิศมัยซึ่งชาวโยนกทำเป็นประภามณฑลไว้ข้างหลังพระพุทธรูปนั้น
พวกช่างชาวมณฑลประเทศก็คิดแก้เปลี่ยนทำพระวิศมัยเป็นรูปเปลวบนพระ
เศกมาลา บางทีจะเกิดขึ้นเมื่อคิดทำพระพุทธรูปตั้งเป็นพระประธาน เพราะ
จะทำพระวิศมัยอย่างประภามณฑลชักข้อ จึงได้คิดแก้ไขไปเป็นอย่างอื่น*
ส่วนถิรียาทำทางพระพุทธรูปนั้น พวกช่างโยนกได้ตั้งแบบไว้แล้ว ๘ อย่าง^(๑)
คือ

๑. ปางสมาธิ ทำเป็นรูปพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ^(๒) วางพระหัตถ์
ขวาเหนือพระหัตถ์ซ้าย หงายข้อนิ้วเท้าหน้าคัก หมายถึงเรื่องพระพุทธ
ประวัติทรงตรัสรู้พระโพธิญาณ เครื่องประกอบมักทำรูปเทวกาหัตถ์มัลลัม

๒. ปางมารวิชัย ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ (เหมือนปาง
สมาธิ) แต่พระหัตถ์เบื้องขวาวางคว่ำทำพระเพลา ปลายนิ้วพระหัตถ์ชิด
แผ่นดิน หมายถึงเรื่องพระพุทธประวัติเมื่อทรงอ้างพระธรรมเป็นพยานแก่
พระยามาร เครื่องประกอบมักทำเป็นรูปยักษ์มารหรือนางมาร

๓. ปางปฐมเทศนา ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิก็มี นั่งเหยียด
พระบาท (เช่นนั่งเกาฬ) ก็มี เครื่องหมายเป็นสำคัญอยู่ที่พระหัตถ์เบื้องขวา

* เข้าใจว่าพระวิศมัยเป็นเปลวตั้งแต่เริ่มเกิดขึ้น ในศิลปอินเดียแบบอนาคปิฏกอินเดียหรือเนค
ปติม ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) และในศิลปลังกา
แบบโปตนาวารุ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕)

(๑) ว่าตามที่ตั้งเกศพระพุทธรูปมีอย่างโยนกซึ่งยังมีปรากฏอยู่

(๒) พระพุทธรูปมีอย่างชาวคันธารราฐทำแก่วิศมัยหรือพระ ข้างขวา
มณฑลประเทศมาคิดทำอย่างนั่งขัดสมาธิราบอีกอย่างหนึ่ง ข้างอันคือ
ชอบทำขัดสมาธิเพชร ขัดสมาธิธรรมแห้วเถาในศิลปลังกา

ทำนุพระหัตถ์กรกเป็นวงกลม เป็นเครื่องหมายว่าพระธรรมจักร ส่วน
พระหัตถ์เบื้องซ้ายนั้นทำประคองพระหัตถ์เบื้องขวาข้าง วางบนพระเพลา
ข้าง ถัดซ้ายข้างขวา ไม่ยุติ เครื่องประกอบมักทำรูปวงล้อ (ธรรมจักร
กับรูปวงล้อในมณฑลราชันไว้ตรงพุทธชลสังข์ และบางทีมีรูปพระเขมุนเจดีย์
กับรูปเทพาคาด้วย พระพุทธรูปปางทรงเทศนาที่อื่นก็ทำพระหัตถ์เช่นว่ามา
เหมือนกัน เปลี่ยนแต่เครื่องประกอบไปตามเรื่อง (พระพุทธรูปปาง
ที่ไทยเราเอามาสมมติเรียกว่า พระคันธารราษฎร์สำหรับขอฝน)

๔. ปางอุ้มบาตร ทำนั่งขัดสมาธิอย่างปางสมาธิ แต่พระหัตถ์
ทั้งสองประคองอุ้มบาตร

๕. ปางประทานอภัย (น่าจะเรียกว่าปางโปรกสัตว์) ยกพระหัตถ์
เบื้องขวาทรงหันฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้า (อย่างที่เรามักเรียกว่า พระ
ห้ามญาติ) ส่วนพระองค์ทำเป็นพระยืนก้ม ก้มก้ม นั่งขัดสมาธิก้ม

๖. ปางประทานพร ทำห้อยพระหัตถ์เบื้องขวา หันฝ่าพระหัตถ์
ไปข้างหน้าเป็นเครื่องหมาย แต่ส่วนพระองค์พระพุทธรูปนั้นทำนั่งขัดสมาธิ
ก้ม ก้มก้ม ก้มก้ม ไม่ยุติ

๗. ปางมหาปฎิหาริย์ (คือยมกปฎิหาริย์) ทำคอกบฏีของ
พระพุทธรูปเป็นเครื่องหมาย^(๑) ส่วนพระพุทธรูปนั้น ทำนั่งก้ม ก้มก้ม
พระหัตถ์มักทำเช่นเดียวกับปางปฐมเทศนา

๘. ปางลีลา ทำเป็นพระพุทธรูปอาภากรกำลังก้าวพระบาททรง
พระคัมภีร์

(๑) แต่มาถึงชั้นช่างราชมคชาฐรอบทำคอกบฏีของพระพุทธรูปปางอื่นๆ คือ
ไปอีก จึงเลยเกิดเป็นแบบมีนิ้วหงายนิ้วดำของพระพุทธรูปแทนทุกอย่าง

๘. ปางปรินิพพาน ทำเป็นรูปพระพุทธรูปบรมมคธแควงเขื่องขวา (อย่างที่เรามักเรียกกันว่า พระนอน หรือ พระไสยา)

ช่างชาวอินเดียนำเข้ามาทำพระพุทธรูปขึ้นอีกปาง ๑ คือ ปางนาคปรก เก็บทำพระยานาคเป็นมณเฑียร มีรูป ๑ หัวเป็นพิกพาน ขนจากไหลไปปรกศีรษะ ถิรขาพระยานาคนั้นมัสการพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งหลังจากทำพระยานาคเป็นรูปงูขดตัวเป็นฐานค้ำพระพุทธรูปสมาธิขึ้นนั้น ส่วนคอนหัวพระยานาคจะงัดขึ้นทางข้างหลังพระไปแผ่พิกพานปรกอยู่ ข้างบนพระพุทธรูป รูปอย่างนี้ดูเหมือนพวกชาวกลิงครารูปร่างคล้ายโคระกิด แก้วทำขึ้น หาวแพร่หลายในมณฑลมีประเทศไม่

มีพระพุทธรูปปางอีกชนิดหนึ่ง ทำปลักก็มี ทำเป็นซุกก็มี กล่าวกันว่าเดิมเกิดขึ้นที่พระขรรค์โลกเจดีย์ คือที่ตั้งเวชนียสถานที่พระพุทธรูปองค์ โคตรงอนญาคไว้ ๔ แห่ง กับที่ซึ่งนิยมกันว่าพระพุทธรูปองค์ โคตรงอนญาคไว้ ๔ แห่ง เพราะเจดีย์สถานทั้ง ๔ แห่งนี้มีสัปปุรุษพากันไปบูชา (ทำนองเดียวกับที่ชาวเราเข้าไปบูชาพระพุทธรูปจากตามอุฎฐาน) บัณฑิตมาก ๆ พวกสัปปุรุษปรารธนาจะใคร่ได้สิ่งอันใดอันหนึ่งเอามาเป็นสำคัญ หรือเป็นคณน เกียรติยศไว้เป็นตระกูลกว่าคนได้ศรัทธาอุทิศสาธุะไปถึงที่นั้น ๆ เมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้น พวกที่อยู่ในท้องถิ่นแห่งพระขรรค์โลกเจดีย์ก็คิดทำพระพุทธรูปปาง ซึ่งเนื่องด้วยพระขรรค์โลกเจดีย์นั้น ๆ และพิมพ์ขึ้นไว้ทรงรอยค้ำพันสำหรับจำหน่ายแก่สัปปุรุษให้ซื้อหาไว้ทูลเกล้าถวายบูชา จึงเกิดมีพระพิมพ์ขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระพิมพ์

* พระพุทธรูปแบบนี้คงเกิดขึ้นในสมัยแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑-๔) ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดียก่อน แต่ของเขามันเป็นปางสมาธิไม่ (รูปที่ ๑๖)

ที่ท่าจำหน่าย ณ พระขรรค์โลกเจดีย์ทั้ง ๘ แห่งนั้นเป็นพระพุทธรูป ๘ ปาง
ต่างกันคือ

๑. ปางประสูติ ทำเป็นรูปพระราชาบุรุษโพธิสัตว์ขึ้น มีรูปพระ
พุทธมารดาและรูปเทวดาเป็นเครื่องประกอบ

๒. ปางตรัสรู้ ทำพระมารวิชัยทั้งกล่าวมาแล้ว

๓. ปางปฐมเทศนา ทำทั้งกล่าวมาแล้ว

๔. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ มักทำเป็นพระลิลิต แต่ทำเป็น
พระยืนก็มี มีรูปพระพรหมกับพระอินทร์อยู่สองข้าง เป็นเครื่องประกอบ

๕. ปางมหาปชาฏิหาริย์ ทำเป็นพระพุทธรูปมีดอกบัวรองหลาย
พระองค์ด้วยกัน มักมีรูปเทวดาและรูปมนุษย์เกียรติยศเป็นเครื่องประกอบ

๖. ปางทรงพระมานช้างนาฬาคีรี ทำเป็นพระพุทธรูปลิลิต มีรูป
พระอาสน์และรูปช้าง บางทีมีแท่นอยู่ข้างเป็นเครื่องประกอบ

๗. ปางทรงพระมานพระชวาธร ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งอุ้มบาตร
มีรูปชวาธรเป็นเครื่องประกอบ

๘. ปางมหาปวินิพพาน ทำพระพุทธรูปบรรทมอย่างกล่าวมาแล้ว
มักมีรูปพระสถูปพระสาวกและรูปเทวดาเป็นเครื่องประกอบ

พระพุทธรูป ๘ ปางนี้เคยถือกันเป็นพระชุด ชอบสร้างรวมในคิลาน
แห่งเดียวกัน ให้อย่างใดทั้ง ๘ ปาง สันนิษฐานว่าจะเกิดแต่สมัยปฐมพุทธ
พยายามไปบูชาพระขรรค์โลกเจดีย์ครบทั้ง ๘ ปาง แล้วสร้างขึ้นฉลองความ
ศรัทธาอุทิศให้ จึงเกิดประเพณีสร้างพระ ๘ ปางขึ้นในมณฑลประเทศ
(รูปที่ ๑๗)

การสร้างพระพิมพ์เมื่อแพร่หลายไปถึงประเทศอื่น ชาวประเทศ
นั้น ๆ เห็นเป็นของสร้างง่ายก็ชอบทำตาม โดยประสงค์แจกจ่ายให้คน
ทั้งหลายได้พระพุทธรูปไปบูชาง่ายขึ้น แต่การสร้างพระพิมพ์ เมื่อมีใ
ตาศักดิ์พระบริโภคเจกียเป็นมูลเหตุ ก็เช่นที่ในมณฑลประเทศ ประโยชน์
ที่มุ่งหมายก็กลายเป็นเพื่อระลึกอายุพระศาสนาให้ถาวรเป็นสำคัญ

อนึ่ง เมื่อเกิดมีพระพุทธรูปและเทวรูปเป็นเจดีย์วัตถุขึ้นแล้ว พวก
 เคารพบูชาศาสนาในระกัก็ทำรูปเคารพของมนุษย์เป็นเจดีย์วัตถุ
 นาน ทำคล้ายกับพระพุทธรูป ผิดกันแต่ไม่มีผ้าครอง ด้วยความศรัทธา
 พวกเขารับถือการเปลื้องกายเป็นสัตว์อย่างหนึ่ง จึงทำรูปเคารพ
 เป็นรูปนางสาวเป็นพัน (รูปที่ ๑๘)

อีกอย่างหนึ่ง นำสันนิษฐานว่าการที่สร้างมณฑปและพระปรางค์
ประกอบกับพุทธเจดีย์ก็เห็นจะเกิดขึ้นในสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๔๖๓—
๑๐๒๓) นี้ เก็บถำแต่พระสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ ครั้นมีพระพุทธรูปขึ้น
ขึ้นแรกทำพระพุทธรูปเป็นเครื่องประกอบกับพระสถูป ครั้น
ชอบทำพระพุทธรูปคู่กับปลักเฉพาะพระองค์ จำต้องมีที่ประดิษฐานต่างหาก
เริ่มก็เห็นจะทำวิหารเป็นที่ไว้พระพุทธรูป (เหมือนอย่างเช่นเราชอบทำกัน
ในประเทศสยามนี้) แล้วเกิดความประสงค์จะทำวิหารที่ไว้พระพุทธรูปกับ
พระสถูปรวมกัน จึงคิดทำเป็นมณฑป ตอนล่างเป็นห้องไว้พระพุทธรูป
ตอนหลังคาทำยอดเป็นรูปพระสถูป ส่วนพระปรางค์นั้น ความก็ตกคือจะ

* โดยเฉพาะในประเทศไทย ยังคงตามคตินี้จนกระทั่งพุทธศาสนาเริ่มมีอายุถึง ๕๐๐๐ ปี
จึงยอมรับว่าพระพุทธนิพพานแล้ว แต่ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนมายุ
เพียง ๓๕ พรรษาเท่านั้น และหลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อ
เพื่อบรรลุธรรม แต่สุดท้ายก็พบว่า การปฏิบัติเหล่านั้นไม่ได้ช่วยให้พระองค์หลุดพ้นจากทุกข์ได้

สร้างปราสาท (คือเรือนหลายชั้น) อย่างราชมณเฑียรของพระราชา
มหากษัตริย์เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป โดยพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระธรรม
ราชา แต่ข้างพวกที่ถือศาสนาพราหมณ์เขาก็ชอบทำเทวสถาน^๕ที่ประดิษ
ฐานเทวรูปเป็นปราสาท เพราะฉะนั้น ในเรื่องสร้างพระปราสาทพวกไหนจะ
เอาอย่างพวกไหนว่าไม่ให้แน่ แต่คงเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยคุปตะหรือก่อน
นั้น^{(๑)*}

(๑) ปราสาทที่ศึกษานาคย้อมแบบสมัยคุปตะพบที่พระปฐมเจดีย์ (แต่เป็นชั้น ๆ
ไม่บริบูรณ์ เคยวนอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร)

* ปัจจุบันเชื่อกันว่าทั้งหมดขุดและปราสาทเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ในสมัยหลังคุปตะ
(ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ — ๑๔) และเกิดขึ้นในศาสนาพราหมณ์ก่อน มณฑลเกิด
จากการใช้ดินมุงซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เป็นหลังคา และปราสาทเกิดจากการใช้อู
อาคารที่ ๒ ชั้นคนเดินในอันดอร์ใช้สำหรับเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป

ตอนที่ ๖

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ของพวกมหายาน

ในสมัยเมื่อการถือพระพุทธศาสนาในอินเดียเกิดขึ้นแยกกันเป็นนิกายฝ่ายเหนือและนิกายฝ่ายใต้ นั้น พระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกายก็ถือพระธรรมวินัยตามพระโคตมพุทธเจ้าด้วยกัน แต่นิกายฝ่ายใต้ถือพระวินัยเป็นสำคัญ ส่วนพวกนิกายฝ่ายเหนือถือพระปริมาตต์เป็นสำคัญ ด้วยคติของพระสงฆ์นิกายฝ่ายใต้มุ่งหมายจะรักษาพระธรรมวินัย ความซึ่งพระอรหันตสาวกได้ทำปฐมสังคายนาไว้ให้มั่นคง ประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาคงอยู่อย่างเช่นพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมิให้ผันแปรไปเป็นอย่างอื่น ส่วนคติของพวกนิกายฝ่ายเหนือมุ่งหมายจะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มหาชนเลื่อมใสแพร่หลายเป็นสำคัญ ผลกันดังนี้ พวกสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือคิดเห็นว่า วิธิตอนพระพุทธศาสนามาแล้วก่อน ซึ่งพระสงฆ์ประพฤติระงับก็เลิกละตนเองให้เป็นเยี่ยงอย่าง แล้วชักจูงคนทั้งหลายให้ประพฤติตามนั้นเป็นทางแคบ เพราะว่ามันก็เลิกละบัญญัติคำกัมมไม่เห็นประโยชน์ ก็มีใครเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงก็คิดใหม่เปลี่ยนเป็นมุ่งหมายเกลี้ยกล่อมชักจูงคนให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเสียก่อน แล้วจึงสั่งสอนให้ระงับก็เลิกละท้ายหลัง เรียกว่าวิธิตอน “มหายาน” หมายความว่าเข่นยานพาหนะอันกว้างใหญ่ ที่ระงับจนสัตว์ข้ามถึงฝั่งแล้ว แล้วเลยเรียกกลัทธิเดิมว่า “หินยาน” หมายความว่าเข่นยานพาหนะอันคับแคบ แต่พวกนิกายฝ่ายใต้เรียกนามนิกายของตนเองว่า “สรวัระ” หมายความว่าเข่นนิกายเก่าแก่

และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สาวกยาน” หมายความว่า เป็นยานพาหนะ
 ของพระพุทธสาวก แต่คนทั้งหลายในชั้นหลังมักเรียกตามคำที่พวกมหา
 ยานชนานี้ว่า “หินยาน” โดยมาก เมื่อลัทธิของมหายานเกิดขึ้นด้วย
 ความมุ่งหมายที่จะกล่าวมา คือมาพระสงฆ์ฝ่ายมหายานก็แก้ไขคติในพระ
 พุทธศาสนาอันแปรไปเป็นอันค้ำ เป็นค้ำว่า พระนิพพานตามคติเดิมถือว่า
 บุคคลจะพึงถึงได้แต่ด้วยเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระอริยเจกโพธิ์ หรือ
 เป็นพระอรหันต์คณาสาฬ พวกมหายานถือว่าไม่ควรมุ่งหมายที่จะเป็นพระ
 อริยเจกโพธิ์ หรือเป็นพระอรหันต์คณาสาฬ เพราะจะไปพระนิพพานแต่ตัว
 ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ควรมุ่งหมายแต่พุทธภูมิอย่างเดียว จะได้พา
 ผู้คนอื่นเข้าถึงสาวกเสียก่อน แล้วตนเองจึงเข้าพระนิพพานต่อภายหลัง(๑)
 เมื่อความนิยมมีเช่นนั้นเช่นนี้ ก็ถึงสอนคนทั้งหลายให้มุ่งหมายเป็นพระ
 โพธิสัตว์ แทนที่จะมุ่งหมายให้บรรลุมรรคผลมาแต่ก่อน เมื่อใครได้
 บำเพ็ญคุณวิเศษ เช่นเคยนับถือว่า เป็นพระอริยบุคคลก็ถือว่าเป็นพระ
 โพธิสัตว์ จึงเกิดนับถือพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญขึ้นในลัทธิมหายาน เมื่อ
 ถึงคตินับถือพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นอันมากพุทธก็กล่าวมาแล้ว คือมาอีก
 ชนหนึ่งก็แก้คติเดิมซึ่งถือว่าพระพุทธเจ้ามีทั้งอภิศัย อริยชน และอนาคค
 มาแสดงว่าพระพุทธเจ้าย่อมมีทั่วไปในอนันตจักรวาล และสมมติภูมิพระ
 พุทธเจ้าว่าต่างกัน คือมี “พระสยัมภูพุทธเจ้า” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
 “พระอาภิตพุทธเจ้า” พระองค์หนึ่ง เกิดพร้อมกันในโลกและประจำโลกอยู่

(๑) ในเรื่องนี้อย่างยิ่งยงอย่างครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอุเมธดาบส
 ไม่รับพยากรณ์ที่พระกัมภีรพุทธเจ้าจะให้ได้ถึงพระนิพพานในชาตินั้น
 รออุบัติเป็นพระพุทธเจ้าให้ได้โปรดสัตว์เสียก่อน

เป็นนรินทร์ แล้วว่ามี “พระธยานิพุทธเจ้า” อีก ๕ พระองค์ อันเกิดด้วย
 อำนาจฌานสมาบัติทั้ง ๕ ของพระอาทิพุทธเจ้า อยู่เป็นประธานในสวรรค์
 ชั้นฟ้า เป็นผู้ขึ้นศาลให้พระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดในมนุษยโลกเป็น
 “พระมนุสยพุทธเจ้า” ซึ่งส่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งปวง พระพุทธเจ้าทักกล่าว
 ความกตိเคมี เช่นพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระคตินังกรเป็นต้น
 ตลอดจนพระสัณณันคัรสิสรวเพชญ์พุทธเจ้า ตามคติมหายานนับว่าเป็น
 พระมนุสยพุทธเจ้าทั้งนั้น และพระมนุสยพุทธเจ้านั้นสมมติต่อไปโดยทาง
 ประสงค์ว่ามีพระกายเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า “ธรรมกาย” คือ ศัพพะ
 ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อย่าง ๑ “สัมโสกกาย” คือกายอันอยู่ใน
 อำนาจความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนมนุสยทั้งปวงอย่าง ๑ “นิรมาน
 กาย” คือกายที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ตั้งแต่เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธ
 เจ้าย่าง ๑ วิจิตรแล้วก็ควรที่ตลอดคติมหายานมักทำพระพุทธรูปเป็น
 พระประธาน ๓ องค์ ที่จริงทำรูปพระสัณณันคัรสิสรวเพชญ์พุทธเจ้าพระ
 องค์เดียว แต่ทำ ๓ กายตามคตินักกล่าวมาจึงเป็น ๓ องค์

พระพุทธรูปที่ศึกษาค้นความลัทธิมหายานมีหลายอย่าง มักเป็นแต่
 ยักเยื้องไปจากแบบเดิมยิ่งนักอันนี้คือ

๑. พระอาทิพุทธเจ้า ทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระเจ้า
 จักรพรรดิ(*) *

(๓) พระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีในเมืองพม่า นมู ไทย เจมร มีมาแต่
 ครั้งเมื่อประเทศเหล่านั้นล่อล่อลัทธิมหายาน เวียงทกต่างในตำนานทั่ว
 มหาชมพู เป็นเรื่องกตริชนันต์

* นาย Paul Mus นักปราชญ์ฝรั่งเศสได้เคยอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูปทรงเครื่อง
 ว่าความจริงหมายถึงพระวิสุทธิชน โดยอ้างถึงหลักฐานเป็นต้นว่าปางต่าง ๆ และ
 โปธิพลกษัตริย์อยู่เบื้องหลังเป็นต้น เหตุนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องแต่เดิมอาจจะ
 หมายถึงพระศรีสัชนันต์บ้างก็ได้ คือขึ้นเดิมเป็นพระพุทธรูปธรรมชา แต่ภายหลัง
 มีผู้เอาเครื่องอาภรณ์มาสวมใส่ถวาย จนกลายเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องไป

พระธยานิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ทำเหมือนอย่างพระพุทธรูปสี่มัญ
ฉัตถกัณฑ์พระหัตถ์ คือ

๒. พระไวโรหนะ ทำพระหัตถ์ด้อย่างปางปฐมเทศนา
 ๓. พระธกโณภะ ทำพระหัตถ์ด้อย่างปางมารวิชัย
 ๔. พระรัตนสัมภวะ ทำพระหัตถ์ด้อย่างปางประทานพร
 ๕. พระอมิตาภะ ทำพระหัตถ์ด้อย่างปางสมาธิ
 ๖. พระโสมเสถียระ ทำพระหัตถ์ด้อย่างปางประทานอภัย^(๑) *
- ต่อมาพวกดิลกัทธิมหายานคิกพระพุทธรูปอื่นใหม่อีกอย่างหนึ่ง

๗. เรียกว่า พระโกลนชัยคุรุ (สันนิษฐานว่าเห็นพระอนุโลมมาแต่
พระพุทธรูปปางอุ้มทารก) ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ แต่พระหัตถ์
ถือหมอนำม้นข้าง ถ้าวชิรข้าง ถ้าวฤกษชาติที่เป็นโอสถมีผลเสมอ
เป็นต้นข้าง นิยมกันว่ามีความภาพในการรักษาไข้เจ็บ ข้างพวกถือว่าเห็น
พระมนุสยพุทธเจ้าอีกพระองค์ ๑ (พระกึ่งเป็นพระพุทธรูปปางนั่งทั้งนั้น)

นอกจากพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้ว พวกดิลกัทธิมหายานยังคิด
สร้างรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ กับทั้งนาง “กัวรา” ซึ่งสมมติว่าเป็นชายา
พระโพธิสัตว์ชั้นอุษาคเป็นพุทธเจ้ายกหลายอย่าง แต่รูปพระโพธิสัตว์
มีมาก่อนแล้วช้านาน เป็นต้นว่า ลวดลายที่พระเจ้าอโศกมหาราชทำเรื่อง
ชาตก ก็มีรูปพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในกำเนิดต่าง ๆ ต่อมาเมื่อช่าง
ชาวกัณธวรรพทำพระพุทธรูป ก็คิดทำรูปพระโพธิสัตว์ (คือ พระพุทธองค์

(๑) รูปพระธยานิพุทธ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้
มาแต่เกาะชวาครั้งหนึ่ง เคยวนประดิษฐานอยู่ที่พระเจดีย์วัดราชวิฆา
๔ องค์ อยู่กลุ่มปรางค์สร้างพระอุโบสถวัดบวรนิเวศของค์หนึ่ง

* ถือกันว่าพระ ไวโรหนะเป็นพระ ธยานิพุทธองค์กลาง และมีพระธยานิพุทธอีก
๔ พระองค์ อยู่ล้อมรอบแต่ละทิศ

เมื่อก่อนคริสต์) ขึ้นหลายอย่าง มีทั้งทำงามน่าชม เช่นรูปพระโพธิสัตว์
เมื่อกระทำทุกกริยา (เรามักเรียกกันว่า “พระผอม” ซึ่งจำลองหล่อ
ไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร) นั่นเป็นต้น (รูปที่ ๑๔) แต่ทั้งนี้หมายความว่า
พระพักตร์พุทธรูปเมื่อก่อนคริสต์นั้น มีรูปพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นพระ
พุทธเจ้าพระองค์ก่อนแต่พระศรีอวโลกิเตศวรของคัมภีร์ แต่พระโพธิสัตว์
ซึ่งพวกดิถีลัทธิมหายานก็ทำรูปขึ้น เป็นพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ ต่อออก
ไปอีกเป็นอันมาก

ที่พวกดิถีลัทธิมหายานก็ทำรูปพระโพธิสัตว์เช่นกล่าวมา สันนิยฐาน
ว่าน่าจะเกิดเพราะพวกสอนศาสนาพราหมณ์ขึ้นแข่งพระพุทธศาสนาเป็น
มูลเหตุ ด้วยคติศาสนาทั้งสองผิดกันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธ
ศาสนาสอนว่าความดีความชั่วอันบุคคลจะพึงได้อาศัยความประพฤติของ
ตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นแต่ผู้รู้สัจธรรมแล้วนำมาสั่งสอนเราโดยสัจ
และพระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพานสูญไปแล้ว ฝ่ายคติศาสนา
พราหมณ์สอนว่ามีพระเป็นเจ้าอยู่บนสวรรค์ เป็นผู้คอยให้ความดี
ความชั่วแก่มนุษย์ทั้งหลาย ใครทำดีไม่ชอบพระเหตุก็ พระเป็นเจ้าก็
ลงโทษ ถ้าใครวิงวอนอ่อนน้อมประพฤติดีถูกพระเหตุก็พระเป็นเจ้า ผู้นั้น
ก็อาจจะไต่ถามประสงค์ ทั้งนี้ กวีสมัยนั้นเคยพงศุขอันเลื่องมาเมื่อ
ยังเยาว์ ผู้ที่ห่อหุ้มอยู่ย่อมเข้าใจคำสอนให้หมายฟังพระเป็นเจ้าได้ง่าย
กว่าให้หมายฟังตนเอง ซอนั้น ผู้สอนศาสนาพราหมณ์ได้เปรียบผู้สอน
พระพุทธศาสนา พวกดิถีลัทธิมหายานจึงคิดแก้ไขคติ ดิถีเหล่านั้นกล่าวว่า
พระโพธิสัตว์ย่อมจะดำรงรักษาพระพุทธศาสนา สั่งสอนให้ ผู้ซึ่งนับถือพระ
พุทธศาสนาหมายฟังพระโพธิสัตว์ ทำนองเดียวกับพวกดิถีศาสนาพราหมณ์
หมายฟังพระเป็นเจ้า ตลอดไปจนถึงสมัยนี้ว่า มีนางคารวเป็นชายาของ

พระโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับนางเทพธิดาเป็นชายาของพระเป็นเจ้า อันการ
 ทักท้วงแก่ศาสดาซึ่งเห็นว่าการทำสมาธิในพระพุทธรูป
 มหาธานในพระพุทธรูปศาสนาเท่านั้นได้ ถึงพวกศาสดาพราหมณ์
 ก็คิดแก่โลกศาสดาของเขาซึ่งเห็นว่าในพระพุทธรูปไปใช้
 ทำนองเดียวกัน จนเกิดนิทานขึ้นในศาสนาพราหมณ์อีกนิทานหนึ่งเรียก
 ว่า “วิญญู” ถือว่าพระนารายณ์เป็นผู้บำรุงมนุษย์โลก แม้เกิดความ
 เกิดขึ้นร้ายแรงแก่มนุษย์เมื่อใดพระนารายณ์ก็อวตารลงมาเกิดช่วย
 ปรายปรามเวลาให้มีความสุข อังวิบุรุษซึ่งปรากฏมาในเรื่อง
 พงศาวดาร เช่นพระกฤษณะกั กั พระรามกั กั แม้พระสัทยมุนีศรีสรรเพชญ
 พุทธเจ้ากั กั ว่าเป็นพระนารายณ์อวตารทั้งนั้น(๑)

พระโพธิสัตว์ซึ่งพวกถือลัทธิมหาธานเกิดสมมติขึ้นกำหนดเป็นอหามิ
 โพธิสัตว์อย่าง ๑ มนุษย์โพธิสัตว์อย่าง ๑ ทำนองเดียวกับที่สมมติ
 พระพุทธเจ้า แต่มีจำนวนมากมาย(๒) ระกถาถึงแต่ที่สำคัญว่ามีพระอหามิ
 โพธิสัตว์ ๕ องค์ คือ

๑. สมันตภัทรโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระกฤษณะ
 พุทธเจ้า

๒. วิชัยโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระโกนาคม
 พุทธเจ้า

(๑) ที่พวกเขากล่าวให้พระพุทธรูป ให้โดยถือว่าเป็นพระนารายณ์
 อวตาร

(๒) ถิ่นนิทานเรื่องพระโพธิสัตว์มหาธาน มีพิสดารอยู่ในหนังสือว่าด้วยพระเจ้า
 โนอิทธิพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเหนือ (Gods of the Northern Buddhism)
 ซึ่งนางสาวเฮลเก เคคคั เค็ง

๓. รัตนยาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาศาสนาของพระกัณธิสัพพทอเจ้า

๔. ขวโลกิเศศวรโพธิสัตว์ ผู้รักษาศาสนาของพระโคกม
ลัตถิมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า*

๕. วิศ्वยาณีโพธิสัตว์ จะเป็นผู้รักษาศาสนาของพระศรีอวโวิ
เมตโคตรพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต

รูปพระโพธิสัตว์ ในลัทธิมหายานซึ่งกัศทำชันสนแรมมักทำเป็น
มหาธรรมทรงเครื่องซัดติยาภรณ์ นั่งอย่างยืนอย่างตามแก่เห็นงาม มีเครื่อง
หมายว่าเป็นพระโพธิสัตว์ด้วยทำพระพุทธรูปคิกไว้กับซุดหิสีหรือเมาทีเป็น
สำคัญ (รูปที่๒๐) กัศทำวัตถุที่ดิธต่าง ๆ กัน เช่นดิธคอกอชุลย้าง ดิธวชิร
ย้าง ดิธจันคามณีย้าง ดิธอินย้าง แต่ภายหลังเห็นจะเป็นในสมัยเมื่อพวก
ดิธศาสนาพราหมณ์คิกทำเทวรูปให้ดิธกัศกับมุนยัไปคัวยประการต่างๆ
พวกดิธลัทธิมหายานก็คิกทำรูปพระโพธิสัตว์ให้ดิธกัศกับมุนยัไปคัวยประการต่างๆ ย้าง จึง
เกิดมีรูปพระโพธิสัตว์ ทำเป็นหลายหน้าและมีมิดันมากดิธมุนยัสามัญ
จนถึงทำเป็นยักยัเสนนางและเสนนรสิงห์กัศ รู้ดิธว่าเป็นรูปพระโพธิสัตว์
แต่กัศพระพุทธรูปคิกอยู่ดิธเครื่องศิริภรณ์เป็นสำคัญ.

* คือพระพุทธรูปเจ็ดคันจุบัน

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในเกาะประเทศ

พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่ไปถึงนานาประเทศภายนอกอินเดีย เมื่อครั้ง
พระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวส่งสอน ในราว พ.ศ. ๓๐๐* ข้อที่อ้างกันใน
ประเทศต่าง ๆ ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จไปส่งสอนพระศาสนาถึงประเทศ
นั้น ๆ ก็ที่ หรืออ้างว่าไว้วัดอุทัยเป็นวิไลโลกเจดีย์ไว้แต่ในพุทธกาล ทั้ง
เช่นอ้างว่าไว้พระเศียรของพระพุทธเจ้าไว้ที่ก็ หรือว่าพระพุทธองค์ได้ทรง
เหยียบรอยพระพุทธบาทไว้ที่ก็ เป็นแต่คำอ้างอันเกิดขึ้นภายหลังทั้งสิ้น
แม้การที่รับพระพุทธศาสนาไปในครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ที่มีเรื่อง
ราวเป็นหลักฐานฝังไว้ในทางพงศาวดารก็แต่ลังกาทวีปประเทศเดียว นอก
จากนั้น มีแต่โบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นสำคัญพอที่จะเดาว่าพระพุทธ
ศาสนาแพร่หลายไปประเทศฐาน ๗ ประเทศไหนแต่เมื่อใด

ถ้าว่าตามโบราณวัตถุที่ยังปรากฏอยู่ในประเทศต่าง ๆ จนบัดนี้
มีเค้าเงื่อนว่าทางทิศตะวันตกของอินเดีย พระพุทธศาสนาไม่แผ่ไปเท่าใด
นัก ปรากฏอยู่เพียงในอาณาเขตประเทศเปอร์เซียเท่านั้น แม้ทางทิศอื่น
แผ่ไปกว้างขวางมาก เห็นคั่นว่าทางทิศเหนือ แต่พื้นแนวเขาที่มัลดีปไปจน
กลางทวีปเอเชีย (รูปที่ ๒๑) อันบัดนี้เป็นอาณาเขตประเทศรัสเซีย
ต่อมาจนแดนประเทศจีน ทางทิศตะวันออกแผ่ไปไกลกว่าทุกทิศ ตั้งแต่
ประเทศพม่า (รูปที่ ๒๒) มอญ ไทย เขมร (รูปที่ ๒๓) ลาว จีน
(รูปที่ ๒๔) เกาหลีไปจนสุดประเทศญี่ปุ่น (รูปที่ ๒๕) ทางทิศใต้ก็แผ่ไป

* พระเจ้าอโศกทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาใน พ.ศ. ๒๗๒

ตามประเทศทั้งหลายที่เป็นเกาะในมหาสมุทร ตั้งแต่ลังกาทวีป (รูปที่ ๒๖) เกาะสุมาตรา เกาะชวา (รูปที่ ๒๗) ตลอดจนไปจนเกาะมอร์เนียว แต่การที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปยังนานาประเทศก็กล่าวมา ค่อยแผ่ออกไปโดยลำดับนี้เป็นเวลาหลายร้อยปี อาศัยเหตุที่ชาวอินเดียนั้นไปเที่ยวสั่งสอนและชาวประเทศนั้น ๆ เกิดเลื่อมใสรับพระศาสนาประคองไว้ในบ้านเมืองของตนและสั่งสอนกันเองสืบมา

ถึงกับเวลาที่ชาวอินเดียนั้นพาพระพุทธศาสนาไปเที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศนั้น มีเค้าเงื่อนปรากฏว่า เพราะการคมนาคมในระหว่างอินเดียนั้นต่างประเทศมีมาแล้วช้านาน บางทีจะมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียนั้นไปค้าขายหรือไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ยังต่างประเทศ ใครถือศาสนาอย่างใดก็พาศาสนาอย่างนั้นไปประพฤติก็นั้น และสั่งสอนชาวประเทศนั้น ๆ ให้ประพฤติตาม เป็นทำนองเดียวกันทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา แต่คติศาสนาทั้งสองนั้นผิดกันในเรื่องสำคัญ ที่ศาสนาพราหมณ์สอนศาสนาครมเกี่ยวข้องกับถึงการปกครองบ้านเมือง ฝ่ายพระพุทธศาสนาสอนแต่ทางธรรมปฏิบัติ หรือถ้าจะว่าอีกอย่าง ๑ ศาสนาพราหมณ์ให้ประโยชน์ซึ่งและหย่อนกว่ากันตามชั้นของบุคคล ฝ่ายพระพุทธศาสนาให้ประโยชน์เสมอกันมิได้เลือกชั้นของบุคคล เหตุที่ศาสนาทั้งสองไปเจริญรุ่งเรืองในต่างประเทศจึงผิดกัน ประเทศใดที่ชาวอินเดียนั้นไปมีอำนาจปกครองประเทศนั้น ศาสนาพราหมณ์มักเจริญรุ่งเรือง เช่นประเทศชวา และประเทศกัมพูชา เป็นต้น ประเทศใดที่ชาวอินเดียนั้นมิได้ไปปกครองประเทศนั้นพระพุทธศาสนา มักรุ่งเรือง เช่นประเทศจีน ประเทศญี่ปุ่น และประเทศพม่า มอญ ไทย เหล่านี้

คติศาสนาทั้งสองนั้นยังผิดกันอีกอย่างหนึ่ง ที่พวกถือศาสนาพราหมณ์ไม่สู้ชวนชวามในการเที่ยวสอนศาสนา เพราะศาสนาอาศัย

ข้าพเจ้าจึงกล่าวมาแล้ว ส่วนพระพุทธรูปศาสนาอาศัยแต่ความเลื่อมใส การ
 เทวสังฆสนธิจึงเป็นสำคัญมาแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อมาถึงสมัยพระเจ้า
 อโศกมหาราช พระพุทธรูปสร้างเรื่องแพร่หลายก็เพราะพระเจ้าอโศกให้
 เทวสังฆสนธิ การสอนพระพุทธรูปศาสนาไปยังนานาประเทศ จึงนับถือกัน
 ในอินเดียว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสำคัญของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพุทธ
 ศาสนูปถัมภก พระมหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา
 ก็เป็นใหญ่ขึ้นในอินเดีย เช่นพระเจ้ากนิษกะเป็นต้น ก็หาแยแสพระเจ้า
 อโศกมหาราชเป็นเยี่ยงอย่าง ให้เทวสังฆสนธิพระพุทธรูปศาสนาไปยังนานา
 ประเทศสืบกันมา ก็พวกที่ไปเทวสังฆสนธิศาสนาต่อมาไปตามหนทางคมนาคม
 ซึ่งชาวอินเดียเคยไปมากับประเทศนั้น ๆ มาแต่ก่อน เป็นต้นว่าพวกที่ไป
 ทางประเทศทางทิศตะวันตกและทิศเหนือ โดยปกติมักเป็นชาวอินเดีย
 ฝ่ายเหนือเดินบกจากคันธารราชไปทางประเทศเปอร์เซีย หรือทางกลาง
 ทวีปเอเชียไปจนประเทศจีน พวกมาทางทิศตะวันออกมักเป็นชาวมัชฌิม
 ประเทศมาจากนครราชูลงมายังถึงกาทียหรือเลียบอ่าวเบงกอลลงมาทาง
 ประเทศพม่า มอญ ไทย ฝ่ายพวกที่ไปทางทิศใต้มักเป็นชาวอินเดียทาง
 ยักษ์ใต้ แล่นเรือข้ามทะเลมายังเกาะสุมาตรา เกาะชวา แล้ววกมาเมือง
 ราม (คือประเทศญวนยักัน) และเมืองชอม เพราะเหตุนี้การติดต่อ
 พระพุทธรูปศาสนา ตลอดจนขนานแผนพุทธเจดีย์ในนานาประเทศจึงต่างกัน
 เหล่าประเทศทางฝ่ายตะวันตกและฝ่ายเหนือ มักทำตามแผนแผนของชาว
 คันธารราช ประเทศทางฝ่ายตะวันออกมักทำตามแผนแผนของชาวมคธ
 ราช ประเทศทางฝ่ายใต้มักทำตามแผนแผนของชาวอินเดียข้างฝ่ายใต้
 อีกประการหนึ่ง ลัทธิถือพระพุทธรูปศาสนาซึ่งชาวอินเดียพาไปสอน
 ตามนานาประเทศนั้น เนื่องด้วยเรื่องประวัติของพุทธศาสนาในอินเดีย ดังนี้

เถมเมื่อครั้งพระเจ้าโคทมหาราชให้เที่ยวส่งสอนพระพุทธานุสาสน์ ลัทธิ
 พระพุทธานุสาสน์ซึ่งถือกันขึ้นในอินเดียยังเป็นอย่างเดรวาท หรือเรียกกันขึ้น
 ภายหลังว่าหินยาน พระโคตมียูกใช้ภาษามคธตามที่ทำกิจสังคายนา วัดลัทธิ
 เป็นพวกแยกกันยังไม่มีการอยู่ กางประเทศที่รับพระพุทธานุสาสน์ไป
 ในชั้นนั้น มีลังกาทวีปเป็นต้น ย่อมถือลัทธิเดรวาท ครั้นเมื่อพระเจ้ากนิษกะ
 ทำสังคายนาแปลพระโคตมียูกเป็นภาษาสันสกฤตแล้ว เลขาเกิดลัทธิมหา
 ยานขึ้นในอินเดีย พวกชาวอินเดียพาละทิ้งมหายานไปเที่ยวส่งสอน กาง
 ประเทศที่ยึดพระพุทธานุสาสน์อยู่แล้วหันไปเลื่อมใสลัทธิมหายานโดยมาก
 เว้นแต่ชาวลังกาที่พวกพม่า มอญ ยังถือลัทธิเดรวาทอยู่ ท่านองจะเรียน
 เพราะอยู่ใกล้ ใกล้ถึงเสพสมาคมนักปราชญ์ชาวมคธราชูที่ถือลัทธิหิน
 ยานมาสนทนสนม มีในเรื่องพงศาวดารกล่าวว่าเมื่อพุทธกาลล่วงไป ๕๐๐
 ปีเศษ มีชาวเมืองพุทธคยาคนหนึ่งศรัทธาออกบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ใน
 นิกายเดรวาท ได้นำปรารถนาต่อมาว่าพระพุทธานุสาจารย์ เล่าเรียน
 พระโคตมียูกตรัสรู้แล้ว ทำว่าพระคัมภีร์พระโคตมียูกในมคธราชูซึ่งเขียน
 ลงไว้เป็นตัวอักษร แต่คงพระธรรมวินัยมีผิดพลาดคลาดเคลื่อนมากนัก ทราบ
 ว่าที่ในลังกาทวีปก็ได้เขียนพระโคตมียูก ตามวาจาที่พระมหินทรเดรวาท
 ได้นำไปส่งสอนลงไว้เป็นอักษรแล้ว พระพุทธานุสาจารย์จึงอุตสาหะไปยัง
 ลังกาทวีป เสด็จมายังพระโคตมียูกในมคธราชูไปสอบทานกับคัมภีร์ในลังกาทวีป
 ก็หนังสือพระโคตมียูกที่มีอยู่ในลังกาทวีปนั้นเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน ประเภท
 ๑ เรียกว่า "ขาลิ" คือคัมภีร์พระธรรมวินัยตามที่ทำกิจสังคายนาไว้เป็น
 ภาษามคธ พระมหินทรเดรท่้องจำเอาไปส่งสอนให้พระสงฆ์ชาวลังกาที่
 จำไว้ส่งสอนกันสืบมา อีกประเภท ๑ เรียกว่า "อรรถกถา" คือคำชี้แจง
 ความหมายแห่งซึ่งมีในคัมภีร์ขาลิแต่โดยย่อ ประสงค์จะย่ออธิบายให้รู้คัมภีร์

เข้าใจโดยพิสดาร ความอธิบายเหล่านี้พระสงฆ์ชาวลังกาแต่งไว้ในภาษา
 สืงหล อันเป็นภาษาของชาวลังกาทวีป อีกประเภท ๑ เรียกว่า “ฎีกา”
 คืออธิบายความแห่งอรรถกถาให้ชัดเจนอีกชั้นหนึ่ง แต่งเป็นภาษาสืงหล
 เหมือนกันกับอรรถกถา พระพุทธโฆษาจารย์ชกัชนพระสงฆ์ชาวลังกา
 ให้ช่วยกันชำระพระไตรปิฎกส่วนบาลีเทียบทานให้อีกด้วยกัน และอีกส่วน
 ซึ่งเห็นว่าเขียนของแปลกลดลอมออกเสีย แล้วเลือกคัดอรรถกถาฎีกาซึ่ง
 พระสงฆ์ชาวลังกาแต่งไว้ เห็นว่าคัมภีร์ใดแต่งเป็นหลักฐานก็แปลเป็น
 ภาษามคธให้ชำระเรียบเรียงเทียบกันทั้งบาลีอรรถกถาและฎีกา อรรถกถาที่
 พระพุทธโฆษาจารย์พยายามแต่งขึ้นเองก็มี คือคัมภีร์สุทธนิมรรคและ
 อรรถนิยตเขียนกัน ส่วนหนังสือซึ่งคัดลอกเสียจากพระไตรปิฎก โดยเห็นว่า
 ไม่ถูกต้องด้วยพระพุทธรูปนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้เผาเสียทั้งสิ้น พระ
 ไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งถือเป็นหลักของพระพุทธศาสนาอยู่จนทุกวันนี้ เป็น
 เรียบเรียงเรียบร้อยเพราะพระพุทธโฆษาจารย์ชำระในครั้งนั้น จึงนับใน
 คำนานข้างฝ่ายนี้ไว้ว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ (นับการที่พระมหินทรเถระกับ
 พระสงฆ์ชาวลังกาสาธยายพระธรรมวินัยด้วยกันครั้งแรกเป็นสังคายนา
 ครั้งที่ ๔ นับการที่พระสงฆ์ชาวลังกาเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรเป็น
 สังคายนาครั้งที่ ๕) ด้วยประการฉะนี้ ที่เอาเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ทำ
 สังคายนามากด้าว เพราะเนื่องในคำนานของลัทธิพระพุทธศาสนา ซึ่ง
 ลือกันในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร ในปัจจุบัน อันจะมีอธิบายต่อไป
 ข้างหน้า

เมื่อพุทธกาลล่วงเข้า ๑๐๐๐ ปี การถือพระพุทธศาสนาใน
 อินเดียเกิดขึ้นแพร่ เหตุด้วยการแข่งขันในระหว่างพวกที่สอนศาสนา

* คำนานของมอญกล่าวว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นมอญ เกิดและมรณภาพที่เมืองกะทอน
 คือเมืองสะเทิมหรือสุธรรมวดีปุระ ปากแม่น้ำสะโงะ

พราหมณ์ กับพวกที่สอนพระพุทธศาสนาเข้ามาช้านาน จนชาวอินเดียนก็
ถือพระพุทธศาสนาด้วยศาสนาพราหมณ์ระคนปนกันไป ดังปรากฏใน
จดหมายเหตุของหลวงจีนฮฺว่นเจียง (หรือฮฺว่นฉ่าง)* ซึ่งไปถึงอินเดียน
เมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๓ กล่าวว่าในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งเป็น
พุทธศาสนูปถัมภก ทรงพระนามว่าพระเจ้าคัสติคัย** กรุงเมือง
กันยาкуп (เดี๋ยวนี้เรียกว่ากาโนฮ์) เป็นราชธานีอยู่ในมณฑลประเทศ
ให้ทำการสังคายนา แต่งงานในวันแรกแห่งพระพุทธรูปออกมาเป็นประธาน
วันที่สองแห่งรูปพระอาทิตย์ออกมาเป็นประธาน ถึงวันที่สามแห่งรูปพระ
อิศวรออกมาเป็นประธาน ทั้งนี้ ฝ่ายลังกาทวีปนั้นบ้านเมืองก็ไม่เป็นปกติ
มาได้เสมอ เพราะเกาะลังกาอยู่คั่นกั้นกับเมืองพวกทมิฬมีอาณาเขตที่
ปลายแหลมอินเดียน พวกทมิฬข้ามไปคั่นเมืองลังกาหลายครั้ง และบางครั้ง
ได้ครอบครองบ้านเมืองอยู่นาน ๆ สมัยใดบ้านเมืองเป็นกลางเฉยเช่นนั้น พระ
พุทธศาสนาก็เศร้าหมอง ยางที่เกิดลัทธิต่าง ๆ กันไป จนพระมหา
กษัตริย์ทั้งหลายเป็นสันมาทูลเกลี้ยไค้บ้านเมืองคืน ถึงกิจการทำนุบำรุงพระ
พุทธศาสนาให้กลับรุ่งเรืองและถือลัทธิเป็นอันเดียวกันอีก แต่เป็นดังนี้มา
หลายคราว ครั้นเมื่อพุทธกาลล่วงไป ๑๖๐๐ ปี เมืองลังกาเสียแก่พวก
ทมิฬอีกครั้งหนึ่ง แล้วพระเจ้าวิชัยพาหุสิริสังฆโพธิ์ เกลี้ยไค้เมืองคืนจาก
พวกทมิฬ เมื่อจะบำรุงพระศาสนาให้ความว่าที่ในลังกาทวีปสันวงศ์พระ
สงฆ์ซึ่งมีวิสุทธิ (และในนครราชู สงฆมณฑลก็เห็นจะเสื่อมทรามมาก)
และควรนั้นประจวบเวลาพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรในพระเศวตผืน
เศวตด้วยพระเจ้าอนุรุทธมหาราช (หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งตามสำเนียง

* คือพระถังซำจั๋ง อยู่ในประเทศอินเดียนตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๗๓ จนถึง พ.ศ. ๑๑๘๓

** คือพระเจ้าหรรณวรวรณธ ทรงครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๘๓ จนถึง พ.ศ. ๑๑๘๐

พบว่า พระเจ้าโนรธามังช่อ) ซึ่งครองเมืองพุกามเป็นราชธานี^{*} มี
 ฐานภาพมาก ขยายอาณาเขตเข้ามาจนสยามประเทศ^(๑) และเป็นพุทธ
 ศาสนูปถัมภกทำนุบำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรืองในประเทศเหล่านั้น พระ
 เจ้าวิชิตพาหุสรีรังษโทธิจึงให้มาขอคณะสงฆ์จากประเทศพม่า^(๒) ไปให้
 อุปสมบทสังฆมณฑลอันบริสุทธิ์ให้กลับมีขึ้นอีก พระเจ้าอนุกรมศา
 ราจึงได้มีทางไมตรีกับกษัตริย์สิงหล เป็นเหตุที่ได้ได้สำเนาหนังสือพระ
 ไทขีฎกภาษามคธ ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ได้ทำสังคายนาไว้ในลังกา
 ทวีปนั้นมายังประเทศพม่า แล้วแพร่หลายมายังประเทศสยาม^(๓)

ฝ่ายข้างอินเดีย ตั้งแต่พุทธกาลล่วง ๑๕๐๐ ปีมาแล้ว พระพุทธ
 ศาสนาก็เสื่อมทรามหนักถึง เหตุด้วยพวกถือศาสนาพราหมณ์มีอำนาจ
 ขึ้นในอินเดีย แล้วเขี่ยเขี่ยพระพุทธศาสนา และเข้าพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรง
 พระพุทธศาสนาให้หันไปนิยมลัทธิอาถรรพ์ ทำเลขนัยปลุกเสกแสง
 เกียรติคุณในทางกฤตยาคม โศภหวังจะให้คนนับถือแข่งพวกพราหมณ์
 ไม่ถือพระธรรมวินัยเป็นสำคัญเหมือนแต่ก่อน เช่นเช่นเดียวกันทั้งพวก
 นิคายหินยานและมหายาน^{**} ครั้นมาถึงสมัยพวกอาหรัยมีอำนาจขึ้น เทย
 วยพุ่งแผ่อาณาเขตและเกลี้ยกล่อมคนทั้งหลายให้เข้าวัดถือศาสนาอิสลาม

* ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๔๘ จนถึง พ.ศ. ๑๖๒๐

(๑) มีเรื่องในพงศาวดารเหนือ

(๒) ในหนังสือมหาวงศ์เรียกว่า “ฮารมณ” ประเทศ แต่พวกชาวลังกา
 ถือเห็นว่าเป็นประเทศพม่าตนเอง

(๓) ในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ก็กล่าวว่า พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต ก็มา
 ในสมัยนั้นเหมือนกัน

** ในขณะนั้นพระสงฆ์นิคายหินยานในประเทศอินเดียก็คงจะลดน้อยลงมากแล้ว

ไปด้วยกัน ศาสนาอิสลามแพร่หลายมาโดยลำดับจนถึงประเทศเปอร์เซีย
ประเทศอาฟกานิสถาน และที่สุดพวกกัลิลศาสนาอิสลามลงมาถึงเป็นใหญ่
ในอินเดียแต่ พ.ศ. ๑๘๐๐ ก็เกิดของศาสนาอิสลามนั้นสั่งสอนกันให้ถือว่า
การทำลายล้างบรรดาปูเถรวะ ไม่ว่าของศาสนาใด ๆ เป็นการกุศล พวก
อิสลามก็พากันเริ่มทำลายเจดีย์สถานและเขียนเขียนพวกถือพระพุทธศาสนา
ด้วยประการต่าง ๆ จนพุทธบริษัทในอินเดียเลเหลยหมดสิ้นสูญไป การ
ที่พระพุทธศาสนาถูกพวกอิสลามทำลายครั้นนั้น ไม่แต่ที่ใน
อินเดียแห่งเดียว ด้วยมีพวกอาหรับอีกพวกหนึ่งมาเรื้อทางทะเลแดง เทว
รยพุ่งเกลี้ยกล่อมผู้คนตามเมืองชายทะเลทั้งแคว้นอินเดียมาจนแหลมมลายู
และเกาะสุมาตราเกาะชวาตามเมืองชายน้ำโขง พวกอาหรับมี
อำนาจที่โหดร้ายทำลายพระพุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้นเสื่อมสูญไปด้วย
ยังคงอยู่แต่ในเหล่าประเทศที่อำนาจอิสลามแผ่ไปไม่ถึง คือข้างฝ่ายเหนือ
อินเดียมีประเทศเนปาล ประเทศทิเบต และเหล่าเมืองทางกลาง
ทวีปเอเชียอีกบางเมือง ข้างฝ่ายใต้มีลังกาทวีป ข้างฝ่ายตะวันออกมี
ประเทศพม่า มอญ ไทย เจมร ญวน จีน เกาหลี และญี่ปุ่น เป็น
ประเทศที่ยังนับถือพระพุทธศาสนามาจนคราวเท่าทุกวันนี้ แต่ถือลัทธิ
ต่างกัน พวกชาวเนปาล ทิเบต และชาวเมืองทางกลางทวีปเอเชีย ทั้ง
จีน ญวน ญี่ปุ่น เกาหลี ถือลัทธิอย่างมหายาน พวกชาวลังกา และ
พม่า มอญ ไทย เจมร ถือลัทธิอย่างหินยาน^(๑)

(๑) ไทยกับเจมรถือลัทธิหินยานอยู่ก่อน ถัดมาถือลัทธิหินยานอย่าง
ทุกวันนี้ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ จะปรากฏอธิบายในตอนอื่นต่อไปข้าง
หน้า

เพราะเรื่องตำนานการที่พระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในนานา
ประเทศเป็นกึ่งกล่าวมา พุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในต่างประเทศแม้ทำตามแบบ
อย่างพุทธเจดีย์ในอินเดียด้วยกัน จึงผิดกันโดยแบบอย่างไปจากต่างสำนัก
กัน แบบอย่างของช่างโยนกในคันธารราฐไปเป็นต้นตำราพุทธเจดีย์ใน
ประเทศอียิปต์ เนปาล และเหล่าประเทศทางกลางทวีปอาเซีย จนถึง
ประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น แบบอย่างของชาวมคธราฐไปเป็นต้นตำรา
พุทธเจดีย์ในลังกาทวีป ตลอดจนประเทศพม่า มอญ ไทย แบบอย่าง
ของช่างชาวอินเดียยังมีได้ไปเป็นต้นตำราพุทธเจดีย์ในประเทศชวา าม
และชอม

พุทธเจดีย์ที่ได้อแบบอย่างจากอินเดียไปสร้างกันในนานาประเทศ
นั้น ที่เห็นสิ่งสำคัญก็มี ๔ อย่างคือ พระพุทธรูปอย่าง ๑ รูปพระโพธิ
สัตว์อย่าง ๑ พระสถูปอย่าง ๑ พระปรางค์อย่าง ๑ ลักษณะของทั้ง ๔
อย่างนั้นผิดกันดังนี้ คือ

พระพุทธรูปเป็นของพวกโยนกก็สร้างขึ้นในคันธารราฐก่อน แล้ว
จึงนิยมสร้างกันแพร่หลายไปในที่อื่น ๆ กึ่งกล่าวมาแล้ว ลักษณะพระพุท
ธรูปแม้เมื่อแรกสร้างขึ้น ช่างผู้คิดแบบอย่างก็ไม่ได้ตั้งใจจะทำให้เหมือนพระ
รูปโฉมของพระพุทธเจ้า (อย่างเช่นช่างในยุโรปตั้งใจทำพระเยซูคริสต์)
เพราะพระพุทธรูปเป็นของคิดทำขึ้นต่อเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพ
พานไปแล้วถึง ๔๐๐ ปี* พณวิสัยที่จะทำให้เหมือนพระรูปโฉมที่จริงได้
จึงมุ่งหมายจะทำแต่เพียงให้ใครเห็นก็รู้ว่ารูปพระพุทธรูป โดยมิสำคัญ
ทั้งก็อธิบายมาแล้วในที่อื่น รูปเช่นนั้นเลยใช้เช่นแบบทำรูปพระพุทธรูป
ทั้งปวงไม่ว่าพระองค์หนึ่งพระองค์ใด อาศัยเหตุนี้ ลักษณะพระพุทธรูปที่

* ในปัจจุบันนี้เชื่อกันว่า ๒๐๐ ปีกว่า คงที่อธิบายมาข้างต้น

สร้าง^๕ขึ้นในนานาประเทศ ชาวประเทศใดนิยมว่ามนุษย์รูปใดมออย่างไรใน
ประเทศของตนงาม ก็ขึ้นพระพุทธรูปเป็นอย่างนั้น คงไว้แต่สิ่งสำคัญอันเป็น
เครื่องหมายว่าเป็นพระพุทธรูป เช่นพระอุณาโลม พระเกตุมาลา และ
ผ้าครองเป็นต้น แม้ผ้าครอง ช่างจีนและญี่ปุ่นชนหลังมาก็แก้กลายไปเป็น
ทำนองเสื้ออย่างทพระจีนและพระญี่ปุ่นใช้ครองกันในประเทศนั้น ๆ

รูปพระโพธิสัตว์นั้น พวกทถอลัทธิหินยานทำแต่รูปพระศรีอริย-
เมตไตรย ซึ่งสมมติว่ามาเป็นพระพุทธรูปเจ้าค้ำศาสนาพระลักษณะอัน
สรรเพชญ์ไปองค์เดียว แต่พวกทถอลัทธิมหายานเชื่อว่าพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายอาจให้กำเนิดและไทยแก่นมนุษย์ได้ทำนองเดียวกับเทพเจ้าของพวกลัทธิ
ศาสนาพราหมณ์ จึงชอบทำรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ขึ้นไว้สักการบูชา
มีมากมายหลายองค์ และทำเป็นหลายอย่าง เป็นรูปสามัญมุนย์บ้าง
เป็นวิสามัญมุนย์ มีหน้าตามีคตินมากมาย แม้จนเป็นยักษ์และเป็น
สิ่งสัตว์บ้าง มีทั้งพระโพธิสัตว์เป็นชายและเป็นหญิง ยกตัวอย่างกึ่งเช่น
กวนอิมเทวีนั้น จีนกันยว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จึงสร้างรูปไว้สักการบูชา*

พระสถูปนั้น เริ่มสร้างสำหรับบรรจุพระบรมธาตุ ตามแบบแผน
อันมีประเพณี ในมณฑลประเทศมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล รูปสถูปพระสถูป
ขึ้นเต็มเป็นอย่างไร ก็อธิบายมาแล้วในบทก่อน ดังนั้นฐานว่าการสร้าง
พระสถูปเป็นพุทธเจดีย์คงสร้างกันแพร่หลายตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราช
แรกพระบรมธาตุไปประดิษฐานไว้ ณ ประเทศที่ต่าง ๆ และเกิดสร้างพระ
สถูปที่บรรจุอัฐิธาตุของพระสงฆ์เถระเป็นบริวาร พระมหาสถูปด้วยทุกแห่ง
ไป** ครั้นเมื่อเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย แยกอย่างพระสถูปจึงแก้ไข

* พระโพธิสัตว์อโลกเชศวรของอินเดียเมื่อไปถึงประเทศจีนกลายเพี้ยนเป็นเทวทูตคือกวน
อิมเทวี และเมื่อไปถึงประเทศญี่ปุ่นกลายเพี้ยนเป็นชาย คือกูดาระ กวนอน

** ที่ถ้ำถาวราในประเทศอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ มีสถูปใหญ่และสถูปเล็กเป็น
บริวารารอถ้อย เจ้าใจว่าสถูปเล็กเหล่านั้นคงไว้บรรจุอัฐิของพระสงฆ์

ให้มชมนางนำคางพระพุทธรูปคติดกยของคพระสลูป ทำให้พระสลูปงามขึ้น
เลยเป็นเหตุให้คนทั้งหลายชอบสร้างพระสลูปเป็นอุเทสิกะเจกียขึ้นอีกอย่าง
หนึ่ง แต่สิ่งเกิดพระสลูปก็สร้างกันตามนานาประเทศภายนอกอินเดีย ยัง
ถือเป็นคติต่างกัน ประเทศที่ถือลัทธิหินยาน เช่นลังกา พม่า มอญ ไทย
มักสร้างพระสลูปเป็นธาตุเจกีย บางทีใหญ่โต แต่ฝ่ายประเทศที่ถือลัทธิ
มหายาน เช่น จีน เวียดนาม และญี่ปุ่น (แม้ชาวและซอมแต่โบราณ) มัก
สร้างพระสลูปเป็นอุเทสิกะเจกีย อย่างเป็นเครื่องหมายของพระพุทธรูปศาสนา
ไม่ชวนช่วยในข้อที่จะทำให้ใหญ่โต ที่ถือคติต่างกันดังกล่าวมา เห็นว่า
จะเนื่องในตำนานของพระพุทธรูปศาสนาเป็นมูลเหตุ คือเมื่อพระพุทธรูปศาสนา
เริ่มแพร่หลายครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวส่งสอนนั้น พระเจ้า
อโศกมหาราชแ่่งพระบรมสารีริกธาตุแจกให้ไปสร้างพระสลูปเจกียขึ้น
มากมายหลายแห่ง ประเทศและมณฑลที่รับพระพุทธรูปศาสนาไปแต่ครั้งนั้น
ย่อมนับถือว่าพระสลูปเป็นพระธาตุเจกียมาแต่เดิม จึงถือกันเช่นนั้นต่อมา
ฝ่ายประเทศที่ถือลัทธิมหายาน เพราะเหตุที่ถือนั้นเกิดขึ้นภายหลังมาช้านาน
นับหลายร้อยปี พระเจ้าแผ่นดินผู้เชื่อนศาสนาปณิกมิได้แจกพระบรม
สารีริกธาตุให้ไปสร้างพระสลูปประภิชฐานไว้เหมือนอย่างครั้งพระเจ้า
อโศก การสร้างพระสลูปเป็นแต่ทำตามอย่างธรรมเนียมจึงกลายเป็น
อุเทสิกะเจกีย

พระปรางกันนี้ แ่่งอย่างมาแต่ปราสาท คือเรือนหลายชั้นซึ่ง
เก็บสร้างด้วยเครื่องไม้เป็นที่อยู่ของคนมั่งมี นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้น
ลงมาจนเศรษฐี จึงนับถือกันว่าปราสาทเป็นเรือนของบุคคลซึ่งสูง ถ้าเป็น
แต่บุคคลสามัญก็อยู่เรือนโรงเช่นเดียว แต่เดิมถือกันเช่นคกักกัน ครั้นมา
ถึงสมัยอันหนึ่ง จะเห็นด้วยเหตุโดยกไว่ก่อน ผู้สร้างปราสาทประสงค์จะ

สร้างเรือนเพื่อใช้การแต่หลังเคียว แต่ทั้งการจะให้คงเป็นปราสาทให้
 สมศักดิ์ จึงเกิดนักแสบแผนปราสาท ทำแต่ชั้นล่างให้กว้างขวางใหญ่โต
 ขึ้นบนต้อขึ้นไป ลอดส่วนโค้งลง คงให้มีแต่รูปรางกว่าเป็นปราสาทเช่นนั้น
 แต่แรกทำด้วยเครื่องไม้ ภายหลังมาเปลี่ยนเป็นสร้างด้วยอิฐและศิลา
 จึงเกิดเป็นพระปรางค์ ซอมสร้างทั้งพวกถือพระพุทธศาสนาและพวกถือ
 ศาสนาพราหมณ์ มักสร้างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือเทวรูปอันเป็น
 ประทาน ด้วยจะทำให้เห็นว่าอยู่ปราสาท ก็เหมือนแบบพระปรางค์ที่สร้างใน
 อินเดีย แต่เดิมจะมีเครื่องทนายติดกัน ถ้าปรางค์สร้างในพระพุทธศาสนา
 ย่อทำเป็นพระสถูป ถ้าปรางค์สร้างในศาสนาพราหมณ์ ย่อทำเป็น
 ทวีศูล หรือ นพศูล*

พระพุทธรูปก็ พระโพธิสัตว์ก็ พระสถูปก็ และพระปรางค์
 ก็ ถึงว่าต้นแบบอย่างได้ไปจากอินเดียด้วยกันทุกประเทศ ครั้นต่อมาเมื่อ
 เกิดช่างมีความคิดขึ้นในประเทศนั้น หรืออาศัยเหตุการณ์อย่างอื่นเป็น
 ปัจจัย ก็มักทำแปลกเปลี่ยนไปตามนิยมของประเทศนั้น ๆ จนกลายเป็นแบบ
 ของชาตินั้น ๆ เกิดขึ้น แต่เมื่อพิจารณาไปก็คงยังเห็นเค้าว่าโคกกันคำ
 มาแต่อินเดีย และได้มาแต่แบบช่างมณฑลใด ๆ ในอินเดียด้วย**

* ต้นแบบของพระปรางค์คงจะมาจากสถานที่ใช้ห่อถักมุงด้วยอิฐ (ศิขร) ในศิลปะ
 อินเดียแบบหลังคุปตะคงกล่าวมาแล้ว ชาวอินเดียรู้จักแต่เพียงการมุงหลังคาโดยวางอิฐ
 หรือหินซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ อิฐจะทำให้หลังคามันค่อย ๆ โค้งเข้าบรรจบกันในตอน
 ปลายเกิดเป็นรูปปรางค์ขึ้น ส่วนหินจะทำให้เห็นหลังคาเป็นชั้น ๆ อย่างชัดเจนและช่าง
 อินเดียจะทำรูปจำลองอาคารเป็นเครื่องประดับอยู่บนชั้นของหลังคาเหล่านั้น แบบหลัง
 คงเป็นต้นเค้าของมณฑปของไทยเรา

** บรรดาศิลปราชูมีอยู่ตามที่เห็นทั่ว สำหรับในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซีย
 (คือหมู่เกาะชาวสุมาตรา) นั้น อิทธิพลจากภาคต่าง ๆ ของอินเดียมีปะปนกันอยู่ แต่
 จากภาคใต้มีมากที่สุด

ตอนที่ ๘

ว่าด้วยพระพุทธรูปคำเล่าในประเทศสยาม

พระพุทธรูปคำเล่าได้มาประดิษฐานในประเทศสยามนี้แต่เมื่อใด ชื่อนี้กล่าวกันเป็นหลายอย่าง บ้างว่ามาประดิษฐานในคราวเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชให้เก็บวสธอนพระพุทธรูปคำเล่ามายังนานาประเทศ บ้างว่ามาค่อภายหลังสมัยนั้นช้านาน ถ้าว่าตามหลักฐานอันมีโบราณวัตถุปรากฏประกอบกับเรื่องพงศาวดาร รู้ได้แน่ชัดว่าพระพุทธรูปคำเล่ามาประดิษฐานในสยามประเทศแต่สมัยเมื่อยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติลาว (ละว้า) ราชธานีตั้งอยู่ ณ เมืองนครปฐม* ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่าเมืองทวารวดี^(๑) ถ้วยมีพุทธเจดีย์ใหญ่่น้อยเช่นพระปฐมเจดีย์เช่นกัน ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ และยังมีพุทธเจดีย์แห่งอื่นในประเทศสยามนี้ ซึ่งลักษณะต่างกันพอเป็นที่สังเกต ว่าลัทธิต่าง ๆ อันเกิดขึ้นในการถือพระพุทธรูปคำเล่าได้มาในประเทศสยามค่อมาโดยลำดับเป็น ๔ ยุคด้วยกัน

ยุคที่ ๑ ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท

ตามความที่ไต่กล่าวมาว่าพระพุทธรูปคำเล่าแรกมาประดิษฐานในประเทศสยามเมื่อครั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองนครปฐมนั้น มีโบราณวัตถุ

* ปัจจุบันสันนิษฐานกันว่าชนพวกนี้คงเป็นชนชาติมอญ หรือใช้ภาษามอญ เพราะเหตุว่าได้ค้นพบศิลาจารึกในภาษาพื้น ณ เมืองนครปฐมและที่อื่น ๆ

(๑) นามนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนแต่โบราณ ว่า “จุยอ้อพัลล”

บางอย่างปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ คือ เช่นศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร
 เหมือนอย่างเช่นที่ชาวอินเดียนสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และ
 ภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ ก็น่าจะมีคตินัยที่ติดกันเมื่อก่อนมี
 พระพุทธรูป เช่น ทำพระแท่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธรูปเป็นที่สักการ
 บูชาปรากฏต่อมาในประเทศนี้อีกหลายอย่าง สิ่งสำคัญเหล่านี้แสดงว่า
 พระพุทธศาสนาซึ่งแรกมาประดิษฐานในประเทศสยาม เป็นลัทธิเถรวาท
 อย่างเช่นที่พระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวส่งสอนยังนานาประเทศ จึงสัน
 นิษฐานว่าพระพุทธศาสนาเห็นจะมาประดิษฐานในประเทศสยามตั้งแต่ก่อน
 พ.ศ. ๕๐๐ และนับถอยหลังมาครั้งนั้น ครั้นเมื่อเกิดมีประเพณี
 สร้างพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย พวกชาวอินเดียก็นำแบบอย่างพระพุทธรูป
 มาสร้างขึ้นในประเทศสยาม ซึ่ซึ่งสังเกตได้จากลักษณะพระพุทธรูปซึ่งเป็น
 ชันแรกมีขึ้นในประเทศนี้ เช่นพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างนั่งเกา
 เป็นต้น ทำตามแบบช่างชาวมคธราชวงศ์สมัยราชวงศ์คุปตะซึ่งรุ่งเรือง
 เมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐ แบบอย่างดังกล่าวมานี้เป็นหลักฐานประกอบอีกอย่าง
 หนึ่งว่าพวกชาวอินเดียที่แรกมาสอนพุทธศาสนาถึงประเทศสยามมาแต่
 มคธราชวงศ์ ในสมัยนั้นดูเหมือนจะเป็นเวลาใกล้กรุงทวารวดีเจริญ
 รุ่งเรืองมาก ด้วยโบราณวัตถุเช่นที่มีอยู่ในแขวงจังหวัดกันทรลักษ์ มี
 แพร่หลายตลอดไปจนแขวงราชบุรี^(๑) และแขวงจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัด
 ลพบุรี และจังหวัดกันทรลักษ์มา ชวนให้เห็นว่าอาณาจักรทวารวดีแผ่
 ออกไปจนถึงจังหวัดกันทรลักษ์มาในสมัยนั้น

(๑) ที่จังหวัดราชบุรีพระพุทธรูปจำหลักไว้ในถ้ำฤๅษีที่เรารู้ มีอักษรอินเดีย
 จารึกบอกไว้ว่า ฤๅษีชื่อสมาธิคุปตะ เป็นผู้สร้าง

ยุคที่ ๒ ลัทธิมหายาน

เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดีย พวกชาวอินเดียก็พากันลัทธิมหายานมาเที่ยวสอนตามประเทศเหล่านั้นเหมือนเคยสอนศาสนาพราหมณ์แต่มาสอนที่เกาะสุมาตราก่อน แล้วจึงเลยไปสอนที่เกาะชวาและประเทศกัมพูชา อย่างที่จะมีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งมาจากมคธราชูปาพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานมาเที่ยวสั่งสอนในประเทศพม่า มอญ ตลอดจนกรุงทวารวดี แต่หากจะมีใครมีใครเลื่อมใส จึงไม่ปรากฏเค้าเงื่อนว่าลัทธิมหายานได้มาเจริญแพร่หลายในชั้นนั้น

ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรามีอำนาจมาก แต่อาณาเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปจนถึงจังหวัดปัตตานี) พวกชาวศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิมหายาน จึงนำลัทธินั้นมาสั่งสอนในเหล่าจังหวัดที่ใกล้เคียงเป็นอาณาเขต ยังมีพุทธเจดีย์อย่างลัทธิมหายานที่พวกชาวศรีวิชัยมาสร้างไว้ปรากฏอยู่ เช่น พระมหาธาตุเมืองโซยาและพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชองค์เดิม(*) กษัตริย์ทั้งพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์หล่อ และพระพิมพ์หินศิลาซึ่งทำขึ้นไว้ในถ้ำแห่งละแห่งหนึ่งแห่งนั้นยังซุกค้นหาได้จนทุกวันนี้ ตั้งแต่ถ้ำในเขตจังหวัดกันทรศรีธรรมราช จังหวัดศรีวิชัย และจังหวัดพัทลุง ลงไปจนถึงจังหวัดไทรบุรี จังหวัดปัตตานี ลัทธิและพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ล้วนเป็นลัทธิมหายาน และทำแบบแผนเป็นอย่างเดียวกัน

(*) พระมหาธาตุที่ปรากฏอยู่บัดนี้ พวกลัทธิตั้งอ้างว่าได้สร้างก่อนที่องค์เดิมมา พระมหาธาตุองค์เดิมอยู่ข้างใน ได้ซุกพบเมื่อปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุในรัชกาลที่ ๕

พระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ที่เกาะชาวไม้มักเพี้ยน สันนิษฐานว่าพระ
พิมพ์คันถียมนั้นเป็นของพวกสอนศาสนาสร้างทั้งไว้ โดยหวังว่าผู้ใดไปพบปะ
ในโอกาสกาล จะได้อาไปประกาศแก่พวกพลเมืองให้เกิดมีศรัทธาเลื่อมใส
ในพระศาสนา แต่ในสมัยนั้นลัทธิมหายานเห็นจะเจริญอยู่เพียงในแหลม
มลายู ฝ่ายเหนือจนมาถึงลัทธิเถรวาท หรือซึ่งเรียกในภาษาสันสกฤต
ว่าลัทธิ “สถวีระ” กันอยู่อย่างเดิม พระพุทธรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์แบบนั้น
จึงมิได้มีแพร่หลายในจังหวัดนครปฐม มีเรื่องราวปรากฏในศิลาจารึกว่า
ในสมัยราวเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๐ มีกษัตริย์เชื้อสายชาวประเทศศรีวิชัย
องค์ ๑ ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ใ้มาครองเมืองลพบุรี แล้ว
ราชบุตรของกษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา เป็นเหตุให้ประเทศ
สยามกับประเทศกัมพูชารวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์อันเดียวกัน แล้วประเทศ
สยามเลิขอยู่ในอำนาจของกษัตริย์กรุงกัมพูชาสืบมาอีกช้านาน ศาสนา
กับทั้งวิชาต่างในประเทศกัมพูชาจึงแผ่มาถึงประเทศสยามตั้งแต่สมัยนั้น ใน
ศิลาจารึกในสมัยนั้น^(๑) กล่าวว่า ที่เมืองลพบุรีมีทั้งพระสงฆ์นิกายสถวีระ
และนิกายมหายาน สันนิษฐานว่าพระสงฆ์นิกายสถวีระซึ่งเป็นนิกายเดิม
ที่มาจากมคธราชูคงมีผู้นับถือมากในประเทศสยาม ส่วนพระสงฆ์นิกาย
มหายานเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศกัมพูชาก่อน (ข้อนี้พึงเห็นได้จาก

* ต่อมาได้ทรงทราบเรื่องราวจากนายพลชาวอังกฤษว่า ในประเทศเขมรก็ยังคงทำพระ
พิมพ์คันถียมนอยู่ จึงทรงดำเนิรฐานใจว่าคงจะทำตามประเพณีทางลัทธิมหายาน เมื่อ
เสด็จพระสงฆ์เถรวาทมาแล้วแล้ว เสด็จไปดูวัดลพบุรีกับดิน แล้วพิมพ์พระ
พุทธรูป หรือรูปพระโพธิสัตว์ไว้เป็นพระพิมพ์คันถียมน เพื่อประสงค์ปรนิตตประโยชน์
ของเฝ้าบรรดาพระเป็นเจ้า อธิษฐานได้เสด็จมาแล้ว จึงไม่เสด็จ ไม่ได้ทำขึ้น
เพื่อมุ่งหวังสืบอายุพระศาสนา

(๑) จารึกหลักที่ ๑๘ อยู่ในหอพระสมุดอัครราชูปถัมภ์ เป็นจารึกของ
พระเจ้าสุริยวงศาที่ ๑ กล่าวถึง พ.ศ. ๑๖๖๕ และ ๑๖๖๗

บรรดาปราสาทหินในประเทศกัมพูชา ซึ่งสร้างเป็นวัดในพระพุทธศาสนา สร้างตามคติมหาชนาถนันทะ) พงมาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในประเทศสยาม ตั้งแต่อยู่ในอำนาจราชวงศ์ประเทศกัมพูชา ถึงศาสนาพราหมณ์ก็เห็น งามเจริญขึ้นในสยามประเทศตั้งแต่สมัยนั้น เพราะกษัตริย์ซึ่งปกครอง ประเทศกัมพูชา บางพระองค์ก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บางพระองค์ ก็เลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ และบางพระองค์ก็เลื่อมใสศรัทธาทั้งสอง ศาสนาทั้งปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของกษัตริย์นั้น ๆ บุคคลเป็นสมัยที่ลัทธิ มหาชนาถนันทะเจริญรุ่งเรืองในประเทศสยาม และเปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤต จารึกพระธรรมแทนภาษามคธ

ชุดที่ ๓ ลัทธิหินยานอย่างพุทธม

เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุธมหาราชกษัตริย์ซึ่งครองประเทศ พม่า ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกาม เจริญธรรมาภพรายปรามประเทศ ราชมัญเฝ้าในอำนาจ แล้วขยายอาณาเขตเข้ามาถึงประเทศล้านนา (คือ จังหวัดภาคพายัพขึ้น) ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี^(๑) และเมืองทวารวดี พระเจ้าอนุรุธมหาราชเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ให้ส่งสอนท่านอาจารย์พระพุทธรักษา ไปช่วยกันกับเจ้าอาณาเขต แต่ถึงสมัยพระพุทธรักษาที่ในอินเดียเลื่อม ทรามจนจะสูญอยู่แล้ว พวกชาวเมืองพุกามก็มารับพระพุทธรักษาลัทธิ หินยานอย่างเถรวาทมาจากมคธราชธานีเหมือนกับพวกชาวสยาม ครั้นต่อมา

(๑) มีเรื่องราวอยู่ในพงศาวดารเหนือ และตำนานโยนก

เมื่อห่างเหินกันยิ่งขึ้น จึงเกิดเป็นลัทธิศินยานอย่างเมืองพุกาม* เมื่อพวก
ชาวเมืองพุกามมีอำนาจปกครองประเทศสยาม ก็พาลถือนมาตั้งสอน
จนเจริญแพร่หลายทางฝ่ายเหนือ (คือจังหวัดภาคพายัพขึ้น) ชื่อนี้ฟังเต็ม
ได้ด้วยทางข้างฝ่ายเหนือหามิรู้พระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายานแพร่หลาย
เหมือนทางฝ่ายใต้ไม่ คงเป็นเพราะพวกชาวพุกามเข้าปกครองเองแต่ทาง
ข้างเหนือซึ่งอยู่ใกล้ ไปมาง่าย แต่ทางข้างใต้ให้พวกขอมคงปกครองขึ้น
ประเทศราชขึ้นเมืองพุกามอยู่ ณ เมืองลพบุรี การลัทธิศินยานจึงยัง
คงลือกันอยู่ข้างใต้ต่อมา**

ในยุคที่กล่าวมานี้ประวตย์สมันชนชาติ ไทยลงมาถึงประเทศสยาม เกิม
ชนชาติไทยมีอาณาเขตของตนขึ้นเป็นประเทศใหญ่ ครอบคลุมระหว่างประเทศจีน
กับประเทศอินเดีย ครั้นพวกจีนมีอำนาจขึ้น ก็ยกกรมคนไทยมาตั้งแต่
พ.ศ. ๔๐๐ ขึ้นมานานเข้า ไทยทานกำลังเงินไม่ไหวต้องเสียบ้านเมือง
ไปแก่จีนไทยอันก็มา จึงมีพวกไทยที่ไม่ยอมอยู่ในอำนาจจีนพากันอพยพ
มาหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ทางฝ่ายตะวันตก บางพวกไปตั้งบ้านเมืองทางล้าน
นาสลัวได้ชื่อว่าไทยใหญ่ แต่ชาวต่างประเทศมักเรียกว่าเงี้ยวหรือฉาน^(๑)
ในยจีน บางพวกลงมาถึงบ้านเมืองทางล้านนากับและล้านนาโงะ แล้วเลยลง
มาถึงล้านนาเจ้าพระยา พวกนี้ได้ชื่อว่าไทยน้อย ชาวต่างประเทศเรียก
กันว่าผู้ไทยช้าง ลือช้าง เจินช้าง เรียกกันว่าลาว (เช่นชาวเมืองหลวง

* ความจริงในชั้นเดิมพระเจ้าอนูรุธก็ตั้งราชธานีที่กษัตริย์พุกามหรือตันตระ
(อู) ในเมืองพุกามเสียก่อน (นักเขียนได้มาจากลัทธิมหายานในแคว้นเบงกอล
เป็นต้นมาจากมหาวิทยาลัยอินเดีย) แล้วทรงหนีไปรับลัทธิมหายานจากมอญ ซึ่ง
อาจจะเป็นจากอาณาจักรทวารวดี

** เรื่องพระเจ้าอนูรุธทรงกวาดหาประเทศพม่าได้บุกรุกเข้ามาในดินแดนซึ่งเป็น
ประเทศไทยปัจจุบันก็มีเพียงใดนั้น จำต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

(๑) มีผู้สันนิษฐานว่า คำว่า "ฉาน" จะเป็นคำเดียวกับสยามนั่นเอง

พระยาง เวียงจันทน์ และชาวจังหวัดภาคพายัพ จังหวัดอุดร ร้อยเอ็ด และ
อุบล) เพราะสำคัญผิดว่าเป็นพวกลาวเดิมบ้าง เรียกกันว่า สยามีสยบ้าง
เมื่อพวกไทยแรกลงมาตั้งประเทศสยามนั้น อพยพมาพวกละน้อย ๆ มาตั้ง
ภูมิลำเนาอยู่ที่ไหนก็ยอมอยู่ในบังคับบัญชาของชนชาติซึ่งปกครองประเทศ
นั้น แล้วมีไทยพวกอื่นตามกันลงมา จำนวนชนชาติไทยมากขึ้นโดย
ลำดับ ครั้นจำเนียรกาลนานมากก็เกิดเชื้อสายเป็นราชวงศ์เมืองนั้น ๆ
และได้เป็นมูลนายปกครองกันเอง จนมีกำลังทั้งเป็นอิสระได้ในแคว้นแคว้น
สืบสองเจ้าไทยใกล้เคียงกันก่อน แล้วรวมกันลงมาตั้งเป็นอิสระ
ณ ประเทศลานนา คือจังหวัดภาคพายัพทุกวันนี้ และประเทศลานช้าง
คือเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ แล้วจึงลงมาตั้งเมืองสุโขทัยเป็น
ราชธานี มีอำนาจปกครองตลอดสยามประเทศเมื่อ พ.ศ. ใกล้เคียง ๑๘๐๐

ในสมัยเมื่อพระเจ้าอู่ทองมหาราชาเมืองพุทราณาได้ปกครอง
ประเทศสยามนั้น มีชนชาติไทยอยู่ในแคว้นลานนาและลานช้างมาก
กว่าช้างไค พวกไทยนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้วก็มีถือศาสนาเถรวาท
หินยานตามแบบแผนเมืองพุทราณาแต่ครั้งนั้น ครั้นเมื่อล่วงสมัยพระเจ้า
อู่ทองมหาราชา อำนาจอเมืองพุทราณาเสื่อมลง พวกไทยก็มีอำนาจขึ้นใน
ประเทศสยามเป็นลำดับมา ถึงสมัยนั้นในแคว้นสยามทางช้างไคพวกขอมกับ
พวกลาวไคสืบทอดปะปนกันมาช้านาน พวกลาวหย่อนธวัชธรรมกว่าพวก
ขอม ก็กลายไปเป็นขอมโดยมาก ยังคงเป็นลาวอยู่อย่างเดิมแต่พวกซึ่งอยู่
ตามบ้านป่าเมืองดอน ครั้นชนชาติไทยลงมาอยู่ในประเทศสยามทาง
ช้างเหนือมากขึ้น พวกลาวหย่อนธวัชธรรมกว่าไทยก็กลายไปเป็นไทยอีก
ส่วนหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ชนชาติลาวลดน้อยลงเป็นอันมาก จนเหลืออยู่แต่
เป็นชาวป่าซึ่งพวกไทยช้างเหนือเรียกว่า "ลาว" พวกไทยช้างไคเรียกว่า

“ละว้า” อยู่เป็นแห่ง ๆ ทุกวันนี้ยังมีแทบทั่วทุกจังหวัดในประเทศไทย* เมื่อไทยแพ้ อาณาเขตลงมายึดครองถึงเมืองสุโขทัยซึ่งพวกขอมได้ขึ้นไปตั้งอยู่ช้านาน ให้นำลัทธิพระพุทธศาสนาอย่างมหายานและลัทธิศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนการใช้อักษรและภาษาขอมขึ้นไปประดิษฐานไว้ ไทยมาได้ปกครองพลเมืองซึ่งนิยมประเพณีขนบธรรมเนียมอย่างขอมอยู่ ไทยมาก แต่วิสัยไทยรู้จักเล็กน้อย เห็นขนบธรรมเนียมของชาวต่างประเทศอย่างใดก็ ถ้าและมีไ้ล้าผ่นต่อประโยชน์ของคนก็มักประพฤติตามหรือแก้ไขให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น ทั้งแก้อักษรขอมเป็นอักษรไทยเป็นต้น อาศัยเหตุนี้ พวกไทยที่ลงมาอยู่ข้างใต้ ทั้งแต่สุโขทัยลงมา จึงรับลัทธิ ขนบธรรมเนียมในศาสนาและขนบธรรมเนียม ตลอดจนใช้ภาษาและศาสนาควม ซึ่งได้มาจากขอม ฉะนั้นพวกไทยที่คงอยู่ทางอาณาเขตลานนาและลานช้าง ด้วยประการฉะนี้

ยุคที่ ๕ ลัทธิลังการวม

เรื่องตำนานพระพุทธศาสนาที่ลัทธิลังการวมมาสู่ประเทศสยามนั้น เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๑๖๘๖ พระเจ้าปรีกรมพาทูได้ครองราชสมบัติในลังกา ทวีป พระเจ้าปรีกรมพาทูนั้นเป็นนพราชองค์หนึ่งในพงศาวดารลังกา เพราะมีอำนาจมาก สามารถปราบปรามได้เมืองทมิฬทั้งปวงไว้ในอำนาจ และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกทำนองเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอาราธนาให้พระมหาเถรกัสสปเถระเป็นประธานทำสังคายนาพระธรรม

* พวกลาวหรือละว้าในที่นี้คงเป็นเชื้อชาติอินโดจีนซึ่งได้อพยพลงมาในแหลมอินโดจีน ครั้งแต่ครั้งสมัยวัฒนธรรมหินใหม่ มิใช่พวกมอญหรือที่ใช้ภาษามอญแห่งอาณาจักรทวารวดี

วินัย^(๑) (ฉันท์ในตำนานทางฝ่ายใต้ว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๘) แล้วก็
วางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติแห่งสงฆนาคาสังวาสให้กลับคืนเป็นนิกายอันเกี่ยว
กัน เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองขึ้นในลังกาทวีป ครั้นกิตติศัพท์นั้น
เพื่องถึงมาถึงประเทศพม่า มอญ ไทย ก็มีพระภิกษุในประเทศเหล่านั้นพา
กันไปด้วยยังเมืองลังกา เมื่อไปเห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ชาวลังกา
ตามแบบแผนแต่เดิมมิใช่ ใครจะนำกลับมาประพฤติฐานในย่านเมือง
ของตน แต่พระสงฆ์ชาวลังการู้สึกว่าสมควรวงศ์ในนานาประเทศ
แตกต่างกันมาเสียช้านานแล้ว จึงเกลยให้พระภิกษุซึ่งไปจากต่างประเทศ
รับอุปสมบทใหม่ แปลงเป็นนิกายลังกาวงศ์อันเกี่ยวกันเสียก่อน พระภิกษุ
ชาวต่างประเทศก็ยอมกระทำการ วิชิตวสแปลงปรากฏในตำนานพระพุทธ
ศาสนาแต่สมัยนั้นเป็นเดิมมา พระภิกษุชาวต่างประเทศอยู่คึกคักถึงพระ
ธรรมวินัยในลังกาทวีปจนรอบรู้แล้ว จึงกลับมายังประเทศของตน บางพวก
ก็พาพระสงฆ์ชาวลังกาไปด้วย เมื่อมาถึงย่านเมืองเดิมผู้คนเห็นว่าพระสงฆ์
ลังกาวงศ์ปฏิบัติวัตรเคร่งในพระธรรมวินัย ก็พากันเลื่อมใสให้บุตรหลาน
ยวชเรียนในสำนักพระสงฆ์ลังกาวงศ์มากขึ้นโดยลำดับ ทั้งในประเทศพม่า
รามัญและประเทศสยาม คลอดไปจนประเทศลานนาล้านช้างและกัมพูชา
เรื่องตำนานพระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์มีเนื้อความดังแสดงมา

ว่าโดยส่วนประเทศสยาม คูเหมือนพระพุทธศาสนาตั้งถึงลังกา
จะแรกมาถึงเมื่อพระพุทธศักราชราว ๑๔๐๐ พวกพระภิกษุไทยซึ่งได้ไป
ยวชแปลง ณ เมืองลังกากลับมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน แล้ว

(๑) ตำนานสังคายนาว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๓๕๗๗ เรื่องไปกล่าวที่กล่าวในพงศาวดาร
ลังกา

ชักชวนพระสงฆ์ชาวลังกามาช่วยกันสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนคร
ศรีธรรมราชแปลงเป็นรูปพระสุปอย่างลังกาในสมัยนั้น ครั้นเกษมคติคุณ
ของพระสงฆ์ลังกาวงศ์แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัยราชธานี เมื่อครั้ง
กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงขึ้นใหญ่ ก็ทรงเลื่อมใสโปรดให้มนตรีพระสงฆ์
ลังกาวงศ์ขึ้นไปตั้ง ณ กรุงสุโขทัย ลัทธิลังกาวงศ์จึงรุ่งเรืองในประเทศ
สยามแต่บัดมา ความชอบปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง
มหาราชเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เคียงว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำโดยทาน
แก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เวียงเขพระไตรปิฎก หักกกว่าผู้ครูในเมือง
นี้ ทุกคนลูกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา” ดังนั้น ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์
มาเจริญขึ้น ลัทธิมหายานก็เสื่อมมลายแล้วเลยสูญไป ในประเทศสยาม
คงมีแต่พระสงฆ์ลัทธิหินยาน แต่ไว้ในชั้นแรกต่างกันเป็น ๒ นิกายคือ
พระสงฆ์พวกเถรวาท ๑ พระสงฆ์พวกที่อุปสมบทตามลัทธิลังกาวงศ์
นิกาย ๑ ในประเทศพม่ารามัญเขมร พระสงฆ์ก็เป็นสองนิกายเช่นนั้น
เหมือนกัน ในที่สุดจึงรวมเข้าเป็นนิกายอันเดียวกัน

เรื่องรวมพระสงฆ์นิกายเถรวาทกับนิกายลังกาวงศ์เข้าเป็นนิกายอัน
เดียวกัน ที่เมืองมอญถึงพระเจ้าแผ่นดินต้องบังคับ จึงปรากฏอยู่ในจารึก
กัลยาณีของพระเจ้ารามธิบดีศรีวิสุทธิกรเมืองหงสาวดี แต่ในประเทศ
สยามรวมกันไว้ด้วยประการของ เรืองนัยมีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่หลายอย่าง
ที่จะนำมาสาธก แม้จะทำให้เรื่องยืดยาวไปสักหน่อยก็หวังว่าท่านผู้อ่าน
คงจะไม่เบื่อ คือในศิลาจารึกที่เมืองสุโขทัยก็ว่า ที่เมืองเขียงใหม่ก็
ปรากฏว่าพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาอยู่วัดในอรัญญิก เมื่อไปตรวจดูถึงท้องที่
ทั้ง ๒ แห่งนั้นก็เห็นสมจริง ด้วยที่เมืองสุโขทัยและเมืองเขียงใหม่ ขรรค
วัดใหญ่ ไทอันเป็นเจดีย์สถานสำคัญของบ้านเมือง เช่นวัดมหาธาตุหรือ

วัดเจ็ดยอดหลวง เป็นต้น มีกัสร้างในเมือง แต่ยังมีวัดอีกชนิกหนึ่งเป็นวัด
ขนาดเล็กย่อม ๆ สร้างเรียงรายกันอยู่ในที่ตำบลหนึ่ง ห่างเมืองออกไประยะทาง
ประมาณ ๔ กิโลเมตร วัดที่ปรากฏชื่อว่าเป็นวัดสำคัญของพวกพระสงฆ์
ลังการวงศ์ เช่นวัดสวนมะม่วง อันเป็นที่สถิตของพระมหาสวามีสังฆราช
กรุงสุโขทัยก็วัดนี้ วัดบ้านแคอันเป็นที่สถิตพระสังฆราชเมืองเชียงใหม่ก็
ล้วนสร้างในตำบลที่กล่าวข้างหลัง ทั้งในที่ธรณีภูมิอันอยู่ห่างหมู่บ้านออกไป
ระยะทางพอพระเดินเข้าไปยังตำบลถึงในเมืองได้ ที่เช่นเช่นนั้นพึง
เห็นเป็นเหตุว่าพระสงฆ์ในภายเดิมคงอยู่วัดใหญ่ ๆ ในบ้านเมือง ส่วน
พระสงฆ์ลังการวงศ์ไม่ชอบอยู่ในระแวกบ้าน เพราะดิศความมักน้อยสันโดษ
เป็นสำคัญ จึงไปอยู่ ณ ที่ธรณีภูมิ คนทั้งหลายที่เลื่อมใสก็ไปสร้างอาราม
ถวายพระสงฆ์ลังการวงศ์ที่ในธรณีภูมินั้น ครั้นมีกัลยบุตรอุปสมบทในนิกาย
ลังการวงศ์มากขึ้น ก็สร้างวัดเพิ่มเติมขึ้นในธรณีภูมิ จึงมีวัดเรียงรายค่อ
กันไปเป็นหลายวัด อันที่จริงพระสงฆ์ในภายเดิมกับนิกายลังการวงศ์ก็ดิ
ลัทธิหินยานด้วยกัน แต่เหตุที่ทำให้แตกต่างถึงไม่ร่วมสังฆกรรมกันก็มี
อยู่อย่างอย่าง ว่าแต่เฉพาะชื่อสำคัญอันมีเค้าเงื่อนยังทราบได้ในเวลานี้ คือ
พระสงฆ์ในภายเดิมเห็นพระสังฆวิชัยพระธรรมเป็นภาษาสันสกฤต (มาแต่
ครั้งพวกขอมปกครอง) แต่พวกนิกายลังการวงศ์สังฆวิชัยเป็นภาษามค
ฉีกกันในชื่ออย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งพวกลังการวงศ์รับสมณวงศ์ใน
ประเทศสยาม ท่านคงจะเห็นว่าปะปนกับพวกถือลัทธิมหายานมาเสยเข้า
นานถือว่าเป็นนานาสังวาสไม่ยอมร่วมสังฆกรรม พระสงฆ์จึงแยกกันอยู่
เป็น ๒ นิกาย ทั้งที่เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่ เหตุที่รวบรวมพระสงฆ์
เป็นนิกายอันเดียวกันนั้น สันนิษฐานว่าคงจะเกิดแก่พวกผู้มียศบรรดาศักดิ์
นิยมขอเรียนในนิกายลังการวงศ์มากขึ้นทุกที เมื่อความนิยมแพร่หลายลง

ไปถึงพลเมือง ก็พากันขอเขียนในนิกายลังการวงศ์มากขึ้น เป็นเหตุให้
 พระสงฆ์นิคายเกิมน้อยลงเป็นลำดับมา จนที่สุโขทัยก็ตั้งรวมกันนิกาย
 ลังการวงศ์ ข้อที่ว่ารวมกันโดยปรองดองนั้น มีที่สังเกตุอยู่ ๒ อย่าง คือใน
 วิชัยบรรพชาอุปสมบท ซึ่งยังใช้กันอยู่โดยมากแม้จนทุกวันนี้ ผู้บรรพชา
 ต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็นภาษามคธว่า พุทฺธัง สรณัง คชฺฌามิ ครี ๑
 และยังต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็นภาษาสันสกฤตว่า พุทฺธมฺ สรณมฺ
 คชฺฌามิ อีกครั้ง ๑ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า เพราะพวกลังการวงศ์สวัชัยยา
 พระธรรมเป็นภาษามคธ พวกนิคายเกิมสวัชัยยาเป็นภาษาสันสกฤต เพื่อ
 จะให้การบรรพชาสมบูรณ์ตามคติทั้ง ๒ นิกาย จึงให้รับพระไตรสรณคมน์
 ๒ อย่าง ยังมีที่สังเกตุอีกอย่างหนึ่ง ที่ใบสีมาพระอุโบสถ บรรพชาวัคซึ่ง
 สร้างแต่ครั้งสุโขทัยมา แม้จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ถ้าเป็นวัคหลวง
 มักทำใบสีมา ๒ แผ่นอีกซ้อนกัน ถ้าเป็นวัคราษฎร์ทำสีมาแต่แผ่นเดียว^(๑)
 สันนิษฐานว่า เกิมคงยังสีมาแต่แผ่นเดียวเหมือนกันหมด ครั้นพวก
 พระสงฆ์ลังการวงศ์เข้ามาตั้งรังเกียจสมณวงศ์ ในประเทศสยามคงกล่าวมา
 แล้ว จึงรังเกียจสีมาซึ่งพระสงฆ์สยามผูกไว้ ไม่ยอมทำสังฆกรรมเช่น
 ให้อุปสมบทในวัคเกิม ข้อนี้ย่อมเป็นความลำบากแก่พวกที่เคยอุปสมบท
 บุตรหลานในวัคสำหรับตระกูล หรือซึ่งเคยให้อยู่วัคใกล้บ้านเรือนอุปการะ
 กันง่ายมาแต่ก่อน คงอาศัยเหตุเหล่านี้เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินจึงทรง
 อาราธนาพระสงฆ์ลังการวงศ์ให้ผูกสีมาบรรพชาวัคหลวงซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อ
 ให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งพระสงฆ์นิคายเกิมและนิกายลังการวงศ์ วัคโคกได้

(๑) วัคเขาร้างแรงที่เมืองสุวรรณภูมิ และวัคสำคัญที่ในเมืองเชียงใหม่โดย
 มาก บัณฑิตมาซ้อนกันถึง ๓ ชั้น

ลูกเข้ามาแล้ว จึงให้ยกโยสึมาเพิ่มขึ้นเป็น ๒ โยเป็นสำคัญ โยสึที่มี
 โยสึมา ๒ โยจึงเป็นวัชทลงเป็นพน^๑) ทั้งแต่ลัทธิลังการวงศ์มารุ่งเรืองใน
 ประเทศสยาม ไทยก็รับแบบแผนของลังการมาประพฤติ ในการถือ
 พระพุทธรูปศาสนา เป็นคัมภีร์การสร้างพุทธรูปก็สร้างตามคติลังกา พระ
 ขรรหมัก^๒ภาษาสันสกฤตกลายสาขายเป็นภาษามคธ เป็นเหตุให้การ
 ศึกษาภาษามคธเจริญรุ่งเรืองในประเทศสยามแต่นั้นมา ชนพึงเห็นได้
 ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง^๓) ซึ่งพระมหาธรรมราชา (พญาสิทธิ) พระเจ้า
 กรุงสุโขทัยทรงแต่งไว้ ในงานแผนกปรากฏนามคัมภีร์พระไตรปิฎก และ
 นามพระเถระก็มีทั้งราชบัณฑิตที่ไ้ทรงปริกษาสอบสวนเป็นอันมาก ส่วน
 พระสงฆ์นั้น ทั้งแต่รวมเป็นนิกายอันเกี่ยวกันแล้ว ก็กำหนดต่างกันแต่
 โยสึมาตามฐานะเป็น ๒ พวกตามแบบอย่างในเมืองลังกา คือพวกซึ่ง
 สมาทานคันถธุระ เล่าเรียนภาษามคธเพื่อศึกษาพระพุทธรูปในพระไตร
 ปิฎก มักอยู่วัดในบ้านเมืองอันเป็นสำนักหลักแหล่งที่เล่าเรียนได้ชื่อว่า
 “พระสงฆ์คามวาสี” พวก ๑ พวกซึ่งสมาทานวิปัสสนาธุระ ชอบบำเพ็ญ

(๑) วินิจฉัยอันนี้ ราชเจ้าได้เคยกราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
 พระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับรองเห็นชอบด้วย และดำรัสสั่งให้เขียน
 ลงไว้ให้ปรากฏ ส่วนวัดที่มีตั้งแต่ถึง ๑ ชั้น ก็คงเป็นเพราะมีพระสงฆ์
 ถึงการวงศ์พวกอื่นซึ่งมาภายหลัง ถัดจากที่แปลออกก็ไป รังเกียจฉินาเดิม
 จึงผูกซ้ำอีกครั้งหนึ่งตามประเพณีเช่นเคยทำมาแต่ก่อน

(๒) หนังสือไตรภูมิพระร่วง (หอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว) เป็นหนังสือแต่งใน
 ภาษาไทยเก่าที่สุดซึ่งปรากฏอยู่ นอกจากคือคำจารึก

ภาวนาหาความวิมุติ มักอยู่วัดในธวัชภูมิก ใต้ชื่อว่า “พระสงฆ์ธวัช-
วาดี”^(๑) พวก ๑ แต่เขื่อนนิกายอื่นเคียวกัน

แต่การที่ไทยมีลัทธิลัทธิลังการวมกันนั้น ไม่ได้ทั้งชนธรรมนิยม
แม้เป็นฝ่ายศาสนาอื่น ซึ่งได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนทั้งหมด ด้วยนิสัย
ไทยเลือกใช้แต่ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น
ประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยลัทธิคติทางศาสนาพราหมณ์ อันมีไค
ชัทธิอังกะพระพุทธรูปศาสนามักดัดต่อมา แม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษา
และใช้ปะปนในภาษาไทยมิได้เลิกถอนไปทีเดียว มีการอย่างซึ่งไทย
รับลัทธิลังการมาแก้ไขให้เหมาะแก่ความนิยมในภูมิประเทศ เป็นต้นว่า
ลัทธิอภิมรรคซึ่งเขียนพระไตรปิฎก คงใช้ลัทธิอภิมรรค พุทธเจ้าอย่างก็
คึกคักเผยแผ่จนใหม่ คงเชื่อบุรูปพระเจดีย์สี่ทิศเป็นต้น พระพุทธรูปศา
นาลัทธิลังการในประเทศสยาม ควรนับว่าเกิดเป็นลัทธิสยามวงศ์ตั้งแต่กรุง
สุโขทัยเป็นราชธานีสืบมา จนเมื่อปลายสมัยเมืองกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
ก็เมืองลังการเกิดกลางทะเล ทมกสันสมณวงศ์ ได้มาขอคณะสงฆ์ไทยมีพระ
อุบาลีเป็นประธานออกไปให้อยู่สมทบ กลัวยังสมณวงศ์ชนในลังการทวี
ยังเรียกว่านิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์อยู่จนครายเท่าทุกวันนี้.

(๑) ในลังการเรียกว่า “จนฺทวาดี” ต้นนิษฐานว่า เพราะในเกาะลังการภูมิ
ประเทศเป็นภูเขาโดยมาก ออกไปห่าบ้านเมืองไม่เท่าใดนักก็ถึงน้ำตง
พระสงฆ์พวกนั้นอยู่ในคางจึงเรียกว่าจนฺทวาดี

ตอนที่ ๙ ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในสยามประเทศ

อาศัยเหตุที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สยามประเทศเป็นหลายยุค และ
เป็นหลายลัทธิจึงกล่าวมาแล้วในตอนที่ ๘ พุทธเจดีย์ที่มีปรากฏอยู่ในสยาม
ประเทศ แยกอย่างง่าย ๆ กันเป็น ๗ สมัย ก็จะสมมติชื่อเรียกง่าย ๆ ไปนี้

๑. สมัยทวารวดี
๒. สมัยศรีวิชัย
๓. สมัยลพบุรี
๔. สมัยเชียงแสน
๕. สมัยสุโขทัย
๖. สมัยอยุธยา
๗. สมัยรัตนโกสินทร์

จะกล่าวอธิบายเป็นลำดับไป ความที่ได้พบเห็นตัวอย่างมีปรากฏ

อยู่

* ควรเพิ่มตอนต้นอีกสมัยหนึ่ง ได้แก่สมัยพระพุทธรูปปั้นเก่าของอินเดียซึ่งค้นพบใน
ประเทศไทย คือ พระพุทธรูปแบบอมราวดีหรืออนุวาระปุระ (ลังกาเก่า) (พุทธ
ศตวรรษที่ ๙—๘) (รูปที่ ๒๘) พระพุทธรูปแบบอมราวดีตอนปลายหรือคุปตะ
ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๘) (รูปที่ ๒๙) พระพุทธรูปแบบคุปตะ (พุทธ
ศตวรรษที่ ๑๐—๑๑) (รูปที่ ๓๐) พระพุทธรูปแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑—๑๖
รูปที่ ๓๑)

สมัยทวารวดี ประมาณว่าแค่ พ.ศ. ๕๐๐

พุทธเจ็ดยี่สิบสี่ทวารวดีมีอยู่ที่มีเมืองนครปฐมมากกว่าแห่งอื่น เป็น
พุทธเจ็ดยี่สิบสี่ที่สุกที่สุดในประเทศสยาม และเชื่อได้ว่าได้เผยแผ่มาแต่
มคธราชู วัตถุที่สร้างเป็นพุทธเจ็ดยี่สิบสี่ในสมัยนั้นเห็นจะมีทั้งธาตุเจ็ดยี่สิบสี่ ตรีโลก
เจ็ดยี่สิบสี่ ธรรมเจ็ดยี่สิบสี่ และอเทสิกะเจ็ดยี่สิบสี่ ครบ ๔ อย่าง แต่ถือการสร้าง
พระธาตุเจ็ดยี่สิบสี่เป็นสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น เนื่องด้วยเวลาที่พระเจ้าอโศก
มหาราชแห่งพระบรมสารีริกธาตุ ไปประดิษฐานยังนานาประเทศถึงกล่าว
มาแล้ว ที่ในแขวงจังหวัดนครปฐม จึงมีพระสถูปอย่างใหญ่โตหลายองค์
คือพระสถูปเจ็ดยี่สิบสี่ พระสถูปที่สร้างในสมัยทวารวดีใช้ก่ออิฐถือปูน
ขึ้นหลายประการ ไม่ก่อด้วยแลงหรือศิลาเหมือนพุทธเจ็ดยี่สิบสี่หลังต่อมา
รูปฐานพระสถูปที่สร้างในสมัยนั้น^(๑) มีฐานทักษิณทำเป็นสี่เหลี่ยม
องค์พระสถูปกลมเป็นทรงโอคว่ำ (ทำนองเดียวกับพระมหาธาตุเมืองนคร
ศรีธรรมราชทุกวันนี้) แต่ยอดเจ็ดยี่สิบสี่ (รูปที่ ๓๒) ส่วนพระตรีโลกเจ็ดยี่
สิบสี่มีฐานว่า คงจะโค่นหักพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาปลูกแก้ใน
สมัยนั้น เห็นกันประเพณีที่ขอยปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ในสมัยต่อมา แต่ต้น
เดิมสูญไปเสียไม่มีเค้าเงื่อนเหลือปรากฏอยู่ พระธรรมเจ็ดยี่สิบสี่ในสมัย
ทวารวดีขอยจารึกกาลาธวัช “เข็ ธมฺมา” เป็นภาษามคธในเจ็ดยี่-

(๑) ว่าคามรูปพระสถูปหลังด้วยทองสัมฤทธิ์ ขุดได้ที่ในบริเวณพระปฐม
เจ็ดยี่สิบสี่ เจ้าอธิการวัดโพธิ์ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
องค์ ๓

วัตถุต่าง ๆ แม้จนจารึกแผ่นอิฐซึ่งใช้ก่อสร้างพระสถูป ส่วนพระอุเทสิก
 เกษียณณ์ปรากฏอยู่หลายอย่าง มักทำด้วยศิลา ในสมัยขึ้นก่อนมีพระพุทธรูป
 รูปช่อยทำเป็นรูปทรงจักร และมีรูปวงกลมหรือเหลี่ยมหลังทั้งประกอบ ตาม
 แบบที่ทำในจีนเคยครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช^(๑) (รูปที่ ๓๓) อีก
 อย่างหนึ่งทำเป็นรูปพระสถูป (ฐานสี่เหลี่ยม องค์พระสถูปกลม) สันฐาน
 เหมือนบาตรคว่ำ ขอบทำคล้ายกับจานเงาวางซ้อนกันขึ้นไปเป็นหลาย
 ชั้น^(๒) (รูปที่ ๓๔) ของที่กล่าวมานี้มีอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานพระปฐม
 เกษียณณ์และที่กรุงเทพฯ สันนิษฐานว่าในพวกอุเทสิกะเกศียณณ์ที่เก็บมาใน
 สมัยทวารวดี เห็นจะทำพุทธอาสน์ซึ่งเป็นคันเค้าของอาสน์บูชาด้วยอีก
 อย่างหนึ่ง ครั้นถึงสมัยสร้างพระพุทธรูปก็สร้างตามแบบพระพุทธรูป
 ขึ้นเกศียณณ์ ทำเป็นพระประธานด้วยศิลาหรือปั้นด้วยปูนก็มี จำหลักพระพุทธรูป
 รูปเป็นภาพเครื่องประดับก็มี ทำเป็นพระพิมพ์ก็มี ช่อยทำพระพุทธรูป
 ปางประทานปฐมเทศนา นั่งห้อยพระบาทเหมือนอย่างนั่งเก้าอี้อย่างหนึ่ง
 ทำพระพุทธรูปขึ้นกรวดนพระหัตถ์ข้างขวาเป็นวง พระหัตถ์ซ้ายถือสาธ

(๑) ที่ฉางจักรนไม่ปรากฏว่ามีในประเทศพม่า รามัญ หรือเขมร แม้ใน
 ประเทศสยามก็พบแต่จังหวัดนครปฐม กับได้ยินว่ามีทางจังหวัด
 นครราชสีมาบ้าง แต่จังหวัดอื่นหาปรากฏว่ามีไม่

(๒) มีคติทางประเทศจีนแต่ ว่าแบบพระสถูปนั้น พระพุทธรูปองค์ทรงพระ
 ศาสน์ โดยเอาไม้ไผ่พันแปดเหลี่ยมซ้อนกัน แล้วเอาบาตรคว่ำ
 บนนั้น เอาขารพระกรปักเป็นยอด

• แบบกุปตะ

จิ๋ว ความแสบขึ้นเคียดว่าปางเสด็จลงจากดาวดึงส์อย่างหนึ่ง พระพุทธ
รูปยืนองค์พระหัตถ์ข้างขวา ว่าเป็นปางประทานอภัยอย่างหนึ่ง พระพุทธ
รูปปางยมกปาฏิหาริย์ หรือที่เรียกตามแสบขึ้นเคียดว่าปางมหาปาฏิหาริย์
ก็ชอบทำอภัยอย่างหนึ่ง แต่มักทำเช่นลายจำหลักแผ่นศิลา (เช่นที่วัดไ้
ช้างหล่งฐานพระศรีศากยมุนีทั่วทิศัน)** พระพุทธรูปปางอื่นเช่นปาง
ประทานปฐมเทศนา ทำลายเป็นจำหลักศิลาก็มีอยู่ก็พระปฐมเจดีย์

ในเรื่องแสบอย่างพระพุทธรูปสมัยทวารวดีมีประเภทอยู่ข้อหนึ่ง
ที่มพระพุทธรูปลักษณะอย่างเดียวกัน สร้างแพร่หลายไปจนถึงจังหวัด
บุรีรัมย์ ที่ลำนามูลคามลตหนึ่งเรียกว่า วังปลัด อยู่ในที่ซึ่งทำเอาพุทธไรต์
ในลำนาครงนนมีกรมพพระพุทธรูปหล่อขนาดย่อม เป็นพระนั่งสมาธิข้าง
(รูปที่ ๓๔) พระยืนข้าง ลักษณะเป็นพระพุทธรูปอย่างเดียวกับแสบ
ทวารวดีที่เก็กล่าวมา สันนิษฐานว่าที่ทรงนั้นแต่เดิมเห็นจะเป็นย่านหล่อ
หรือวัดเก่าอยู่ในสมัยเมื่อรับพระพุทธศาสนาไปจากกรุงทวารวดี กงจักรที่
ว่าพบในแขวงจังหวัดนครราชสีมา ก็น่าจะเป็นของเมืองคอสัมพันธ์ ยังที่
คงศรีมหาโพธิ์ ในแขวงจังหวัดปราจีนบุรีอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งมีรอยเมืองโยธาด
ทนนักชุกพพระพุทธรูปลักษณะอย่างทวารวดี คือพระพุทธรูปหล่อด้วย

* พระพุทธรูปปางนี้ ทางอินเดียเรียกว่าปางเทศนา (วิตรกนุทว) ปางเสด็จลงจาก
ดาวดึงส์ของเขมรก็ทำเป็นปางประทานพร สัตปทวารวดีเอปางเทศนาของอินเดียมาใช้ว่า
เป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ แต่ทำกรัคน์วพระหัตถ์ทั้ง ๒ พระหัตถ์ แล่นรูปพระอินทร์
พระพรหมประกอบอยู่ ๒ ข้าง ที่ทำพระพุทธรูปในที่เดียวกันถ้าตั้งประทับยืนหรือนั่ง
อยู่บนหน้าเสี้ยวแบบหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าหน้าเสี้ยวหน้า หน้าเสี้ยวแบบนี้มีผู้สันนิษฐานว่า
เอาหน้าครุฑ (พาหนะพระนารายณ์) โค (พาหนะพระอิศวร) และหงส์ (พาหนะ
พระพรหม) มาผสมกัน เพื่อแสดงว่าพุทธศาสนาใหญ่ยิ่งกว่าศาสนาพราหมณ์

** มักทำพระพุทธรูปประทับนั่ง ขึ้น และบรรพมอยู่แบบคอกบิวเป็นคู่ ๆ

*** ปัจจุบันอยู่ที่วัดคลองขวาง เมืองเสมา อำเภอสูงเม่น จังหวัดนครราชสีมา

ทองคำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขนานพระนามว่า
“พระนรินทราย” นั้นเป็นต้น เป็นเค้าเงื่อนว่าอาณาเขตกรุงทวารวดี
จะแผ่มาถึงจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดนครราชสีมาในสมัยนั้น*

สมัยศรีวิชัย ประมาณตั้งแต่ พ.ศ. ๑๓๐๐

พุทธเจดีย์แบบสมัยขอมหายก พบแต่ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี
เป็นพื้น พระปฐมเจดีย์มีช้าง (เช่นรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งเรียกกันว่า
“รูปยายหอม”) แต่เห็นจะเป็นของชนชั้นมาจากข้างใต้ พุทธเจดีย์แบบ
สมัยศรีวิชัยสร้างความลึกลับหายาก เมื่อพระบรมธาตุหายากเสียแล้ว จึง
มีใ้ถือการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญเหมือนเมื่อสมัยทวารวดี พุทธ
เจดีย์ซึ่งสร้างเป็นหลักในสมัยศรีวิชัยมักทำเป็นมณฑปที่ประดิษฐานพระ
พุทธรูป ยศเป็นพระสถูป ทั้งเช่นพระมหาธาตุเมืองไชยายังมีอยู่เป็นทวี

* สำหรับศิลปแบบทวารวดี ที่ว่ามีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนี้มีหลักฐาน
น้อยมาก เป็นต้นว่า พระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งมีรูปร่างคล้ายพระสถูปที่สาญจีครี
พระเจ้าอโศกมหาราชมีเกตุของซึ่งไม่ได้เสียแล้ว เพราะอยู่ภายใต้พระสถูปองค์ใหญ่
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างขึ้น ชนวนจักรเป็นส่วนใหญ่ที่มี
ถวลตาขี้นระหว่างศัปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐—๑๑) ประดับอยู่ ส่วนหลักฐานภายหลัง
พุทธศตวรรษที่ ๑๐ นั้นมีมากมาย เป็นต้นว่าพระพุทธรูปต่าง ๆ นอกจากปางที่ทรง
กล่าวมาแล้ว ยังมีปางมารวิชัย ปางประทานพร (รูปที่ ๑๖) ปางโปรดสัตว์ (คือ
พระหัตถ์ขวาทำจับนิ้วพระหัตถ์ซ้ายแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายทำประทานพร) ปางนาคปรก
และปางไสยา ส่วนทิวาอิทธิพลของศิลปทวารวดีได้แผ่ออกไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทยนั้น ยังมีตัวอย่างอยู่อีก เป็นต้นว่าที่เมืองฟ้าแดดสงยางในเขตจังหวัด
กาฬสินธุ์ มีใบเสมาศิลาหลายแผ่นสลักเป็นพระพุทธรูปและเรื่องราวจากคัมภีร์
ทวารวดี นอกจากนี้ปรากฏว่าในราว พ.ศ. ๑๓๐๐ นางจามเทวีซึ่งครองอยู่ที่เมืองฉุบุรี
และใช้ฉานามอญ ได้อพยพขึ้นไปตั้งอาณาจักรสุโขทัยที่เมืองลำพูน เหตุนี้ศิลป
ทวารวดีจึงได้ขึ้นไปแพร่หลายอยู่ที่เมืองลำพูนด้วย

อย่าง^(๖) (รูปที่ ๓๗) พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชของกัมพูชา
 สันนิษฐานว่าเป็นเช่นเดียวกัน มณฑลซึ่งสร้างขึ้นในเมืองสวรรค์โลก
 (เช่นวัดเจ็ดยักษ์แถว) และสร้างขึ้นในวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย เมื่อ
 ครั้นราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ ก็สันนิษฐานว่า จะทำตามแบบศรีวิชัยที่กล่าว
 มา^{*} ที่มีอย่างศรีวิชัยทำภาพงามยิ่งนัก แต่ตัวอย่างมีอยู่มากในประเทศ
 ชวา ในประเทศสยามมีแบบพระพุทธรูปอย่างศรีวิชัยพบแต่ที่ทั่วไปเป็น
 พระพิมพ์เป็นพื้น รูปหล่อเป็นชนากใหญ่ พบแต่รูปพระโพธิสัตว์เมืองไชยา
 เก่าที่งามอย่างยิ่ง (รูปที่ ๓๘) ในประเทศสยามยังมีพระพุทธรูปและรูป
 พระโพธิสัตว์หล่อชนากย่อม ๆ อยู่ตามพิพิธภัณฑสถานที่เป็น ส่วนของตัว
 บุคคล รู้ได้ว่าเป็นแบบอย่างศรีวิชัยอีกมาก แต่ทว่าไม่ได้ว่าเดิมจะได้
 มาจากที่ใด พุทธเจ็ดยักษ์มีศรีวิชัยขึ้นนอกจากที่พระรณามา หาปรากฏว่ามี
 สิ่งใดในประเทศสยามไม่^{**}

(๓) ที่ในประเทศชวามีมาก เรียกว่า “จันดี” เห็นจะมาจากคำสันสกฤตเอง

* ศิลปศรีวิชัยคงจะแพร่หลายขึ้นไปยังกรุงสุโขทัย เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยคิดค่อกับเมือง
 นครศรีธรรมราช ในรัชกาลของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

** ศิลปแบบศรีวิชัยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปชวาและคงจะเจริญอยู่ทางภาคใต้ของ
 ประเทศไทยตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๑๐๐—๑๒๐๐ จนกระทั่งดินแดนทางแถบนี้เข้ามาอยู่
 ในอาณาจักรสุโขทัย ศิลปแบบศรีวิชัยแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปอินเดียตาม
 ลำดับ คือ คุปตะ หลังคุปตะ และปาละ—เสนะ มีรูปพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่
 ลักษณะพระพุทธรูป พระเกตุมาลาเป็นค้อมสน ชวาคพระเกศเล็กเรียวค้อม มีกัมโบ
 โพธิ์คี่อยู่ด้านหลังพระเกตุมาลา พระเศียรและพระบาททำให้ส่วนศักดิ์กับพระวรกาย
 ช่างจะรวมกันจะซ้อนกันเป็นเว้าอยู่บนพระอุระเบื้องซ้าย เก้าที่พบเดิมมี ๘ ปาง คือ ปาง
 นารายณ์ ปางลีลา (คงจะได้รับอิทธิพลมาจากแบบสุโขทัย) ปางเสด็จออกจาก
 ดาวดึงส์ ปางโปรดสัตว์ ปางประทานอภัย ปางนาคปรก ปางเทศนา และปาง
 นกปรกาไยวหรือยมกปรกาไยว มีพระพุทธรูปนาคปรก แบบศรีวิชัยของคำหนึ่งพิพิธ
 ภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพา มีลักษณะแปลกประหลาด คือเป็นปางนารายณ์ แทนที่
 จะเป็นปางสมาธิ (รูปที่ ๓๙) เหตุนี้จึงมีบางท่านพยายามอธิบายว่าองค์พระพุทธรูป
 และนาคปรกนั้นหลุดกันทีละครั้ง ที่ฐานนาคมีจารึกว่ารูปนี้สร้างขึ้นในศักราชตรงกับ
 พ.ศ. ๑๙๒๖ อิทธิพลของศิลปศรีวิชัยคงอยู่ต่อมาทางภาคใต้ของประเทศไทยจนถึงสมัย
 อโยธยา เกิดมีพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่งซึ่งอาจเรียกได้ว่าสกุลข้างไรขา ชอบทำปาง
 โปรดสัตว์และยังคงรักษารูปของชายจวไว้ จวรเองก็มีลักษณะเป็นแบบหนึ่งโดยเฉพาะ

สมัยลพบุรี ประมาณว่าแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐

พุทธเจ้าย้ายสมณินมียกกันทั้งฝ่ายลัทธิหินยาน (สถัวัระ) ซึ่งสืบ
เนื่องมาแต่สมัยทวารวดี และพุทธเจ้าย้ายลัทธิมหายานซึ่งมาแต่
เมืองเขมรและข้างที่จะมาแต่ทางศรีวิชัยด้วย เจ้ายัตถ์ดลมีมากมายหลาย
อย่างหลายแบบ หลักระหว่างเจ้ายัตถ์สถานแต่ไข่มณฑลมาทำเป็นปรางค์
ข้างแห่งทำปรางค์ใหญ่อย่างเช่นที่วัดมหาธาตุเมืองลพบุรีบ้าง ข้างแห่ง
ทำเป็นปรางค์เรียงกัน ๓ องค์ เรียกว่าปรางค์ ๓ ยอด (ทั้งพระพุทธรูป
ไว้ตรงยอดกลาง ทั้งรูปพระโพธิสัตว์ไว้ตรงยอด ๒ ข้าง) (รูปที่ ๔๐)
พระสถูปทำแต่เป็นอุเทสถิระเจ้ายัตถ์ชานาก้อมลงมา และแปลงรูปเป็นทรง
สูงมีเครื่องประดับ (ยังใช้เป็นแบบอยู่ในกรุงกัมพูชาจนทุกวันนี้) ถึง
สมัยนั้นวัดเจ้ายัตถ์สถานมักทำด้วยศิลาแลง คือเป็นของเล็กจึงหล่อด้วยทอง
สมัยพุทธ ฝีมือขัดช่างจำหลักศิลาและช่างหล่อ

พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรี มีทั้งพระศิลาพระหล่อและพระพิมพ์
เกิดมีพระทรงราชารวมหรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “พระทรงเครื่อง”
ขึ้นในสมัยนั้น เพราะวัดลัทธิมหายาน ซึ่งเชื่อว่ามีพระอากัปกุธเจ้า
ประจักษ์โลกพระองค์หนึ่งออกค่างหาก จึงทำรูปพระอากัปกุธเจ้าเป็นพระ
ทรงเครื่องให้ลัทธิพระพุทธรูเจ้าองค์อื่น ๆ แบบพระพุทธรูปทรงเครื่องซึ่ง
สร้างครั้งสมัยลพบุรีทำก็คล้ายหลายอย่าง ทรงอุณหิส (อย่างกระบังหน้า)
ก็มี ทรงแค้วฟ้าภรณ์ก็มี ทรงแต่กุดชาลกับมณฑลองค์ก็มี อธิบายด่าเป็น
อย่างต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระมนุชยพุทธเจ้า ลัทธิกันแต่เป็นพระทรงเครื่องก็มี
มีทั้งทรงเครื่องราชารวมเท่านั้น สันนิษฐานว่าจะเป็นเพราะที่เมืองลพบุรีใน
สมัยนั้น คนถือพระพุทธศาสนา มีทั้งลัทธิสถัวัระ (คือหินยาน) อย่างเดิม

และลัทธิมหายานซึ่งมารุ่งเรืองขึ้นใหม่ พวกก็ดลลัทธิหินยานชอยสร้าง
 พระไม่ทรงเครื่อง พวกก็ดลลัทธิมหายานชอยสร้างพระทรงเครื่อง จะนึก
 กันด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเอง แต่ถึงเกิดคุณพระพิมพ์สร้างสมัยลพบุรี สร้าง
 ตามคติมหายานเป็นพื้น มีมากมายหลายอย่าง ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งใน
 ปรำงค์ ๓ องค์ หมายถึงพุทธกายทั้ง ๓ ก็มี ทำรูปพระอากิพุทธเจ้าเป็น
 ปรำรงค์ มีรูปพระมนุชยพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ๗ พระองค์เป็นบริวารก็มี
 ทำพระพุทธรูปอยู่กลางรูปพระโพธิสัตว์อยู่ข้างก็มี ทำทั้งพระพุทธรูปและ
 รูปพระโพธิสัตว์มากมายหลายองค์ในแผ่นพิมพ์อันเดียวกันก็มี ลักษณะ
 พระพุทธรูปสมัยลพบุรีดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับแบบขอมผสมกัน จึง
 เกิดเป็นแบบขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยลพบุรี คุ
 ชอยทำพระนั่งสมาธิมีพระนาคปรกหรือที่เรียกกันโดยย่อว่า “พระนาค
 ปรก” ซึ่งกว่าอย่างอื่น ทำด้วยศิลาตั้งแต่ขนาดใหญ่มากกว่าตัวคน (รูปที่ ๔๑)
 ลงมาจนขนาดย่อม ที่หล่อเป็นขนาดน้อย ๆ ก็มีมาก ใ้พยตัวอย่างหล่อ
 รวมฐานติดกัน ๓ องค์ มีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลาง รูปพระโพธิสัตว์
 โดดเดี่ยวอยู่ข้างหนึ่ง รูปนางภควดีก็อยู่ข้างหนึ่ง
 (รูปที่ ๔๒) รูปทั้ง ๓ อย่างนี้พยเป็นปลั๊กก็มีชุดชุด สันนิษฐานว่าใน
 ปรำงค์หรือวิหารของพวกก็ดลลัทธิมหายานซึ่งสร้างในสมัยนั้นเห็นจะคงพระ
 เป็นชุด ๓ องค์เช่นกล่าวมา สังเกตดูพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งสร้างใน
 สมัยลพบุรี มีปางเหล่านี้เป็นพื้น คือ

๑. ปางทรงนั่งสมาธิ มีนาคปรกข้างไม่มีข้าง
๒. ปางมารวิชัย

* ปัจจุบันเราเรียกแบบนี้ว่าแบบอุทองยุคที่ ๑ คือแบบลพบุรีซึ่งศิลปะคิดป้ทำให้รับอิทธิพล
 จากศิลปะเขมรแต่เพียงอย่างเดียว คือแบบอุทองนี้จะคิดล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

๓. พระอินทร์กับพระหัตถ์ อย่างเสด็จลงจากดาวดึงส์

๔. พระอินทร์กับพระหัตถ์อย่างประทานอภัย (ที่เรียกกันว่าพระห้ามสมุทร)*

๕. พระปาล์โลยกั แก้วมาแก่พระปางปฐมเทศนาแบบทวารวดี รูปพระโพธิสัตว์คัมภีร์มหายานในสมัยลพบุรีช้อยสร้างแก่ ๒ องค์ คือ

๑. รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বর ทำอย่างเทวรูปสามัญ มีที่สังเกตุแก่ที่มีพระพุทธรูปอยู่ตรงหน้าอก(๑) ทำเป็น ๒ กรวยข้าง เป็น ๔ กรวยข้าง คล้ายรูปพระนารายณ์ แต่มีอิน ๒ มีดัดลูกประคำและหนังสือ มีด่าง ๒ มีดัดคอกกบฏและนาคมุดคอกข้างข้าง** ทำเป็นมุนย์หลายหน้า (ชื่อนันอย่างหัวโขนทศกัณฐ์) หลายมือหลายเท้าข้าง***

๒. รูปนางภควคัมภีร์ญาณารมมี ทำเป็นรูปนางยกมือขวาถือหนังสือ มีช้ายถือคอกกบฏ ซึ่งมักเข้าใจกันไปว่ารูปนางอุมาภควคัมภีร์

นอกจาก ๒ อย่างนี้ มีใครทำรูปพระโพธิสัตว์องค์อื่นอย่างพวกศรีวิชัยหรือชวา

* สันนิษฐานว่าที่เรียกกันว่าพระห้ามสมุทร (ชกพระหัตถ์ ๒ ข้าง) และห้ามสมุทร (ชกพระหัตถ์ข้างเดียว) นี้ คงจะมาจากคติกันขึ้นในสมัยอยุธยา เดิมเป็นปางประทานอภัยทั้งนั้น

(๓) รูปอย่างนี้มีกถาว่ากันว่าเป็นรูปพระอิศวร เมื่อชื่อนหากับพระพุทธรูปเจ้าท่านองค์กถาว่าในเรื่องชมพูทวีป

** พระโพธิสัตว์โลกेश্বরและอวโลกิเศศวรเป็นองค์เดียวกัน มีกับรูปพระอุมาภควคัมภีร์ คือพระอุมาปางประทานอภัยขึ้นศิวภรณ์ บางครั้งก็เรียกกันว่าพระโพธิสัตว์ปัทมปาง เพราะทรงถือคอกกบฏ

*** เป็นคัมภีร์ว่ารูปพระอิศวรหรือใครโลกวิชัย

พุทธเจ็ดยี่สามแหมยสมัยลพบุรีสร้างแพร่หลายในประเทศสยามยิ่งกว่าสมัยขอม เพราะเนื่องกันกับแหมยประเทศขอม และสร้างสืบมาในสมัยเมื่อพวกขอมมาปกครองประเทศนี้ ทางตะวันออกพุทธเจ็ดยี่สามแหมยไปจนทอแมญวน ทางทิศเหนือสมัยสร้างขึ้นไปจนถึงเมืองสระบุรี (คือเมืองสวรรค์โลกเก่า) เป็นที่สุด ที่เมืองลำพูนก็มีพระพุทธรูปละโว้ แต่สังเกตดูเห็นเป็นของชนชั้นไปจากเมืองลพบุรีทำไว้สร้างกันใหม่ ทางตะวันตกพุทธเจ็ดยี่สามแหมยลพบุรีมีสร้างลงไปเพียงเมืองเพชรบุรีหาปรากฏว่ามีไต่ลงไปกว่านั้นไม่*

สมัยเชียงแสน ประมาณว่านศ.ศ. ๑๖๐๐

พุทธเจ็ดยี่สามแหมยสมัยเชียงแสน มีมากอยู่ในอาณาจักรล้านนา (จังหวัดภาคพายัพขึ้น) ลักษณะเป็นของสร้างหลายยุค ตามเรื่องพงศาวดาร ขึ้นเดิมก็เหมือนชาวล้านนาจะได้พระพุทธรูปสำนามาหลายทางที่ตรงมาจากอินเดียที่เขี้ยวก็มีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่ เช่นพระยี่สามควักเจ็ดยี่สามยก ซึ่งอยู่ทางข้างพายัพไม่ห่างเมืองเชียงใหม่นัก ก็จำลองแบบพระยี่สามในอินเดียที่คำยลันพระศรีมหาโพธิ์เมืองพุทธคยา มาสร้าง ขึ้นแต่

* พุทธศิลป์แบบลพบุรีมีแพร่หลายอยู่ในประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีจุดเริ่มต้นที่ศิลปะแบบลพบุรีคือศิลปะในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรสมัยโบราณ โดยเฉพาะศิลปะเขมรแบบนครวัดและบาซอน (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ ๑๔) แต่เพียงศิลปะเดียว ส่วนอิทธิพลของศิลปะทวารวดีกับศิลปะเขมรนั้นเรารู้จักเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่งต่างหากเรียกว่าศิลปะแบบอู่ทอง ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป สำหรับพระพุทธรูปในศิลปะแบบลพบุรีนั้น นอกจากปางต่าง ๆ ที่ทรงกล่าวมาแล้ว ยังมีปางประทานพรและปางโปรดสัตว์อีก ส่วนที่เมืองลำพูนที่วัดพระพุทธรูปละโว้นั้นคงจะเป็นของที่แพร่หลายกันเข้ามาที่หลัง มีศิลาจารึกเขมรเพราะศิลปะในสมัยนางจานเทวีคงจะเป็นแบบทวารวดี

ข้อส่วนให้เล็กลง พระยาร่างทรงค้นเฝ้าหลักให้เห็นได้ว่า ทิศวงเมือง
 เชียงใหม่ทั้ง เคยเป็นเมืองมาแล้วแต่ตั้งค่ายรบพ เห็นจะทรงยกเมืองที่
 เรียกในตำนานว่า “เมืองแม่ระมิง” แต่ร้างเสียในสมัยเมืองคองเมือง
 หริภุญชัย (คือเมืองลำพูน) เป็นราชธานี ครั้นพระเจ้าเม็งรายไปสร้าง
 ราชธานีขึ้นที่นั่นอีกเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๘ จึงได้ชื่อว่าเมืองเชียงใหม่ พุทธ
 เกศย์สมัยท้าวลาวมานั้นออกจากพระยาร่างกวักเกศย์เกศยอก ยังมีพระพุทธรูป
 ของสร้างในอินทเกศย์ปรากฏอยู่ เช่นพระศิลาจำหลักปางปรายช้างนาฬาคีรี
 ยंत्रกยาไวทวิกเขียงมันในเมืองเชียงใหม่ และที่ขุดพบใหม่ ณ ท้องน้ำ
 แก่งสันนิษฐานว่าเป็นของได้มาเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงสร้าง ๑๐๐๐ ปี ไม่
 เก่าถึงของครั้งสมัยท้าวรวกที่เมืองนครปฐม มาถึงสมัยเมื่อนางจามเทวี
 ขึ้นไปครองเมืองหริภุญชัย ในตำนานว่าพาพระพุทธรูปมาขึ้นมาจากเมือง
 ลพบุรี ความข้อนี้ก็อยู่ประหลาดก็ยังมีพระพุทธรูปเกศย์แบบสมัยลพบุรีปรากฏ
 อยู่ เช่นพระพุทธรูปองค์ ๑ อยู่ในวัดมหาธาตุเมืองลำพูน เรียกกันว่า
 “พระตะไ่ว” และเชื่อกันว่าเป็นพระซังนางจามเทวีเชิญขึ้นไป (-) แต่

* ต่อมาได้ทรงสันนิษฐานว่า วัดเจ็ดยอดคนอาจจะได้แบบอย่างมาจากประเทศพม่า
 เพราะเหตุว่าในประเทศพม่าก็มีวัดเจ็ดยอด ซึ่งจำลองแบบที่พุทธคยา มาสร้างเมื่อ
 พ.ศ. ๑๘๓๘ แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นาย E.W. Hutchinson ได้เขียนบทความลง
 ในวารสารกษัตริย์ของสยามสมาคม เล่มที่ ๑๘ ตอนที่ ๑ อ้างหลักฐานว่าพระเจ้า
 ศิลโกราพทรงสร้างเจ็ดยอดเจ็ดยอดขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๔๔ เรื่องนี้จึงต้องสืบสวนกันต่อไป

** เป็นพระพุทธรูปอินเดียแบบปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๕)

(๓) เมื่อเจ้าพระยาเป็นมณฑลพายัพคราว พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ไปพิจารณา
 เห็นว่าพระยืนองค์ที่เรียกกันว่า พระตะไ่ว เกศยวน เป็นพระสร้างขึ้น
 หลัง แต่พบพระพุทธรูปหล่ออีกองค์ ๓ ข้างดูเหลือแต่พระเศียรกับพระ
 หัตถ์ (เห็นจะเป็นเพราะถูกไฟไหม้) ลักษณะเป็นพระสมัยลพบุรีขึ้น
 แก่แท้ ได้สั่งให้เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานจังหวัดลำพูน
 ดันนิษฐานว่าจะเป็นพระตะไ่วองค์เดิม ได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธรูปทรง
 นางจามเทวีนั้นคงจะเป็นแบบท้าวรวก พระแบบลพบุรีคงจะเข้ามาในชั้นหลัง

พุทธเจ็๋บ^๕ ซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยเมื่อพวกชาวพุกามครองพระเจ้าอนรทอ
มหาราชมาปกครองเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๐ และสมัยเมื่อชนชาติไทยได้
ปกครองแล้วรัชสมัยพระพุทธเจ้าสังฆาวงศ์มาประดิษฐาน แต่ พ.ศ.
๑๘๐๐ นามี่หลักฐานและแบบอย่างปรากฏอยู่มากกว่าสมัยอื่น ศักการ
สร้างพุทธเจ็๋บซึ่งพวกสังฆาวงศ์นำมาสอนในประเทศนั้นเช่นอย่างไร ของค
รวัไ้แสดงอธิบายในตอนว่าด้วยพุทธเจ็๋บสมัยสุโขทัยต่อไปข้างหน้า ใน
ที่จะกล่าวต่อไปแต่เฉพาะพุทธเจ็๋บซึ่งสร้างในประเทศล้านนา

๑. พระธาตุเจ็๋บที่ปรากฏอยู่คู่เหมือนกันจะสร้างในสมัยเมื่อรัชช
สังฆาวงศ์มาแล้วทั้งนั้น พระสถูปสร้างเช่นอย่างลังกาเป็นพื้น ที่สร้างตาม
แบบอย่าง เช่นเจ็๋บวัดพระยันทนเมืองลำพูนดูเหมือนจะสร้างตามแบบ
อาณาจักรเจ็๋บเมือพุกาม^(๑) แต่พระสถูปที่สร้างขึ้นแรกในสมัยเมื่อ
ประเทศล้านนายังมีลักษณะปกครองเป็นอิสระ ทรวกทรงงามเช่นพระเจ็๋บ
หลวง (เจ็๋บวงพ่งเหลือแต่ครึ่งองค์) และพระสถูปวัดพระสิงห์ในเมือง
เชียงใหม่และพระสถูปวัดกู่เวียงสวนดอก เป็นต้น พระสถูปที่สำคัญ เช่น
พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุสุเทพ และพระธาตุลำปางหลวง (รูปที่ ๔๓)
เก็บกั้เห็นจะงาม (หรืออาจทำแบบอย่างอื่นก็ได้) แต่เมื่อหักพังแล้ว
ปฏิสังขรณ์กันขึ้นใหม่ในชั้นหลังต่อมา ทำในสมัยเมื่อผสมช่างเสื่อมเสีย
แล้วก็กลายเป็นรูปทรงอย่างเช่นเรียกกันว่า “พระเจ็๋บลาว” อยู่อย่าง
ทุกวันนี้ ในเรื่องพระธาตุเจ็๋บ ไยราวจังหวัดภาคพายัพมีประหลาดอยู่
แห่ง ๑ คือพระธาตุจอมทอง อยู่ข้างใต้เมืองเชียงใหม่ เจ็๋บวงยังมีประเพณี
เชิญพระบรมธาตุออกให้คนสรงน้ำและบูชาและเมื่อเครื่องประโคม เครื่องยศ

* คือมีพระธาตุอยู่ในรั้วทั้ง ๔ ทิศ และพระเจ็๋บวัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระเจ้า
แสนภูทวงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ ที่ถ้ำแบบศิลปะหริภุญชัยมาสร้าง

(๑) ในตำนานและศิลาจารึกว่าพระอานนทร ธิวัังเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๒

** เจ็๋บแบบนี้คงได้แบบมาจากเจ็๋บทรงกลมหรือทรงลังกาจากสุโขทัย แต่มาเพิ่มชั้น
ฐานให้สูงขึ้น

และมีพระสถูปเป็นเครื่องหมายพระบรมธาตุเป็นหลายชั้นประค้ำฐานไว้
ไว้ในมณฑปน้อยในวิหาร เวลาเมื่อจะขอเชิญออกมาพิธีอาราธนาพระบรม
ธาตุ ก็ริยาเช่นอย่างเดียวกันกับลัทธิธรรมรักษาและพิธีเชิญพระเขี้ยวแก้ว
ออกให้คนบูชาที่เมืองลังกาไม่มีผิด ผู้ใดได้เคยเห็นทั้งสองแห่ง ต้องเชื่อ
ที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุที่จอมทองและวัดปัญญาคิยาได้มาจากลังกา สมคัง
กล่าวในหนังสือตำนานศรีจอมทองว่าได้มาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๔

พระขรรค์โลกเจ้ายักษ์ ก็เกิดเห็นพระคัมภีร์โพธิ์พระศรีมหาโพธิ์พุทธ
คยา และกระโดดโพธิ์พระศรีมหาโพธิ์ขึ้นราชบุรีที่เมืองลังกามาในชั้นหลัง
อีก ความนัยดัดกันพระศรีมหาโพธิ์จึงเหมือนกับช้างเผือก นอกจากนั้น
ยังมีความเชื่อซึ่งได้มาแต่คัมภีร์ลังกาว่าพระพุทธรูปที่โคกเค็ญได้มาจาก
สัตว์ดั่งประเภทนี้ ตำนานซึ่งแต่งขึ้นในพื้นเมืองอ้างว่ามีพุทธรูป
มากมายหลายแห่ง^(๑)

พระธรรมเจดีย์เจ้ารัก เช่น “เข ชุมมา” ไม่ปรากฏว่ามีใน
ประเทศลานนา ชื่อนี้เป็นหลักฐานอันหนึ่งซึ่งเห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาซึ่งมา
ประค้ำฐานในประเทศลานนาแต่แรก มิได้ขึ้นไปจากกรุงทวารวดีช้างโค
แต่ว่าพระธรรมเจดีย์รุ่งเรืองในประเทศลานนาในสมัยเมื่อรัชกาลที่สิบ
แล้ว โขมณีน้อยหนึ่ง ด้วยภิกษุสงฆ์ชาวลานนาไปเล่าเรียนพระปริยัติธรรม
ที่แตกฉานมาแต่ลังกาทวีป แล้วมาส่งสอนกันที่ในประเทศลานนา จนมี
ผู้เขี้ยวชาญสามารถแต่งหนังสือในภาษามคธได้ เช่นเรื่องชินกาลมาลินี

(๑) เมื่อข้าพเจ้าไปมณฑลพายัพครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระครูพุทธวงศ์
จารย์เมืองแพร่ ได้เคยพาเที่ยวให้ดู ว่าพระพุทธรูปที่โคกเค็ญมีคัมภีร์
ทรงนึ่ง จึงได้สร้างวัดขึ้น เรียกว่า วัดพระย่น อยู่จนปัจจุบัน

* ขกรวันที่เมืองลำพูนคงกล่าวมาแล้ว

และมณฑลที่ขึ้นเป็นต้น ยังมีหนังสือซึ่งชาวลานนาแต่งเป็นภาษามคอ
ปรากฏอยู่ทุกวันนี้กว่าสิบคัมภีร์ และปรากฏในพงศาวดารว่า ถึงได้ทำ
สังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘—
๒๐๒๐ แต่ดูเหมือนความรู้อาษามคอจะรุ่งเรืองอยู่ในสมัยนั้นทีเดียวตั้งแต่
พ.ศ. ๑๘๕๐ มาจน พ.ศ. ๒๓๐๐ แล้วก็เสื่อมทรามลงเป็นลำดับมา

อุเทศกะเจกีย มีพระพุทธรูปเป็นสำคัญ พระพุทธรูปที่สร้างใน
ประเทศลานนา ว่าตามลักษณะที่ยังมีปรากฏอยู่ ขึ้นเต็มคู่เหมือนองค์โจระ
จำลองตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดีย แต่เมื่อความเลื่อมใสในพระพุท
ศาสนาแพร่หลาย มีผู้พอใจสร้างพระพุทธรูปมากขึ้น ต่างที่สร้างพระพุท
ธูปก็เกิดต่างกันขึ้นล้วนแต่หรือต่างกันตามเมือง แม้ใจของพระพักตร์
พระพุทธรูปไปเป็นแบบต่างกันหลายอย่าง แต่ละอย่างทำพระพุทธรูปคงแต่
ขนาดใหญ่น้อยไปจนขนาดน้อย ๆ แต่สังเกตได้ว่าเป็นแบบต่างล้วนก็
พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนชั้นแรก พระยืนมีน้อย ชอบทำพระนั่งขัดสมาธิ
เพชรอย่างมารวิชัยเป็นพื้น พระวิคมีทำเป็นค่อมกลมบ้าง ทำเป็นคอกบ
คุ่มบ้าง พระชวเรนนุ ชายจิวรี (รูปที่ ๔๔) มีคอกบวรของพระพุทธรูป
เป็นแบบเดียวกันแต่พระทนต์ ครั้นมาถึงชั้นหลังแก้ไขไปหาแบบพระ
พุทธรูปลังกา ทำนั่งขัดสมาธิราบเป็นสามัญก็มี อย่างมารวิชัยก็มี
พระชวเรนนุมากกว่าแบบก่อน ชายจิวรียาวลงมากกว่าอย่างก่อน พระวิคมี
ทำเป็นเปลวบ้าง คงเป็นวิคมีอย่างแต่ก่อนบ้าง มีวรของเหมือนอย่าง
แต่ก่อน (รูปที่ ๔๔) ยืนแบบเชียงแสนขึ้นที่สังเกตได้ชัดว่าไม่เหมือนกัน

* คือพระพุทธรูปแบบปางละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑—๑๖) พระพุทธรูปเชียงแสนชั้นแรก
คงมีอยู่ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึง ๑๙

** พระพุทธรูปเชียงแสนแบบก้นดอกและคล้ายพระพุทธรูปในเกาะสุมาตรา อาจจะเป็น
เพราะเหตุว่า ได้รับแบบมาจากพวกเจ้าอินทวิชิต คือคือปอนเตอแบบปางละ

แฉะประเทศอื่น พระพุทธรูปชั้นหลังสร้างเป็นปางอันออกไปก็หลายอย่าง
แต่เป็นปางตามคติลังกาวงศ์*

พระพุทธรูปเชียงแสนที่ทำเป็นพระทรงเครื่อง เช่น “พระทวิภู
ษิตโพธิสัตว์” อุบัติกนิษฐาภิเศก คล้ายแฉะพระสมัยลพบุรีที่มี ทำ
เป็นพระทรงเครื่องราชาวรณอย่างลานนาก็มี เหตุที่สร้างพระทรงเครื่อง
ในประเทศลานน่าน่าสงสัยอยู่ ด้วยพระทรงเครื่องเกิดขึ้นในลัทธิมหายาน
คงกล่าวมาที่อื่นแล้ว พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ไม่ปรากฏเค้าเงื่อน
ว่าใครแพร่หลายขึ้นไปถึงประเทศลานนา เหตุที่สร้างพระทรงเครื่องสันนิษ
ฐานว่าเห็นจะสร้างตามตัวอย่างซึ่งได้ขึ้นไปจากข้างใต้ และสร้างโดย
เจตนาว่าเป็นพระอนาคคพระพุทธรูปเจ้า

การสร้างพระพุทธรูปในประเทศลานนา ประหลาดกษัยอย่างหนึ่ง
ที่มักสร้างพระหล่อด้วยโลหะ ไม่ชอบทำด้วยศิลาอย่างเช่นที่เมืองลพบุรี
หรือเมืองทวารวดี ก็ในอาณาเขตประเทศลานนานิยมได้มีอยู่แล้ว โลหะ
เช่นกบฏหรือทองแดงเป็นต้น ต้องหาโลหะสำหรับหล่อพระพุทธรูปมาแต่
ต่างประเทศ จะหาได้อย่างไร และได้มาจากที่ไหน ชื่อนี้พิศวงอยู่**

อุเทสิกะเจดีย์ในประเทศลานนามีพระบาทอีกอย่างหนึ่ง พระบาท
ซึ่งเป็นทนต์ชกกันมาก ก็คือพระบาทสี่รอย ณ เมืองเชียงดาวแขวงจังหวัด
เชียงใหม่ และยังมีพระบาทรอยเกี้ยวที่อื่นอีก ล้วนสร้างเป็นอุเทสิกะเจดีย์
ทั้งนั้น

พุทธรูปแฉะเชียงแสนเป็นต้นแบบอย่างค่อไป ถึงประเทศลานช้าง
คือเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ ลงมาจนเมืองจำปาศักดิ์ ในท้องที่

* พระพุทธรูปเชียงแสนชั้นหลัง (ราวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑) ได้รับอิทธิพลจาก
ศิลปะโคกแขก พระพุทธรูปเชียงแสนเก่าที่พบแล้วมี ๑๐ ปาง คือ ปางมารวิชัย สมณ
อุปัชฌาย์ กุศรยพพระบาท ใสธรา นิ่งห้อยพระบาท ถวายเนตร สีลา วาฬิง และประทับยืน

** สันนิษฐานว่าจะได้แร่ทองแดงมาจากทางเหนือ คือ ในแคว้นขุมนน ในภาคใต้ของ
ประเทศจีน และคืบคืบจากทางภาคใต้ของประเทศไทย

เหล่านี้ว่าคามโยราณวัตถุปรากฏอยู่ อันเก็บพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทที่นี่ยาน
 อย่างทวารวดีเห็นจะแลไปตั้งข้างตอนใต้ จึงมีทูลขอพระพุทธรูปแบบนั้นที่
 ว่างปลั๊ก ถ้าเออพุทไธสง แฉวงจังหวัดบุรีรัมย์ ก็กล่าวมาแล้ว และมีพระ
 เจกียทเมืองนครพนมอีกองค์หนึ่งซึ่งเรียกกันว่าพระธาตุพนม เป็นของแปลก
 หน้าหน้า พิเคราะห์ก็แยกอย่างแต่ฝีมือสร้าง ว่าเป็นของสร้างเมื่อ
 ครึ่งไหนยังไม่แน่ใจ กว๊วยไม่เหมือนกบที่ในหมกทั้งรูปและลวดลาย
 (รูปที่ ๔๖) นอกจากนั้น ยังมีปราสาทหินซึ่งสร้างเมื่อครึ่งซอมเย็นใหญ่
 ทั้งสร้างในพระพุทธรูปศาสนาและในศาสนาพราหมณ์ แยกอย่างพุทธเจกีย
 เขียงแสนเห็นจะพึงเกิดช้อยสร้างตั้งแต่พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชมาตั้งเมือง
 เวียงจันทน์เป็นราชธานีเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๒๐๕๐** แต่ฝีมือช่างลวดลาย
 ช่างลวดลายไม่ได้ พระพุทธรูปลวดลายจึงกลายเป็นอีกอย่างหนึ่ง
 มักเรียกกันว่า "พระลาวพุงขาว" (๑)***

* นาย Jean Boisselier นักปราชญ์ฝรั่งเศส สำนักโบราณคดีที่สตอกโฮล์ม
 ๓ พระธาตุพนม ว่าคงสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

** คือ พ.ศ. ๒๐๕๐

(๓) พระพุทธรูปลวดลายทั้งสามยิ่งกว่าขลังกัน ๆ คือ "พระเดิม" ช้อยใน
 พระวิหารวัดป่าภูมวัน นอกจากนั้นยังมีในโบสถ์วัดป่าภูมวันและวัดทุ่ง
 พุดเป็นตัวอย่างได้

*** เมื่อไม่กี่กานาน ชาวอเมริกันชื่อนาย Alexander B. Griswold ได้ค้นพบพระ
 พุทธรูปแบบเขมรแสนรุ่นแรกบางองค์ที่มีจารึกว่าสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๐ ลงมา
 เขาจึงได้พยายามที่จะอธิบายว่า พระพุทธรูปแบบเขมรแสนรุ่นแรกและรุ่นหลังกัน
 คงทำขึ้นในเวลาเดียวกัน ไม่ต่ำกว่า พ.ศ. ๒๐๑๑ คือทำขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้า
 ศิลปราชญ์แห่งเขมรวิหมลมา และนี้อาจย้อนกว่าศิลปะสุโขทัย ก่อนสมัยสุโขทัยนั้น
 พุทธศาสนาคงจะยังไม่แพร่หลายในหมู่ชนชาติไทยแท้ ความช้อยยิ่งน่าสงสัยอยู่
 เพราะเหตุว่าพระพุทธรูปแบบเขมรแสนรุ่นแรกที่มีจารึกนั้น (รูปที่ ๔๗) ถ้าเทียบดู
 จะเห็นว่าฝีมือไม่คงความเท่าพระพุทธรูปซึ่งไม่มีจารึก (รูปที่ ๔๔) พระพุทธรูปแบบ
 เขมรแสนรุ่นแรกที่มีจารึกอาจจะอยู่ในสมัยหลังกว่าบรรดาพระพุทธรูปที่ไม่มีจารึก
 ก็ได้ การขุดค้นพบเมืองเขมรแสนหรือเมืองเก่าเขมรแสนเป็นเมืองโบราณคงเดิมใน
 สมัยเขมรแสนเท่านั้นจะตัดสินความช้อยได้

สมัยสุโขทัย แก้วท พ.ศ. ๑๘๐๐

เมืองสุโขทัยเมื่อก่อนสมัยสุโขทัยไทยได้ปกครองทั้งเป็นราชอาณาจักรของ
ประเทศสยาม เป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์ขอมซึ่งครองเมืองลพบุรีอยู่ช้านาน*
ชาวเมืองเห็นจะถือพระพุทธรูปศาสนาพุทธมาอย่างเช่นที่ถือนั่นในเมือง
ลพบุรี ยังมีพุทธเจ้ายิ่งสร้างตามแบบอย่างเมืองลพบุรีปรากฏอยู่หลาย
แห่ง เช่น ปรากฏสามยอดที่วัดพระพายหลวง อยู่นอกเมืองสุโขทัย (เก่า)
ไปทางบ้านเหนือแห่ง ๑ ปรากฏพระศรีวิศนมหาธาตุที่เมืองชะเลียง (เมือง
สวรรคโลกเก่าข้างใต้) แห่ง ๑ ปรากฏวัดกุฎีพามณเฑียรที่เมืองพิษณุโลก(๑)
แห่ง ๑ แต่เมื่อสมัยสุโขทัยราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่ครองประเทศสยาม
ณ เมืองสุโขทัยนั้น ประเวศกษัตริย์ที่เริ่มเลื่อมใสพระพุทธรูปศาสนาพุทธ
ลังการวศ์แพร่หลายในประเทศนี้ พุทธเจ้ายิ่งสร้างในสมัยสุโขทัยจึง
สร้างตามลัทธิหินยานอย่างลังการวศ์ทั้งนั้น

ลัทธิลังการวศ์ที่เกิดขึ้นครั้งพระเจ้าปรีทิตกรมพาทุมหาราชพณพระ
พุทธรูปศาสนาในลังการวศ์ที่ช่วยทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นต้น เมื่อราว
พ.ศ. ๑๘๐๐ แก่นลัทธิลังการวศ์รุ่งเรืองเลื่องลือเกียรติคุณมาถึง
ประเทศเหล่านี้ มีพระสงฆ์ไทย พม่า มอญ เขมร ไปศึกษา และ
ศรัทธาชาวขแมร์แปลงเป็นภิกษุลังการวศ์ แล้วพาลัทธินี้มาประดิษฐานใน
ประเทศของตน ทั้งได้กล่าวมาแล้วในที่อื่น ในที่นี้จะแสดงข้อวินิจฉัย

* เมืองลพบุรีเห็นจะเป็นแต่เพียงเมืองของอุปราชเขมร ส่วนพระเจ้าแผ่นดินเขมรนั้น
ครองราชย์อยู่ที่เมืองยโสธรปุระ และเมืองพระนครหลวง

(๑) บางทีจะมีที่แห่งอื่น ซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้เห็นอยู่อีก แต่พระปรากฏ
ศรีวิศนมหาธาตุที่เมืองพิษณุโลกสร้างก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในเรื่องลัทธิลังกาวงศ์เพิ่มเติม เพื่อให้เห็นว่าลัทธิลัทธิอื่นด้วยเหตุอย่างไร
 ลัทธิลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นในสมัยเมื่อการถือพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อม
 สิ้นเสียแล้ว ยัชนียลัทธิกันอยู่แต่ในประเทศอื่น และถือแตกต่างกันเป็นลัทธิ
 มหายานบ้าง เป็นลัทธิหินยานบ้าง มิได้มีการศึกษาต่อกันอีก
 เหมือนแต่ก่อน ต่างประเทศต่างตั้งสอนกันตามความรู้และความสามารถ
 ของศาสนาจารย์ในประเทศนั้น ๆ ด้วยอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่าง ๑
 กับคำราชาจารย์อย่าง ๑ เป็นหลักของพระศาสนาด้วยกันทุกประเทศ
 ส่วนพระไตรปิฎกนั้น พวกชาวประเทศอินเดีย จีน และญี่ปุ่น ซึ่งถือลัทธิ
 มหายาน เขาไปแปลเป็นภาษาของตนเอง ไม่ศึกษาขบถภาษามคธหรือ
 สันสกฤตซึ่งเกิดขึ้นในอินเดีย แต่ประเทศลังกา พม่า มอญ ถือลัทธิ
 หินยาน ยังคงศึกษาพระไตรปิฎกภาษามคธ ฝ่ายประเทศเขมรถือลัทธิ
 มหายาน แต่ศึกษาพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตซึ่งได้มาจากอินเดีย ส่วน
 ประเทศสยามนี้ (ว่าตามสังเกตโบราณวัตถุที่มีปรากฏอยู่) อยู่ในระหว่าง
 ประเทศมอญกับเขมร เติมนิถือลัทธิหินยาน แล้วนิยถือลัทธิมหายานไป
 ตามเขมร พระไตรปิฎกที่ศึกษาก็เห็นจะมีในประเทศสยามทั้งภาษามคธ
 และสันสกฤต แต่พระไตรปิฎกที่มีอยู่ในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร
 ในสมัยนั้น จะเป็นภาษามคธหรือภาษาสันสกฤตก็ตาม คงบกพร่องวิปลาส
 คลาดเคลื่อนแตกต่างกัน ตามธรรมชาติของหนังสือในสมัยซึ่งอาศัยแต่คำ
 เขียนและยังมีเหตุร้ายกว่านั้น คือเป็นภาษาซึ่งชาวเมืองไม่เข้าใจด้วย การ
 ศึกษาพระศาสนาจึงอาศัยคำราชาจารย์ คือคำอธิบายบอกเล่าของ
 ครูบาอาจารย์เป็นสำคัญ พระไตรปิฎกในสมัยนั้นเห็นจะมีวิรูจน์อยู่แต่ใน
 ลังกาทวีป เพราะหนังสือพระไตรปิฎกเกิดขึ้นในเมื่องลังกา และพระพุทธ
 โฆษาจารย์ได้ทำสังคายนาไว้ด้วยอักษรหนังสือ ทั้งปรากฏอยู่ในตำนาน

สังคายนา ครั้นพระเจ้าปรัภักกรมพาทุมหาราช^{๒๐} พระพุทธศาสนาในลังกา
ทวีป เช่นให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วทำนุบำรุงพระสงฆ์ให้นิยม
เล่าเรียนภาษามคธจนเชี่ยวชาญ อ่านพระไตรปิฎกได้เองโดยมาก พระ
สงฆ์ลังกาในครั้งนั้นก็ขอมทรงพระธรรมวินัยและรอยพระพุทธอวณะพิเศษกว่า
พระสงฆ์ประเทศอื่น ๆ ด้วยประการฉะนี้ ที่พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า
เขมร พวกกันไปศึกษาพระศาสนาในลังกาทวีปครั้งนั้น ก็ต้องไปเรียน
ภาษามคธจนรอบรู้แตกฉานด้วย หากก็ไม่สามารถอ่านพระไตรปิฎกจน
ล่องรู้พระธรรมวินัยโดยลำพังคนได้ เพราะฉะนั้น จึงปรากฏในตำนานว่า
ออกไปศึกษาอยู่องค์ละหลาย ๆ ปี จนอาภรณ์ความรู้ภาษามคธมาสอนใน
ประเทศของตน และการเรียนภาษามคธจึงถือว่าสำคัญในสังคมมณฑล
สืบมาจนครายเท่าทุกวันนี้ นับว่าเป็นประโยชน์อันเกิดขึ้นแก่บริษัท
ศาสนาถึงกว้างคืมาคราวนี้

แต่พระสงฆ์ในลังกาในสมัยนั้น แม้รอบรู้พระไตรปิฎกแตกฉาน
ก็ยังเชื่อถือคำราชาชาวยุค ซึ่งสั่งสอนกันสืบมาในเรื่องอันอันอันนอกพระไตร
ปิฎกหลายอย่าง เช่นกัน เชื่อว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จเหาะเหินไปถึงนานา
ประเทศ และรอยพระพุทธบาท ซึ่งประเพณีเก็บครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช
ทำบูชาแทนพระพุทธรูป ก็เชื่อว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเหยียบย่ำประดิษฐานไว้
เองในที่ต่างแห่ง ความเชื่อกสำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้นคือที่เชื่อว่าพระบรม
สารีริกธาตุส่วนซึ่งแยกไปไว้ ณ รามคามเมื่อครั้งด้วยพระเพลิงพระพุท
ธสรีระนั้น พระยานาคได้ไปไว้ยังนาคพิภพ แล้วสามเณรชื่อโสณคุรุองค์หนึ่ง
ในลังกาทวีป ย็นกาลด้วยอิทธิฤทธิ์ไปเอาพระบรมธาตุมาไว้^(๑) เป็นเหตุ
ให้เชื่อกันว่า พระบรมสารีริกธาตุยังอาหาไว้ที่ในลังกาทวีป และมีคำว่า

(๑) กล่าวไว้ในหนังสือมหาวงศ์ บริเวรธาตุนิธานที่ ๓๓

พระบรมสารีริกธาตุว่าลัทธิคณะเป็นอย่างนั้น ๆ แม้แต่พอเห็นแก้วก็รู้ว่าเส้น
ของแท้หรือไม่แท้ นอกจากข้อนี้ยังมีคดีอื่นอีกหลายอย่าง ซึ่งเกิดขึ้น
ในตำราอาจารย์เมืองลังกา เมื่อลัทธิศาสนาลังกาวงศ์มาประจักษ์ฐานใน
ประเทศสยาม พามาทางวิชาการเล่าเรียนพระไตรปิฎกและข้อปฏิบัติ
พระธรรมวินัย ตลอดจนตำราอาจารย์ที่เชื่อถือกันในลังกา ชาวประเทศนั้น
ก็ด้วยเชื่อถือประเพณีความหมกมุ่นอย่าง การสร้างพุทธเจดีย์ในสมัยสุโขทัย
จึงสร้างตามคติลังกาเป็นพื้น แต่ถึงกระนั้นพงศาวดารก็เห็นอุปนิสัยของ
ชนชาติไทยไว้ ว่าไม่ทิ้งของดีของงามแม้เกิดขึ้นในลัทธิอื่นยังก็คัดเลือก
ลัทธิคณะที่งดงามจากข้างต่างต่างส่วนก็มาผสมกัน เพราะฉะนั้น จึงเกิดเป็น
แบบอย่างพุทธเจดีย์สุโขทัย อันควรนับว่าเป็นฝีมือเอก อาศัยสมัยขึ้น ๆ ไว้
พุทธเจดีย์ที่สร้างในสมัยสุโขทัยนั้น มีครบทั้ง ๔ อย่างตามตำรา ทั้งระ
กล่าวต่อไปโดยลำดับ

พระธาตุเจดีย์ เมื่อล่วงสมัยทวารวดีแล้ว การสร้างพระธาตุ
เจดีย์ก็เสื่อมมา ด้วยห่างจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระบรมธาตุ
เป็นของหาไม่ได้เสียแล้ว แม้สร้างพระสถูปก็เป็นแต่เครื่องประดับ เช่น
ทำเป็นช่อกลมฉาป เป็นต้น ครั้นมาถึงสมัยสุโขทัยเมื่อลัทธิลังกาวงศ์
กลายเชื่อกันว่าพระบรมสารีริกธาตุหาได้ในลังกาทวีป จึงกลายถือการสร้าง
พระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญขึ้นอีกในสมัยนั้น ความชอบมีปรากฏอยู่ในจารึก
ของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๘ ได้ขุดพระบรมธาตุ
ขึ้นให้คนบูชา แล้วสร้าง “พระเจดีย์เหนือ” (คือที่เรียกกันว่า พระ
เจดีย์วัดช้างล้อม) (รูปที่ ๔๘) บรรจุไว้กลางเมืองศรีสัชนาลัย (เมือง
สวรรค์โลกเก่าคอนเหนือ) และยังมีจารึกของพระมหาธรรมราชาพลญา
ลิไทย เรื่องสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ที่เมืองนครชุม (อยู่ที่

ปากคลองสวนหมาก แขวงจังหวัดกำแพงเพชร^(๑) กล่าวว่า “พระมหา
ธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันมีมาสถาปนาในเมือง
นครชุม (ใน พ.ศ. ๑๕๐๑) นั้น พระมหาธาตุอันมีใช้ธาตุอันสามาญ
คือพระธาตุแท่งจริงและเอาลูกแก้วลงกาฬูปัทมาคายน” ทั้งนี้ พระธาตุ
เจ็ดยี่สิบสร้างในสมัยสุโขทัย ถ้าว่าโคบุตรสืบฐานทำอย่างพระสถูปลังกา
แทยทั้งนั้น เลยเห็นต้นแบบอย่างพระสถูปซึ่งสร้างกันสืบมาจนทุกวันนี้ ขาง
องค์ที่เป็นพระสถูปสำคัญมักทำรูปช้างโผล่หน้าครึ่งตัวลัทธิมรยที่เอาแบบ
มาแต่พระเจ็ดยี่สิบของพระเจ้าทูลุรคามินมหาราชในลังกาทวีป

มีพระเจ็ดยี่สิบแบบสุโขทัยอย่างหนึ่ง ซึ่งยังตรวจไม่ไ้ความว่าเป็น
ของทิศอื่นใหม่ในสมัยนั้น หรือได้แบบแผนมาจากไหน* ทำเป็นฐาน
สี่เหลี่ยมตามชั้นทั้งชั้นขึ้นไป แล้วถึงองค์เจ็ดยี่สิบยอดเป็นทรงข้าว
ปั้นจำกลม พระเจ็ดยี่สิบสร้างไว้ในเมืองสุโขทัยหลายองค์ คือพระ
เจ็ดยี่สิบองค์กลางในวัดมหาธาตุเป็นต้น สร้างไว้ในเมืองศรีสัชนาลัยก็มี
ที่เมืองตากเก่า (รูปที่ ๔๔) เมืองนครชุม และเมืองไตรรงค์ (ที่วัด
พระธาตุแขวงจังหวัดกำแพงเพชร) ก็สร้างเจ็ดยี่สิบเช่นนั้นไว้ (เห็นควร
เรียกว่าแบบพระเจ็ดยี่สิบสุโขทัย สันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบอย่างที่แปลงมา
เป็นพระเจ็ดยี่สิบหลายอย่างเช่นสร้างไว้ในวัดพระเชตุพน) พระยารักษ์
เขมรแบบลพบุรีซึ่งมีมาแต่ก่อน ก็มักเป็นพระธาตุเจ็ดยี่สิบในสมัยนั้น โคบุตร
ทำพระสถูปน้อยบรรพพระบรมธาตุตั้งไว้ในคูหาแทนพระพุทธรูป อัน

(๑) พระเจ็ดยี่สิบคัน เดิมสร้างเป็นพระเจ็ดยี่สิบแบบสุโขทัย (คือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์)
ครั้นชำรุดพวกพม่ามาปฏิสังขรณ์แปลงเป็นรูปพระเจ็ดยี่สิบมา ยังปรากฏ

อยู่ ตอนเดิมว่าเมือง ๔ องค์ ตั้งอยู่บนฐานอันเดียวกัน

* ค่อนหาฐานนิมิตฐานว่าอาจจะได้แบบอย่างมาจากจีน

ประเพณีที่สร้างพระเจดีย์เช่นที่บรรจุอัฐิธาตุของบุคคลไว้ตามวัด อย่างที่
เรียกกันว่า “พระเจดีย์ราย” ก็สันนิษฐานว่า จะเกิดขึ้นแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา
ด้วยพระเจดีย์รายเช่นว่ามีอยู่ทั่ววัดเจดีย์เจ็ดแถวในเมืองศรีสัชนาลัยเช่นที่
สังเกตุ*

พระยวโภกเจดีย์ ถึงสมัยนี้มีได้มีการคมนาคมกับอินเดียด้วยเรื่อง
พระพุทธศาสนาเหมือนกันก่อน ก็ต้องหันไปแสวงหาพันธุ์พระศรีมหาโพธิ
ต้นที่เมืองอนูราชปุรี ในลังกามาปลูก มีปรากฏอยู่ในจารึกของพระมหา
ธรรมราชาพญาธิไทยซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ว่าได้ค้นพระศรีมหาโพธิมาจาก
ลังกาพร้อมกันกับพระบรมธาตุในครั้งนั้นด้วย ประเพณีนี้ยังถือโพธิลังกามีมา
แต่ในสมัยสุโขทัยมาจนสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงได้มีเสก
พระศรีมหาโพธิพุทธคยามาเพาะปลูก (ทั่วด้วยบริเวณนี้เป็นต้น) แต่พึงได้ค้น
พระศรีมหาโพธิที่เมืองพุทธคยามาปลูกในประเทศนี้ (ทั่วด้วยเขตมณฑล)
ต่อเมื่อรัชกาลที่ ๔

พระธรรมเจดีย์ เมื่อถึงสมัยสุโขทัย ประเพณีจารึกพระธรรมเช่น
กาลา “เข ษุมมา” ประดิษฐานเป็นธรรมเจดีย์เล็กเสียแล้ว เพราะมาถึง
สมัยพระธรรมวินัยได้เขียนลงรักษาไว้เป็นตัวหนังสือ จึงได้กันว่าพระ
ไตรปิฎกเป็นธรรมเจดีย์เมื่อรัชกาลที่ศาสนาลังกาวงศ์มาประดิษฐานใน
ประเทศนี้ ส่วนพระธรรมมีการเปลี่ยนแปลงเป็นข้อสำคัญ ที่เลิกภาษา
สันสกฤตมาถือภาษามคธเป็นหลักตามแบบลังกาตั้งกล่าวมาแล้วในที่อื่น
ก็มีว่าพระไตรปิฎกภาษามคธที่ถือเป็นหลักพระศาสนาในประเทศสยามอยู่
ทุกวันนี้ ควรนับว่าได้เคยมีมาจากลังกาทวีปแต่ในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา

* เจดีย์แบบสุโขทัยยังมีอีกแบบหนึ่ง เป็นแบบศรีวิชัยผสมลังกา คือพylonล่างเป็นแนวแปล
แต่ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงกลม

แม้ในสมัยสุโขทัยนั้นก็มีหลักฐานว่าได้คัมภีร์พระไตรปิฎกมามาก ด้วยมี
 ข้อปรากฏอยู่ในงานแผนกหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชา
 พญาธิไทยทรงแต่ง บอกชื่อคัมภีร์เหล่านั้นไว้รวมถึง ๓๐ คัมภีร์ คือ
 พระธรรมดกถาสุวาค พระธรรมดกถาฎีกาพระอภิธรรมวคาร พระอภิธรรม
 สังคหะ พระสุมังคลวโราสินี พระปัญญะสุตตัน พระสารัตถะปกาสินี พระ
 มโนรลปฐพี พระสีโนรลปกาสินี พระธรรมดกถาฎีกาพระวินัย พระธรรม
 ขท พระธรรมมहाกดา พระมธุรัตถปฐพีวโราสินี พระธรรมชาตก พระ
 จินาลังการ พระสารัตถะทีปนี พระพุทธวงศ์ พระสารสังคหะ พระมณีนท
 ญาณหา พระปาลยชกะ พระมหานันทน พระอนาคทวงศ์ พระเวียปิฎก
 พระโลกยัญญัตติ พระมหากัลป์ พระอรุณวัคคิ พระสมันตปาสาทิกา
 พระกัษณณากิธรรม พระอนุฎีกาหิงธรรม พระสารีริกวินิจฉัย พระโลกย
 ปัตติ(๑) ทั้งนี้ คัมภีร์ที่ปรากฏชื่อคงกล่าวมาทวนกันยังคงอยู่บ้าง สูญไป
 เสียแล้วบ้าง ในเรื่องพระไตรปิฎกเมื่อสมัยสุโขทัยมีข้อความควรสังเกต
 อีกข้อหนึ่ง คือคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้อามาจากลังกา เป็นตัวอักษรลังกา
 เามาก็กล่อกเปลี่ยนเป็นอักษรขอม และคงใช้อักษรขอมต่อมาจนถึงกรุง
 รัตนโกสินทร์ แม้เมื่อพระเจ้ารามาคำแห่งมหาราชทรงคิดแบยตัวหนังสือ
 ไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖* ก็ให้ใช้แต่เขียนภาษาไทย หาได้เขียนพระ
 ไตรปิฎกเป็นอักษรไทยไม่

อุเทศิกะเจกัย์ สมัยสุโขทัยนับถือพระพุทธรูปเป็นสำคัญ สังเกตดู
 พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย แะยอย่างดูเหมือนจะเป็น ๓ คราว
 คือคราวแรกมักทำคงพระพักตร์กลม ตามแบบพระพุทธรูปลังกา (เช่น

(๑) ชื่อคัมภีร์เหล่านั้นเข้าใจว่านับถือด้วยคติกันคือ ๆ มา ในเดิ่นได้ก็คง
 ไว้ตามฉบับเดิม

* น่าจะเป็นใน พ.ศ. ๑๘๒๖ เพราะศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักกำหนดแนวของพระเจ้าลิไทย
 กล่าวถึงปีที่ให้สกัดออกทรงแนวว่า ปีมฤก มหาศักราช ๑๒๘๓ และหลักกำหนดนครกล่าว
 ว่า ปีมฤก พุทธศักราช ๑๘๐๕ เหตุนี้ในสมัยสุโขทัยคงจะถือว่าพุทธศักราชมากกว่า
 มหาศักราช ๖๒๒ ปี มีไว้ ๖๒๒ ดังที่ถือกันอยู่ในปัจจุบัน

พระอัฐารสถอยู่ในพระวิหารวิศวะเกศยคัน*) ชนกลางเมื่อสมัยต่าง
 เชื้อชาวญวนขึ้นศึกแย่งชิงใหม่ ทำควงพระพักตร์ขาว พระหนุเสียม
 (เหมือนเช่นพระร่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเชิญไปไว้ที่
 พระปฐมเจดีย์ และพระสุรสีห์พุทธนิมิตเป็นพระประธานอยู่ในพระอุโบสถ
 วัดปรีณายก (รูปที่ ๔๐)) พระพุทธรูปที่สร้างแบบนั้นมีมากกว่าชนแวก
 มากราวหลังต้นนัยฐานว่า เห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหาธรรมราชาญา
 ลีไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเขาเป็นพระราชธิดาบำรุงกิจในพระศาสนา
 กว่าในรัชกาลก่อน ๆ ให้เสาะหาช่างที่มีฝีมือทั้งในอาณาเขตลานนาและ
 อาณาเขตข้างฝ่ายใต้มาประชุมปรึกษากัน และทรงสอยสวนหาหลักฐาน
 พุทธลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎกประกอบ กิจสร้างพระพุทธรูปเพื่อจะให้
 วิเศษสุดที่ทำได้ จึงเกิดแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง
 เช่นพระพุทธชินราช (รูปที่ ๔๑) และพระพุทธชินสีห์ อันควงพระพักตร์
 เป็นทำนองผลมะตูมคล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งามยิ่งนัก และแก้พุทธ
 ลักษณะที่แห้งอื่น เช่นทำปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันทั้งสี่นิ้วเช่น
 แบบพระพุทธรูปอย่างนั้นทำกันแพร่หลายขึ้นไปจนเหนือ และลงมาข้างใต้
 แต่ที่ทำได้งามเหมือนองค์พระพุทธรูปที่เป็นต้นตำราไม่น้อย

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่ทำในสมัยสุโขทัย ดูเหมือนจะไม่มีตำรา
 พระปางอย่างอินเดีย จึงหันไปช้อยทำปางตามพุทธอิริยาบถ คือพระนั่ง
 พระนอน พระยืน พระเดิน พระนั่งทำปางมารวิชัยกับสมาธิ นั่งชักสมาธิ

* พระอัฐารสถคือพระเจ้า ๑๘ สกท เข้าใจกันในครั้งนั้นว่าท่าพระองค์จริงของพระ
 พุทธเจ้า แต่พระอัฐารสถวิศวะเกศซึ่งเชิญมาจากวัดวาเรทอง เมืองพิษณุโลกนั้น
 ได้รับการซ่อมแซมเสียมากแล้ว พระพุทธรูปสุโขทัยรุ่นแรกแบบพระพักตร์กลมก็ยัง
 พอดเป็นตัวอย่างได้ คือบรรดาพระพุทธรูปปางนั้นในฐาน ๗ พระเจดีย์วัดช้างล้อม
 เมืองศรีสัชนาลัยกับที่วัดพระพายหลวงเมืองสุโขทัย ซึ่งพอมิตัวอย่างอยู่บ้างที่
 พิพิธภัณฑสถานวัดราชธานี อำเภอเมืองสุโขทัย

รายทองสองอย่าง พระนอนไม่ดิ้อว่าเป็นปางนิพพานอย่างอื่นเก็บ พระยืนมี
 แต่ปางประธานอภัย ขกพระหัตถ์ข้างซ้ายขวาม้างสองข้างข้าง สมมติเรียก
 กันว่า ปางห้ามสมุทรและห้ามญาติ* พระยืนไม่ได้ดิ้อว่าเป็นปางเสด็จลง
 จากดาวดึงส์** พระกรคั่นพระหัตถ์แสดงเทศนาไม่ทำเลขที่เคียว พระ
 พุทธรูปแบบสุโขทัยทำชายจีวรยาว พระรัศมีเป็นเปลว พระแบบที่สร้าง
 สองคราวแรกนั้นพระหัตถ์ไม่เท่ากันทั้งสั้นว แขนขจีวรของพระพุทธรูปเป็น
 อย่างสุโขทัยอย่างหนึ่งต่างหาก*** ไม่เหมือนกับขั้วเขียงแสน ว่าโดยทัพ
 สมภารที่สร้างพระพุทธรูปตามทิศทั้งเจ็ดในเมืองสวรรค์โลก สุโขทัย และ
 กำแพงเพชร ชันเคี่ยมสร้างเป็นพระก่อแล้วขึ้นประกอบเป็นพน มาถึง
 ชันกลางและชันหลังจึงซอยสร้างพระหล่อ ชันมีทิศทั้งเจ็ดที่ตามวัดในเมือง
 ศรีสุพรรณาลัย และเมืองสุโขทัย นอกจากที่เป็นวัดสำคัญ พระประธานที่
 เป็นพระยืนยังอยู่โดยมาก แต่วัดสำคัญในเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และ
 กำแพงเพชร มักไม่มีพระประธานเหลืออยู่ ท้ายเป็นพระหล่อเชิญมาไว้
 กรุงเทพ ฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์โดยมาก เช่นพระศรีศาสดามุนีที่ใน
 พระวิหารวัดสุทัศน์ พระพุทธชินสีห์ที่วัดยวณเวิศ และพระอิศวรารสที่ใน
 วิหารวัดสระเกศเป็นต้น พระพิมพ์ที่ซอยสร้างในสมัยสุโขทัยเหมือนสมัยก่อน
 ก่อนนั้น แต่แปลงมาเป็นพระพุทธรูปตามคติหินยาน ทำต่างพุทธอิริยาบถ
 มักซอยทำพระลีลา เรียกกันสามัญว่า “พระเขย่ง” อีกอย่างหนึ่งก็ทำ
 เป็นพระนั่ง แต่หลาย ๆ ศีรษะในแผ่นพิมพ์ชิ้นหนึ่ง

* ใ้ดักถ้ามานแล้วว่าปางห้ามสมุทรและห้ามญาติ คงมีบุญผู้ขึ้นโบสถ์อุปัชฌายา

** เจ้าใจว่าช่างสุโขทัยคงได้แบบมาจากปางนั้น เพราะมีตัวอย่างพระลีลาอยู่ในฐานคันทน์
 ของมณฑปวัดพระพิฆเนศกลาง เมืองสุโขทัยเก่า รวมทั้งพระพิมพ์ (กำแพงเพชร) ซึ่ง
 ขุดพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงให้เห็นอยู่ว่าเป็นปางเสด็จ
 ลงจากดาวดึงส์

*** พระหล่อสมัยสุโขทัยโดยมากมีฐานก้นกระดานเกลี้ยง ตอนกลางแต่เข้าข้างใน
 ผิดกับฐานเขียงแสนซึ่งหน้ากระดานโค้งออกข้างนอก

อุเทศกระเจกย์ในสมัยสุโขทัย นอกจากพระพุทธรูปช่อทำรอย
พระพุทธรูปอีกอย่างหนึ่ง หล่อก็มี จำหลักแผ่นศิลาก็มี (เคยพบรักษาไว้
ในพิพิธภัณฑ์สถานในกรุงเทพฯ ๒ รอย) แต่ชิ้นของสร้างครั้งพระมหา
ธรรมราชาลิไทยเป็นพื้น สร้างตามแบบเมืองลังกา ถึงเปลี่ยนชื่อเขาที่
ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปให้เรียกว่าเขาสมณภูเขื่อนในลังกาทวี

พุทธเจกย์สมัยสุโขทัย ถ้าว่าโดยภูมิณฑลที่สร้างดูเหมือนเป็น
วงแคบกว่าพุทธเจกย์สมัยอื่น ๆ คือที่เจกย์อยู่แต่จังหวัดสุโขทัยกับจังหวัด
พิษณุโลกและจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น พบที่อื่น ๆ เช่นในจังหวัดภาค
พายัพก็ หรือจังหวัดอยุธยาและนครปฐมก็ ดูเหมือนจะเป็นแต่มีผู้สร้าง
เอาอย่างในสมัยเดียวกันนั้นอย่าง แต่มีไม่กี่แห่งหลาย

* พระพุทธรูปสุโขทัยนอกจากปางต่าง ๆ ที่ทรงถาวรมาแล้ว ยังมีปางถวายเนตร และปาง
ประทานพรอีก

ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ หลวงบริบาลบุรีรักษ์และนาย A.B. Griswold ได้แบ่ง
พระพุทธรูปสุโขทัยออกเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดใหญ่ตรงกับหมวดชั้นกลางที่ทรงถาวรไว้ จัดเป็นแบบที่งามที่สุด
๒. หมวดก้นเพงเพชร ลักษณะเหมือนหมวดใหญ่ เป็นแต่พระพักตร์สอบจาก
คอบบนลงมาหาคอบล่างมาก ทำให้องค์เหมือนก้นเพงเพชร
๓. หมวดพระจันทร์ ครองกับหมวดที่ ๑ ที่ทรงถาวรไว้
๔. หมวดพิษณุโลกชั้นหลัง ลักษณะทรงยาว แบบจัดและแข็งกระด้าง
จวบเชิง มีก้นพระชันมาก เป็นพระพุทธรูปสุโขทัยชั้นหลัง ซึ่งทำเมื่อสุโขทัยตกเป็น
ประเทศราชกรุงศรีอยุธยาแล้ว
๕. หมวดเบ็ดเตล็ด หมายถึงพระพุทธรูปแบบสุโขทัยซึ่งเจกย์ ๔ หมวดข้างต้น
ไม่ได้ รวมทั้งแบบวัดละแวกซึ่งมีลักษณะเป็นพระแบบเขื่องแสน ตัวก้น และสุโขทัยผสม
กัน แบบวัดละแวกนั้นอาจจัดเข้าอยู่ในหมวดชั้นแรกซึ่งมีดวงพระพักตร์กลม ดังที่ทรง
ถาวรมาแล้วก็ได้

ต่อมานาย A.B. Griswold ได้ขยายตามแบ่งพระพุทธรูปสุโขทัยออกเป็นเพียง
๓ หมวด คือ

๑. หมวด Pre-classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๑ ของสมเด็จพระ ฯ
๒. หมวด High classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๒ ของสมเด็จพระ ฯ
๓. หมวด Post-classic ซึ่งตรงกับหมวดที่ ๓ ของสมเด็จพระ ฯ ในหมวดที่ ๓
นี้ นาย Griswold ได้ลบพระพุทธรูป ๕ องค์ ซึ่งมีจารึกบอกศักราชที่หล่อขึ้น คือ
องค์หนึ่งอยู่ที่วัดหงส์รัตนาราม จังหวัดธนบุรี หล่อขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๖๓ หรือ ๑๙๖๖ อีก
๔ องค์ อยู่ที่จังหวัดน่าน หล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๐

สมัยอยุธยา แต่ราว พ.ศ. ๑๙๐๐

เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะคล้าย
ภูมิณฑลท่งกรุงศรีอยุธยาเคยเป็นหลักฐานแห่งพระพุทธศาสนา ทั้ง
ลัทธิหินยานซึ่งเคยรุ่งเรืองในสมัยทวารวดี และลัทธิมหายานซึ่งมารุ่งเรือง
ครั้งเมื่อพวกขอมเป็นใหญ่ในสมัยลพบุรี แต่เมื่อชนชาติไทยได้ลงมา
ปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี รัชสมัย
พระพุทธศาสนาอย่างลังกาวงศ์เป็นลัทธิหินยาน ไม่นับขวงขอความ
สังเคราะห์คัมภีร์ของพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายาน การนับขวงเช่น
นั้น ไปถือเทวาคามลัทธิศาสนาพราหมณ์ อาศัยเหตุลัทธิมหายานก็
เลยเสื่อมสูญไป ลัทธิกันแต่ลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ทั่วทั้งประเทศสยาม
แต่เมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอันนับว่าเริ่มสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น
พุทธเจดีย์ซึ่งมีอยู่และมีลัทธิกันในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา มีทั้งที่สร้างใน
สมัยทวารวดี เช่น พระปฐมเจดีย์(*) เป็นต้น และที่สร้างอย่างลัทธิมหา
ยานในสมัยลพบุรี มีพระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นต้น เมื่อถึงสมัยกรุงศรี
อยุธยาความลัทธิมหายานเห็นจะเลือนลือนหายไปแล้ว กันยลัทธิพุทธเจดีย์

(*) พระพุทธรูปปางเลไลยก์องค์ใหญ่ที่เมืองสุพรรณบุรี เดิมทีจะสร้างตาม
แบบทวารวดี เป็นปางประทานปฐมเทศนา ครั้นนานมาหักพัง มา
ปฏิสังขรณ์ในสมัยลังกาวงศ์ จึงเปลี่ยนไปเป็นพระปางเลไลยก์ คือมีรูป
ช้างและฉี่ประกอบ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบน
พระเขนยเบื้องซ้าย พระหัตถ์ขวาวางบนพระเขนยเบื้องขวา เป็นกิริยาทรงรับ พระ
ปางนี้เรียกตามชื่อช้างป่าเลไลยก์ว่าปางเลไลยก์ หมายถึงตอนที่พระพุทธองค์เสด็จไป
ประทับอยู่ ณ นารักขิตวันและมีช้างป่าเลไลยก์มา ถัดถึงเจ้าอุบลอุชาทนต์ตลอดเวลาที่
ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ความจริงของอันนี้เคยเห็นเขาแยกเป็น ๒ ปาง คือปางทรงพระมา
ช้างเผือกคว่ำและทรงพระมาช้างเผือกคว่ำมาแล้ว เราเอาวมรวมกันเป็น
ปางเดียว

ทั้ง ๒ ลัทธิรวมเป็นอันเดียวกัน^(๑) แต่ในสมัยเมื่อแรกสร้างกรุงศรีอยุธยา
นั้น ไทยชาวกรุงศรีอยุธยาได้คุ้นเคยกับชนมามากกว่าไทยที่เป็นชาว
กรุงสุโขทัย มักชอบใช้ประเพณีและภาษาเขมร ตลอดจนการช่างก็ชอบ
แบบอย่างช่างเขมร ด้วยเหตุนั้น การสร้างพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาจึง
ชอบใช้แบบเขมรเจียนกันแบบลังกาและแบบไทย พิจารณาของโบราณ
ที่ปรากฏอยู่ ดูเหมือนประเพณีการสร้างพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยาจะ
นิยมต่างกันเป็น ๔ ยุค คือ

ยุคที่ ๑ นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๑๘๘๓ และในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ ในระยะเวลา ๑๓๘ ปีนี้ พุทธเจดีย์ที่
สร้างในกรุงศรีอยุธยาจะเป็นพระธาตุเจดีย์กัณฑ์ พระพุทธรูปกัณฑ์ ยัณต์กัณฑ์
แบบอย่างสมัยลพบุรียิ่งกว่าแบบสมัยสุโขทัย ชัดเห็นได้ทั้งพระศรี
วิฆเนศวรที่สร้างเป็นลัทธิเจดีย์สถานในพระอารามหลวง เช่นที่วัด
พุทธไสยาสน์ของพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกัณฑ์ (รูปที่ ๕๒) ที่วัดมหาธาตุใน
พระนครศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ และสมเด็จพระ
รามาธิบดีทรงสร้างกัณฑ์ ที่วัดราชบูรณะซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
(เจ้าสามพระยา) ทรงสร้างกัณฑ์ ที่วัดพระราม และวัดพระศรีวิฆเนศวรที่
เมืองสุพรรณบุรี^{**} วัดพระศรีวิฆเนศวรที่เมืองพิษณุโลกซึ่งสมเด็จพระบรม

(๑) บันแปลงรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งสร้างในลัทธิมหายานเป็นพระพุทธรูปกัณฑ์
ปรากฏมาแต่สมัยสุโขทัย เดียวกันดูเหมือนยังมิใช่ที่วัดศรีอภัยในเมือง
สุโขทัยเก่า

* ซึ่งคงสร้างในปลายแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง และสำเร็จในสมัยสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ

** ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงสร้าง และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทรงซ่อม

ไทรโลกนารถสร้างก็สร้างเป็นพระปรางค์อย่างแบบสมัยลพบุรี
ทรงนั้น พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยนั้นลักษณะก็คล้ายอย่างพระซอม^(๑) *

ยุคที่ ๒ นั้นแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวย
ราชย์อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ ทรงจะไปทรงทราบราช
ประเพณีครั้งกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยวันใด ต่อมาอีก ๒
ปีก็เกิดทรงพระราชดำริจะเสด็จออกอุปสมบทชั่วคราว เหมือนอย่างพระ
มหาธรรมราชาพญาธิไทย จึงเอาแบบอย่างกรุงสุโขทัยให้ไปนิมนต์
พระมหาสวามีในลังกาทวีปเข้ามาเป็นพระอุปัชฌาย์^(๒) ครั้นถึงคราวก็เห็น
พระร่วงเรื่องขึ้นอีกในครั้งนั้น ครั้นมาถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งประสูติและทรงพระ

(๓) นักเรียกกันว่าแบบ “พระเมืองสรรค์”

* ปัจจุบันได้แบ่งพระพุทธรูปแบบเขมรปนไทยนี้ออกเป็นอีกแบบหนึ่งต่างหาก และ
เรียกว่าแบบอุทอง อาจแบ่งพระพุทธรูปแบบนี้ออกไปได้เป็น ๓ หมวด คือ

๑. มีอิทธิพลของศิลปทวารวดีและเขมรผสมกัน อายุราวพุทธศตวรรษที่
๑๑-๑๔ (รูปที่ ๕๓)

๒. มีอิทธิพลของศิลปเขมรมากยิ่งขึ้น พระวิษณุบนพระเศวตกลาเป็นเปลว
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ (รูปที่ ๕๔)

๓. อิทธิพลของศิลปสุโขทัยจะเข้ามาปนยิ่งขึ้นทุกที จนพระพักตร์กลายเป็น
รูปไข่ พระนางโค้ง และลักษณะเดิมมักจะมีเหลืออยู่แต่เพียงไวรพระศอกเท่านั้น อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๐ (รูปที่ ๕๕)

ลักษณะประจำของพระพุทธรูปแบบอุทองก็คือ มี ไวรพระศอก ชายฉัตรหรือ
สังฆาฏีคืบเป็นเส้นตรง และฐานซึ่งเรียกว่า ฐานหน้ากระดานแอ่นเป็นร่องเข้าข้างใน
มักทำปรางกรวยขึ้นเป็นพื้น

สำหรับสถาปัตยกรรมแบบอุทองนั้น อาจแบ่งส่วนที่เอาพระมหาธาตุ
วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปสุโขทัยกับ
ศรีวิชัยผสมกันเข้าไว้ด้วยกันได้

พระพุทธรูปในลือปออยู่ตามยุคที่ ๑ มักจะเป็นศิลปอุทองรุ่นที่ ๒ จนถึงสมัย
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นแบบอุทอง

(๒) มีความปรากฏอยู่ในหนังสือลิลิตเรื่องยวนพ่าย

เจริญ ณ เมืองพิษณุโลก (และบางทีฝ่ายพระราชชนนีจะเป็นเชื้อสาย
กษัตริย์สุโขทัยด้วย) ได้เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ เสด็จลงมาครอง
กรุงศรีอยุธยา ก็ทรงสร้างพุทธเจดีย์ตามแบบสมัยสุโขทัย เช่นพระมหา
สถูปศิวันรพุทธพระบรมธาตุของสมเด็จพระราชบิดา และสมเด็จพระบรม
เชษฐาธิราชที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จำลองมาสร้างพระศรีรัตนเจดีย์ที่ในวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ในกรุงเทพฯ) ก็สร้างเป็นพระสถูปอย่างลังกา (รูปที่ ๔๖)
และพระพุทธรูปทรงหล่อเป็นพระยืนองค์ใหญ่ ก็ถ่ายแบบพระพุทธรูป
สมัยสุโขทัยมาสร้าง(*) ทั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นมา ก็
เหมือนจะนิยมสร้างพุทธเจดีย์ตามแบบลังกาวงศ์ เช่นเคยประพาศิตมาครอง
กรุงสุโขทัย และยังมีการไปมาคึกคักกับลังกาทวีปขึ้นสิ้นรัชกาล
พระเจ้าทรงธรรม รวมเป็นระยะเวลา ๑๔๐ ปี ความที่กล่าวว่ามีหลักฐาน
เป็นที่สุดเกิด ด้วยว่าซึ่งสร้างในระบ้น พระเจดีย์ที่เป็นหลักวัดสร้างเป็น
พระสถูปอย่างลังกาเป็นพื้น มิใคร่มีที่จะสร้างเป็นปรางค์อย่างเขมร และ
ปรากฏการณ์ที่ใดทำอย่างอย่าง เช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้าง
พระเจดีย์ตรงที่ชนช้างชนะพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี ก็ทำตามแบบ
อย่างพระเจ้าทูลุขคามินีมหาราชชนช้างชนะพระยาเอฬารทมิฬที่ในลังกา
ทวีป และที่สุดปรากฏในจดหมายเหตุว่า เมื่อในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม

(๑) พระศรีธรรมเพชญ์ พระพุทธรูปซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้าง
ตั้งอยู่แล้ว แต่พระโศกนาถสร้างก็หลังไม่ขึ้นนัก ยังอยู่ตัวหาไรวัด
พระเชตุพน พอดูแบบอย่างครั้นนั้นได้ (รูปที่ ๔๗)

* อัครพลของสุโขทัยคงจะปรากฏมีอยู่บ้างแล้วที่กรุงศรีอยุธยาตอน สมัยสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ เพราะเหตุว่าในกรุงพระปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งสมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ ๒ ได้โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๑ นั้น ได้ค้นพบพระพุทธรูป
ซึ่งมีอัครพลคือสุโขทัยปรากฏอยู่บ้างแล้วเหมือนกัน

พระสงฆ์ไทยออกไปลังกาทวีป ไปให้ความจากพระสงฆ์ลังกาว่ารอยพระ
พุทบาทที่พระพุทธรูปได้ทรงเหยียบพระทานไว้ ณ เขาสุวรรณบรรพตอยู่
ในประเทศสยาม นำความนั้นกลับมากล้นพระเจ้าทรงธรรมเห็นเหตุ จึงให้
ค้นหาและพบรอยพระพุทบาทที่ในแขวงจังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นที่คนขึ้นไป
บูชากันทุกปีจนทุกวันนี้

ยุคที่ ๓ นับแต่รัชกาลพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓
มาจนถึงรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ เป็นระยะเวลา ๑๐๒ ปี ในระยะนี้เกิด
นิยมก่อสร้างพุทธเจดีย์แบบอย่างเขมรขึ้นอีก เหตุด้วยเดิมประเทศเขมร
เคยขึ้นกรุงศรีอยุธยามาแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครั้นถึง
รัชกาลพระเจ้าทรงธรรม เขมรต่งแข็งเมือง พระเจ้าทรงธรรมปราบ
ไม่ลงตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททองได้ประเทศเขมรกลับ
มาขึ้นกรุงศรีอยุธยาอย่างแต่ก่อน จึงเกิดนิยมถ่ายแบบอย่างปราสาทเขมร
มาสร้างในกรุงศรีอยุธยาเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ เช่นสร้างพระ
ปราสาทใหญ่ที่วัดชัยวันนาราม และสร้างพระนครหลวงทางด่านน้ำลึก
เป็นต้น พระพุทธรูปซึ่งเคยสร้างเป็นพระก่อหรือพระหล่อมาแต่ก่อนก็
เกิดนิยมสร้างด้วยศิลาทราย เขาอย่างพระพุทธรูปที่นครวัด นครธม
เมืองเขมร สมัยที่พระพุทธรูปลักษณะเป็นอย่างชอมกัไทยปนกัน ไม่สุ
งาม มีพระประธานองค์ใหญ่ ณ วิชชุมพลนิกายารามที่บางปะอินเป็นตวั
อย่าง* แต่ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองนั้น พุทธเจดีย์นอกจากอย่าง

* ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีพระพุทธรูปศิลาทั้งงาม ๆ เป็นต้นที่วัดพระ
ศรีรัตนมหาธาตุ และที่พระปรางค์สามยอดจังหวัดลพบุรี (รูปที่ ๑๗) แต่พระพุทธรูป
ศิลาทรายสมัยอยุธยาเริ่มมีมาบ้างแล้วก่อนสมัยพระเจ้าปราสาททองและสมัยสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ดังจะเห็นได้จากพระระเบียงวัดพระรามและวัดใหญ่ชัยมงคล
ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ในกรุงพระปรางค์วัดราชบูรณะก็ได้ค้นพบพระพุท
ธรูปศิลาเช่นเดียวกัน แต่เป็นขนาดเล็ก

เจมรึก็คิยประคิยรู้สร้าง มีของคิงามที่ปรากฏอยู่ก็หลายอย่าง ทั้งเช่นพระ
เจกัยเหล็กม ๒ องค์ที่วัดชุมพลนิกายารามเป็นต้น (รูปที่ ๔๔) ใน
รัชกาลหลัง ๆ ต่อมาในยุคนี้ แม้ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ไม่ปรากฏว่าสร้างพุทธเจกัยใหญ่โต มีแต่การที่ทรงปฏิสังขรณ์ตามแบบ
อย่างที่มีอยู่แล้ว

ยุคที่ ๔ นับถึงแต่รัชกาลพระเจ้าบรมโกศมาจนเสียกรุงศรีอยุธยา
แต่ข้าศึกเป็นเวลา ๓๕ ปี ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศข้างฝีมือช่าง
และโปรดสร้างวัดวาอาราม มักทำโดยประณีต มีตัวอย่างฝีมืออยู่ที่วัด
กุฎีขาว^(๑) แต่พระเจ้าบรมโกศทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าเป็นพื้น มีใคร
มีที่ระสร้างขึ้นใหม่ แต่ทำแห่งใดคงเห็นไว้ว่าทำโดยฝีมือประณีต^(๒) แบบ
อย่างแก้ไขเพียงลวดลาย แต่ว่ามาถึงชั้นนี้ก็ได้มีการศึกษาจากลังกา
เพราะประเทศลังกาเกิดกลางล พระศาสนาทรุทโทรมเศร้าหมองจนสูญ
สิ้นสมณวงศ์ ต้องเข้ามาขอพระภิกษุไทยไปให้อุปสมบทคงสมณวงศ์
ขึ้นใหม่ในลังกาทวีป ไทยกลับเป็นครูของลังกา แม้ทางเมืองเห็นอันเช่น
ต้องฉันทันคำราพุดเจกัยสุโขทัย มาถึงยุคนี้ก็ทรุทโทรม ข้าง
กรุงศรีอยุธยากลับขึ้นไปช่วยปฏิสังขรณ์ ฝีมือที่ท่ายังปรากฏอยู่ เช่นวัด
พระชินราชที่เมืองพิษณุโลก พระปรารักษ์ละเลงที่เมืองสวรรคโลกเก่า
วิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง และวัดพระฝางที่เมืองสว่างคบุรี^(๓)

(๑) วัดกุฎีขาว พระเจ้าบรมโกศทรงสร้างแต่เมื่อยังเป็นพระมหาอุปราช

(๒) วัดในเมืองเพชรบุรีที่ปฏิสังขรณ์เป็นฝีมือเก่า ทำในสมัยนั้นเป็นพื้น

(๓) พระมหาธาตุพระฝางเดิมทำเป็นพระสถูป ถัดมากันว่าพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จำลองมาสร้างพระเจดีย์ที่วัด
ราชประดิษฐ์ในกรุงเทพฯ แต่เจดีย์พระฝางองค์เดิมนั้นต่อมาพังลง
ของก็อยู่เคียงจนเป็นของพระสงฆ์สร้างขึ้นใหม่

พุทธเจ้ายัสสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งสร้างใน ๔ ยุคที่กล่าวมา ถ้าว่า
โดยลัทธิพระศาสนา สร้างตามลัทธิลังการวศ์ทั้งนั้น แต่คำว่าโคธแขย
อย่างการช่างเอาแบบทั้งสมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยสุโขทัยมา
ใช้ปะปนกันตามเหตุการณ์หรือตามความนิยมของผู้คิดแบบอย่าง ถ้าว่า
โดยคติเพราะเหตุที่ความรู้ลัทธิมหายานเป็นอันเสื่อมมาเสียนานแล้ว ลัทธิ
ลังการวศ์เล่าก็เสื่อมทรามมาช้านาน จึงสร้างโดยคติตามที่ไทยนิยม ยก
เป็นตัวอย่างเช่นพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นของเกิดขึ้นในลัทธิมหายาน
ถือว่าเป็นรูปพระอาทิตย์หรือพระเจ้าองค์หนึ่งต่างหาก ครั้นมาถึงสมัย
ลังการวศ์ ซึ่งถือคติหินยาน แสดงอธิบายพระทรงเครื่องว่าเป็นพระศรี
อารยโพธิสัตว์ ซึ่งจะมาตรัสรู้ในภายหน้า(๑) ครั้นในสมัยต่อมาถือว่า
พระทรงเครื่องเป็นพระพุทธรูปปางพระพุทธรูปเจ้าทรงจำแลงพระองค์เป็นพระ
เจ้าจักรพรรดิเมื่อปราบท้าวมหาชมพู ดังนั้น (รูปที่ ๖๐) พระพุทธเจ้าย
ที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาถ้าจำแนกอธิบายเป็น ๔ อย่างตามคำวรา ก็
เป็นทำนองดังกล่าวต่อไปนี้

- (๓) รูปพระศรีอารยทรงเครื่องมีอยู่ทุกวัดใหม่เห็นพระนครหลวงองค์หนึ่ง ที่
หน้าพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามองค์หนึ่ง เป็นของสร้างครั้งพระ
เจ้าปราสาททองทั้ง ๒ องค์ แต่องค์ที่วัดสุทัศนฯ ปฏิสังขรณ์ในรัชกาล
ที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ครั้งหนึ่ง และต่อมาราชบัณฑิตยสถานซ่อมแซมอีก
ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

* เล่มเรื่องว่าพระเจ้าหินพิสารอุทพระยาชมพูคัคคาลาม ซึ่งไปเล่าพระพุทธองค์ที่
เวฬุวันารามของพุทธคุณแบบที่เพิ่ง พระพุทธองค์จึงทรงแรมคิระเวฬุวันให้เป็น
พิณดุจเมืองสวรรค์ แล้วมีวัดพระองค์เองเป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรงเครื่องราชาภรณ์
ครบทุกประการ ครั้นสั่งให้พระอินทร์เป็นทูตไปเชิญพระยามหาชมพูมาเล่าที่พระ
เวฬุวัน ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระยามหาชมพูศรัทธาธรรม ขอบรรพชาอุปสมบท
พร้อมด้วยแม่และนางโอรส

พระอาทิตย์ ทำเป็นพระปรางค์อย่างสมัยลพบุรีอย่าง ๑ ทำเป็นพระสถูปลังกาอย่างสมัยสุโขทัยอย่าง ๑ แกะใจเป็นพระสถูปแบบกรุงศรีอยุธยาชั้นที่ ๒ อย่าง ค็ช อย่าง ๑ คงเป็นรูปพระสถูปลังกา แต่ทำเป็นเหลี่ยมย่อมุมเป็นไม้สิบสอง (อย่างเช่นพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย ซึ่งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลกรุงศรีอยุธยา และพระเจดีย์วัดชุมพลนิกายาราม) อีกอย่าง ๑ นั้น เอาแบบพระเจดีย์เหลี่ยมอย่างสุโขทัยมาแกะใจเป็นทรงทรงแปดเหลี่ยม และทำเป็นเจดีย์ทรงเครื่องอาภรณ์ (อย่างพระเจดีย์ทอง ๒ องค์ที่อยู่ข้างหน้าปราสาทพระเทพนิกร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) อนึ่ง ประเพณีที่สร้างพระสถูปสำหรับอุทิศของบุคคลอื่น ซึ่งเริ่มสร้างกันในสมัยสุโขทัย หรืออย่างที่เริ่มมาาก่อนนั้นแล้ว มานิยมสร้างกันชุกชุมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชื่อนี้ยังสังเกตเห็นได้ทั้งในวัดพระศรีสรรเพชญ์อันอยู่ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มีพระเจดีย์ใหญ่น้อยทุกขนาด แยกกันจำนวนมากไม่ถ้วน ล้วนเป็นที่ยบรรจุไว้เจ้านายในพระราชวงศ์ทั้งนั้นถึงพระเจดีย์ราช ซึ่งชอยสร้างกันตามวัดราชวรักษ์เพื่อประโยชน์อย่างเดียวกัน ทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งของบุคคลที่ทำความดีแล้ว ย่อมถือเป็นประเพณีสิ่งไว้ที่ทรงกัน ที่เห็นบุคคลขึ้นสูงจึงถือเป็นพระสถูปยรรูปพระบรมธาตุหรือพระพุทธรูปไว้ข้างบน และสิ่งซึ่งบุคคลไว้ข้างใต้พระสถูปถือกันเป็นแบบทั่วไปกัน

พระขนิษัฏโลกเจดีย์ คงนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกามาอย่างสมัยสุโขทัย มาในชั้นหลังที่เกี่ยวเนื่องเป็นในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศให้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา ไปรคาให้ปลูกไว้ที่วัดระฆังอันอยู่ต่อเขตพระราชวัง เป็ดยืนชื่อวัดระฆังเป็นวัดระฆังโพธิ์ เรียกกันมาจนบัดนี้

* ปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ของกระทรวงสาธารณสุข

นอกจากพระศรีมหาโพธิ์ เกิดมีรอยพระพุทธรูปและพระพุทธรูป ใน
แขวงจังหวัดสระบุรี พระแท่นทรงวัง ในแขวงจังหวัดกาฬสินธุ์ และพระแท่น
ศิลาอาสน์ในแขวงเมืองทุ่งยั้ง นับถือกันว่าเป็นพระวิภาคเจดีย์มาแต่สมัย
กรุงศรีอยุธยาด้วย

พระธรรมเจดีย์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงพระไตรปิฎกตามแบบ
อย่างครั้งสมัยสุโขทัยต่อมา แต่ความรู้ภาษามคธมาตอนปลายสมัยกรุง
ศรีอยุธยาอยู่ค่อนข้างจะเสื่อมทรามมาก

พระอุเทสิกเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นสำคัญ สืบเกตุคามด้วยอย่าง
ที่โคกขุย พระพุทธรูปสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่กันช้อยทำตามแบบขอม* ยุค
ที่ ๒ ช้อยทำตามแบบช้างสุโขทัย มีพระพุทธรูปงามอยู่ ๒ ยุคเท่านั้น คือมา
อีก ๒ ยุคฝีมือคล้ายลง ในตอนปลายยุคช้อยสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง
กันมาก พระพุทธรูปทรงเครื่องครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเหมือนของกัมพูชาเป็น
พระประธานวัดหน้าพระเมรุ** จะงามกว่าองค์อื่น ๆ พระพิมพ์ก็ยังช้อยสร้าง
กันสืบมา สร้างอย่างพระพิมพ์แบบสุโขทัยบ้าง ทำเป็นพระทรงเครื่องและ
มีโคกทรงเครื่องตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยาบ้าง เรื่องตำนานพุทธเจดีย์
สมัยกรุงศรีอยุธยามีทั้งแสดงมา***

* คือแบบอยู่ของรุ่นที่ ๒

** ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

*** มีพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่งซึ่งอาจจัดเข้าอยู่ในศิลปแบบอยุธยาได้ คือพระพุทธรูปแบบ
นครศรีธรรมราช (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐) พระพุทธรูปแบบนี้มักทำปางมารวิชัย
ขัดสมาธิหรือพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ต่างกันที่พระพักตร์แบนและกว้าง
กว่าแบบเชียงแสน พระโอษฐ์กว้างกว่า ชายจีวรใหญ่และนำถายแดงซ้อนอยู่ใต้ชาย
สังฆาฏี พระพุทธรูปแบบนี้พบมากทางภาคใต้ของประเทศไทย และอาจจะได้รับ
อิทธิพลมาจากศิลปแบบปางละของอินเดียโดยผ่านทางชาว (รูปที่ ๒๐) พระพุทธรูป
แบบอยุธยาเท่าที่พบแล้วทำเป็น ๑ ปางคือ ปางไสยา มารวิชัย สมถิ ประทานเอถิ
ปาเลโธยก็ ถือเอา และประพันธ์ขึ้น

สมัยรัตนโกสินทร์ แต่ พ.ศ. ๒๓๒๕

ตำนานพุทธเจ้ายี่สมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มเมื่อพระพุทธศาสนา
ในประเทศไทยถึงความพินาศ เหตุด้วยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกพวก
พม่าหลายเมือง แล้วเกิดเขาทรพัสย์มีศีกวากผู้คน ไม่เลือกว่าขรรพชิต
หรือคฤหบดี ไปเป็นเชลยมากกว่ามาก พุทธเจ้ายี่และพระธรรมยี่ถูกอัน
เป็นหลักพระพุทธศาสนาเป็นอันครายไปเสียในครั้งนั้นเป็นอันมาก แม้ไทยก็ไ้
บ้านเมืองกันจากข้าศึกในไม่ช้า พระนครศรีอยุธยาที่ยี่เป็นถิ่นถ้ำลงไทย
ที่มีอยู่เวลานั้นจะกลายมาเป็นราชธานีอีกได้ จึงจำต้องย้ายราชธานีลงมา
ณ เมืองธนบุรี พม่าก็ยังพยายามเข้ามารบพุ่งจะเอาประเทศไทยไว้ ใน
อำนาจให้จงได้ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ต้องทำศึกสงครามต่อสู้พม่า
อยู่ไม่ขาด มีโอกาสที่จะพระพุทธศาสนาเพียงเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งยัง
เหลืออยู่ตามหัวเมือง องค์ไหนรู้พระธรรมวินัยก็เอามาตั้งเป็นพระราชา
คณะ ให้ว่ากล่าวสั่งสอนคนและให้ช่วยสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่ที่
ต่าง ๆ เอามารวบรวมตั้งหอสมุดเจ้าพระธรรมจันใหม่ การยังไม่ทันสำเร็จ
ก็ประวญเหตุทำให้พระพุทธศาสนาใกล้จะวิบัติหมดไปอีก ด้วยพระเจ้า
กรุงธนบุรีเกิดสัญญาวิปลาส ต้าคณูพระองค์ว่าเป็นพระอริยบุคคล ยังคัม
ให้พระสงฆ์กราบไหว้ ลงพระราชาอาณัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งพระราชา
คณะและเหล่าพระภิกษุสาณคิย์ที่ไม่ยอมทำตามพระพุทฺธิ บ้านเมือง
เลยเป็นกลางจนถึงเกิดรบพุ่งกันเองในราชธานี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลย-
ราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น ฝ่ายพระราชาณาจักรมีราชการเป็น
ข้อสำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ ต้องปราบปรามเหล่าลในราชธานี ซึ่งพระเจ้า

กรุงธนบุรีได้กระทำให้เกิดขึ้นอย่าง ๑ เติบโตขึ้นสู่ข้าศึกพม่าซึ่งจะยกมาที่เมืองไทยอย่าง ๑ ถ้าไม่ทรงทำการ ๒ อย่างนี้สำเร็จได้ ไทยก็จะต้องตกเป็นทาสของพม่า เพราะฉะนั้น เมื่อทรงปราบปรามพวกที่ก่อการจลาจลเรียบร้อยแล้ว จึงโปรดฯ ให้ย้ายราชธานีข้ามฟากจากเมืองธนบุรีมาสร้างพระนครอมรรัตนโกสินทร์ข้างฟากตะวันออกหนึ่งเดียว ในทันจะแสดงเหตุที่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์พอให้ปรากฏ คือเมื่อไทยได้ข้ามเมืองกลียุคนี้จากข้าศึกแล้ว จะกลียุคพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอย่างเดิมไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑ พม่ายังกำลังพยายามจะกลับมาปราบปราม กำลังของไทยที่เหลืออยู่ไม่พอจะรักษาพระนครศรีอยุธยาอันเป็นเมืองใหญ่โตต่อสู่ข้าศึกได้ ประการที่ ๒ พระนครศรีอยุธยาคงอยู่ที่ด้านทิศใต้ ข้าศึกอาจยกกองทัพยกมาประชิดติดพระนครได้ง่าย อาศัยเหตุ ๒ ประการที่กล่าวมา ขุนหลวงพระยาตากจึงลงมาตั้งราชธานีที่เมืองธนบุรี เพราะอยู่ใกล้ทะเลมีประโยชน์ในการคมนาคมกับต่างประเทศเหมือนอย่างพระนครศรีอยุธยา แต่เป็นเมืองเล็ก กำลังทัพพอจะรักษาได้ และเมืองธนบุรีตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ ข้าศึกจะยกกองทัพมาดังใด โดยยาก และอาจจะใช้ทัพเรือต่อสู้กองทัพของข้าศึกได้ด้วย แต่เมื่อพระยาทสมเดจ์พระพุทธยอดฟ้าฟ้าโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ หรือแต่ก่อนนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่ากรุงธนบุรีตั้งทางสองฟาก เหนือแม่น้ำเจ้าพระยาเมืองถ้าข้าศึกยกเข้ามาประชิดติดถึงฐานพระนครได้ กองทัพที่รักษาภายในจะไปมาช่วยกันยากด้วยอีกแม่น้ำ ทรงพิเคราะห์เห็นว่าทางฝั่งตะวันออกเป็นที่หัวแหลมมีลำแม่น้ำโดย้อม ถ้ามาตั้งพระนครทางฟากตะวันออก จะใกล้แม่น้ำลึกเป็นคูพระนครสามด้าน ทั้งซีกคูพระนครแต่ด้านเดียว ถ้าข้าศึกจะเข้ามาใกล้ถึงฐานพระนคร จะรักษาคือสู้ข้าศึกได้ง่ายกว่ารักษามือง

จนบุรี ทั่วเขตทุ่งมาสร้างพระนครมรรคินโกสินทร์ทางฝั่งตะวันออก
แต่ฝั่งเขียว และระสร้างเป็นเมืองราชธานีประเทศสยามต่อไป โดยลง
เนินเห็นเนินชุกแล้วว่าจะไม่กลับไปตั้งพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอีก
เรื่องทกล่ามานั้นเป็นต้นเหตุแห่งการสร้างพุทธเจดีย์ในกรุงรัตนโกสินทร์
คือ ประสงค์จะให้พระนครใหม่วิ่งเรื่องทั่ววิภาวธารามหรือพระศาสนา
“เหมือนเมื่อครั้งย่านเมืองเก่า” หมายความว่าให้เหมือนเช่นมีอยู่ในพระนคร
ศรีอยุธยาในกาลก่อน ชื่อนี้ฟังเห็นได้ทั้งพระราชาวงศ์ก็ วิกก็ มีก็สร้าง
ตามแบบอย่างพระนครศรีอยุธยา ตลอดกันชื่อวิกก็มีมานานตามที่เคยมี
ในพระนครศรีอยุธยา และถือเป็นคติสืบมาหลายรัชกาล

แต่ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ยังต้องรบพุ่งพม่าเป็นศึกใหญ่หลายคราว
มีใครมี โอกาสที่จะได้จัดการฝ่ายพุทธจักร ถึงกระนั้นพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ทรงจัดการพระศาสนาเป็นหลายอย่าง คือ
สร้างพระอารามหลวงขึ้นหลายพระอาราม ที่เป็นวัดสำคัญอยู่ในเวลานั้น
คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดสระเกศ วัดระฆัง เป็นต้น
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ทรงสร้างวัดมหาธาตุ วัดชนะ
สงคราม กรมพระราชวังหลังทรงสร้างวัดอมรินทราราม กรมหลวง
เทพหริรักษ์ทรงสร้างวัดราชบูรณะขึ้นในรัชกาลที่ ๑ นั้น เมื่อทรงสร้าง
วัดชนะแล้ว ทรงพระราชปรารภถึงพระพุทธรูปของโบราณ ซึ่งต้องทอด
ทิ้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ในวัดร้างทั้งในพระนครศรีอยุธยา เมืองลพบุรี
และตามหัวเมืองเหนือทั้งปวง ทั่วบ้านเมืองยังมีเห็น ทรงสั่งเสวยพระราช
หฤทัย จึงโปรดฯ ให้เชิญที่เป็นพระพุทธรูปหล่อพอจะยกขนได้ มาบูรณะ
ปฏิสังขรณ์ประคองฐานไว้ตามพระอาราม ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ในกรุงรัตน

* ส่วนใหญ่เป็นการทรงบูรณะวัดเก่าที่มีอยู่แล้วก่อนสร้างกรุงเทพฯ

โกสินทร์กว่า ๑๒๐๐ องค์* เช่นพระศรีศาสดาภมุนีวัคีสวาศ์ที่เชิญมาจากเมืองสุโขทัย และพระโลกนาถวัคิพระเชตุพน ซึ่งเชิญมาแก้วัคิพระศรีสรรเพชญ์ในพระนครศรีอยุธยาเป็นต้น ส่วนพระไทรยี่ถูกก็ไปรบ ๗ ให้ทาดยี่บวรรวมต่อมา ครั้นสำเร็จแล้วให้ประชุมสงฆ์ทำสังคายนาสร้างพระไทรยี่ถูกขึ้นเห็นว่าถูกต้องเป็นถ้อยแถลง แล้วให้ลอกคัดไปไว้ที่กำแพงพระธรรมวินัยตามพระอาราม ส่วนสงฆ์มณฑลนั้นก็ทรงกำจัดพวกธลัธิ์สอพลอในกรุงกรุงอนบุรี แล้วเลือกสรรทั้งแก่พระภิกษุซึ่งข้อดีดี และทรงคุณธรรม ทั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นชั้น และทรงชวนชวาชอุทหนให้ศึกษาพระธรรมวินัยโดยพระวาไชยา เป็นต้นว่าเช่นมีพระราชบัญชาให้พระราชาคณะถวายวิสัชนาเนื่อง ๆ โดยพระราชประสงค์จะให้ทั้งกันคว่ำสอยส่วนพระไทรยี่ถูกอยู่เสมอ การซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพนพระพุทธรักษาสนาครนั้น ไม่ค้องอาศัยประเทศอื่น เพราะประเทศลังกาก็เป็นเวลาลงทรุดโทรมจนจะตกอยู่ในอำนาจฝรั่ง ประเทศเขมรแม้ขึ้นอยู่แต่ไทยก็เป็นเวลาลดมาช้านาน จนเกือยจะสูญสิ้นราชวงศ์ ประเทศรามัญก็ขึ้นขึ้นด้วยถูกพม่าปรายปรามเอาไว้ ในอำนาจ ประเทศพม่าก็เป็นศัตรู การพนพระพุทธรักษาสนาเมื่อรัชกาลที่ ๑ จึงควรสรรเสริญด้วยทำได้โดยลำพังไทย

รัชกาลที่ ๒ ถึงไม่มีศึกใหญ่ถึงกับต้องกระเทือนการสงครามอยู่เป็นนิจ ด้วยพม่ายังไม่สิ้นปรารภณารมาคี่เมืองไทย และญวนก็เกิดเป็นศัตรูขึ้นอีกทางหนึ่ง การย้ายพระพุทธรักษาด้วยประการอย่างอื่นมีน้อย ทรงสร้างวัคิอุดรราชวรารามวัคิ ๑ บุรณะวัคิโมลี โลกวัคิ ๑ แต่ได้รักษา

* เบ็พระพุทธรูปแบบสุโขทัย ตู้ทอง และอชุธยา ส่วนใหญ่ประดิษฐานอยู่ ณ พระระเบียงกต วัคิพระเชตุพน

ซึ่งควรนับว่าสำคัญในการบำรุงพระศาสนาอย่าง ๑ คือแก้ไขวิสัย
ความรู้พระสงฆ์ซึ่งเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แต่ก่อนมาวิสัยความรู้คง
กำหนดเป็น ๓ ชั้น พระภิกษุสามเณรองค์ใดเรียนรู้ภาษามคธพอสมควร
แปลพระสูตรได้ ทรงตั้งเป็นเปรียญตรี ถ้าแปลได้ถึงพระวินัย ทรงตั้งเป็น
เปรียญโท ถ้าแปลได้จนพระปรมัตถ์ นับว่าสามารถแปลได้ทั้งพระไตร
ปิฎก ทรงตั้งเป็นเปรียญเอก วิสัยความรู้เช่นนั้น ความรู้เห็นจะไม่สั
ดกฉาน ขาดที่จะเป็นด้วยเลือกก็มีวิสัยเป็นหลักสูตรสำหรับแปลได้ง่าย ๆ
ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงแก้ไขใหม่ เปลี่ยนกำหนดชั้นเป็น ๕ ประโยค กำหนด
คัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรให้ยากขึ้นไปโดยลำดับ ความรู้ภาษามคธของผู้
ที่ใดเป็นเปรียญก็รุ่งเรืองยิ่งจนกว่าแต่ก่อน

อนึ่ง ในรัชกาลที่ ๒ การศึกค่อในระหว่างประเทศสยามกับลังกา
ทวีปกลับเริ่มขึ้นอีก เหตุด้วยพระสังฆราชาในเมืองลังกาให้พระภิกษุเชิญ
พระบรมสารีริกธาตุกับต้นโพธิ์ลังกาเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ๆ ได้ทรงทราบว่าเมืองลังกาตกเป็นของฝรั่ง ทรง
พระปริวิตกถึงพระพุทธศาสนาว่าจะเศร้าหมองผันแปรไปเป็นประการใดบ้าง
จึงโปรดฯ ให้เลือกหาพระภิกษุซึ่งชอบเที่ยวธุดงค์ ได้พระอาจารย์กับ
พระอาจารย์เทพเป็นหัวหน้า กับพระสงฆ์อื่นอีก ๕ รูป (รูปหนึ่งชื่อพระเซ่ง
ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัต วัดอรุณฯ อยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๕) รวม
๗ รูป เป็นสมณทูตให้ออกไปสืบพระศาสนาถึงลังกาทวีป^(๑) แต่บัดนั้น

(๑) เรื่องพิสดารปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ใน
ลังกาทวีป ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ หน้า ๑๐๒ และ
คณะสงฆ์พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ คราวนี้
อีกครั้ง ๑

การคมนาคมในระหว่างลัทธิทวิภักดิ์ประเทศสยามในกิจแห่งพระศาสนา
สยามาเนื่อง ๆ

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
ราชศรัทธาอุทิศสาธุในการอุปถัมภ์ภักดิ์พระพุทธรูปศาสนามาก ทั้งการสร้าง
ปฏิสังขรณ์พระอารามหลวง และทรงอุทิศทุนให้ผู้อื่นสร้างและปฏิสังขรณ์
พระอารามชนในกรุงเทพฯ โดยความประสงค์จะให้พระนครมรรค
โกสินทร์ ๑ รุ่งเรืองเหมือนพระนครศรีอยุธยาตามคติที่ถนัดกันมาตั้งแต่สร้าง
กรุงรัตนโกสินทร์นี้ การสร้างพระไตรปิฎกและการเล่าเรียนพระปริยัติ
ธรรม ตลอดจนการแปลพระคัมภีร์ต่าง ๆ จากภาษามคธออกเป็นภาษาไทย
ก็ทรงชวนชาวพุทธชนมาก วัดและหนังสือฝ่ายพระศาสนาในกรุงเทพฯ
นั้น นับว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ มากกว่ารัชกาลอื่นแต่ก่อนมา

ยังมีข้อสำคัญในพระพุทธรูปศาสนามาซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ อีกส่วน
หนึ่ง ทวิภักดิ์พระปริชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ทรงเล่าเรียนรอบรู้พระไตร
ปิฎกแตกฉานเป็นอัครวรรมย์ภักดิ์ผู้อื่น ทวิภักดิ์แม้จะเรียนรู้ภาษามคธ
เชี่ยวชาญจนอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ก็มีโภควิมลนัยความ
ในพระไตรปิฎก เชื่อถือแต่ตามคัมภีร์ที่อาจารย์สั่งสอนมาเป็นคำรา แต่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาความในคัมภีร์ต่าง ๆ
ซึ่งมีอยู่ในพระไตรปิฎก เห็นว่าเป็นหนังสือซึ่งพระโบราณจารย์ทั้งหลาย
แต่งตามอัตโนโมติชัยซ้อนกันมาหลายยุคหลายคราว ความที่แตกต่ากัน
ก็มีมาก ทรงวินิจฉัยเปรียบเทียบเลือกแต่ที่เห็นว่าถูกต้องตามหลักฐาน
แห่งพระธรรมวินัย แล้วทรงประพจน์ความลัทธิอันนี้ จึงเกิดลัทธิธรรมยุติก
ชน และแพร่หลายสืบมาจนทุกวันนี้ ยังออกอย่างหนึ่งพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นพระราชธุระเสาะหาคนรักพระไกรยวิภู
คณบดีต่าง ๆ ทั้งในเสนาท้าวและในเมืองรามัญ เสด็จมารวบรวมและสอบสวน
กับคณบดีที่มีอยู่ในประเทศสยาม ได้ทรงรับเป็นพระราชธุระแต่งตั้งสมณทูต
ไปเสด็จท้าวไปหลายคราว ทั้งรับเลียงพระสงฆ์เสด็จเข้ามายังประเทศจีน
ตลอดรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเสด็จด้วยราชสมบัติ คนทั้งหลายมักพากันว่าคงจะทรงบำเพ็ญ
พระราชานุภาพเพื่อเปลี่ยนแปลงคติสงฆมณฑลให้เป็นอย่างธรรมเนียม
ซึ่งทรงพระราชดำริสถาปนาขึ้นเมื่อครั้งยังทรงผนวช แต่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การถือศาสนาเกิดแต่ความ
เลื่อมใสศรัทธาเป็นสำคัญ แม้เมื่อพระองค์ทรงผนวชอยู่ทรงเลื่อมใสศรัทธา
ธรรมวินัยอย่างธรรมเนียมก็มิใช่ เมื่อเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินจำต้อง
เป็นกลางในระหว่างลัทธิทั้งสอง ใครจะเลื่อมใสประพฤติลัทธิใดก็แล้วแต่
จะถือกันตามศรัทธา และยังทรงปวิติคข้อไปว่าพระมีผู้แสวงหาความเลื่อมใส
ในลัทธิธรรมยุติกาก็มิใช่ เพราะให้ต้องพระราชอัธยาศัย ด้วยเหตุนี้ในการ
พระราชพิธีหลวง โปรดฯ ให้มีมนต์พระสงฆ์ทั้งสองนิกายรวมกันเสมอ
ครุฑเกล้าเจ้านายหรือข้าราชการครุฑโผนเคยขอขว้เวียนในคณะมหานิกาย
ก็ไม่โปรดฯ ให้ขอขว้เป็นคณะธรรมยุติกาก็มิใช่ โปรดฯ ให้ขอขว้เป็นธรรมยุติกาก็
แต่พระเจ้าลูกยาเธอฯ ก็มิใช่เสด็จเจ้านายข้าราชการซึ่งเคยมีลัทธิคณะ
ธรรมยุติกามาแต่ครั้งยังทรงผนวช พระสงฆ์ทั้งสองนิกายจึงอยู่ในเสนา
เสมอกันมาตลอดรัชกาล ส่วนการสร้างวัดวชิราลงนามนั้น ทรงพระราชดำริ
ว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ สร้างมากมายพอกำลังบ้านเมืองอยู่แล้ว ทรงสร้าง
เพิ่มเติมแต่ตามหัวเมืองเป็นพื้น มีที่พระปฐมเจดีย์เป็นต้น พระอารามที่

ทรงสร้างในกรุงเทพ ฯ มีจำนวนน้อย มีกษัตริย์ประคองไว้ วัณมกุฏ
กษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัดพุทธมณฑลเป็นสำคัญ การศึกษา
พระปริยัติธรรม ซึ่งพระองค์ได้ทรงเป็นประธานมาแต่ครั้งยังทรงผนวช
ก็ทรงเป็นแต่ให้รักษาแบบแผนและทำนุบำรุงมิให้เสื่อมทราม แต่ในรัชกาล
ที่ ๔ ประเวศทวีคือนในเรือนค่านานพุทธเจดีย์อย่าง ๑ ค่วยได้ทำทางพระราช
ไมตรีถิยานานาประเทศ อาศัยเหตุนี้ถิยานานานี้มีการติดต่อกับจีนเคยใน
เรื่องพระพุทธศาสนา ซึ่งนับว่าเล็กร้างมากกว่า ๕๐๐ ปี ได้พระพุทธรูป
อันเคยและเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยามาอีกในครั้งนั้น

อนึ่ง การถือพระพุทธศาสนาถิยามหายานในประเทศสยามนี้ ซึ่ง
ย่างที่จะสูญมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัย มาได้รับพระบรมราชาอุปถัมภ์เริ่มแต่
ในรัชกาลที่ ๔ เหตุด้วยมีพวกญวนซึ่งถือพระพุทธศาสนาถิยามหายาน
อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์อยู่ในประเทศสยามหลายคราว นับแต่ครั้งเชียง
พามาครั้งกรุงธนบุรีคราว ๑ ของเชียงตุงพาเข้ามาในรัชกาลที่ ๑ อีก
คราว ๑ ต่อมาเจ้าพระยามหินทรเทศพาเข้ามาเมื่อรัชกาลที่ ๓ อีกคราว ๑
มีพระญวนมากับทุกคราว แต่มิได้รับความยกย่องของรัฐบาล ครั้นถึง
รัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงผนวช ได้
ทรงสมาคมนั้นเคยกับพระญวน มีที่ชอพระราชาธิดาอาศัย คือ ของซึ่ง (ซึ่ง
ได้เป็นท้าวพระคุณนามมีสมณจารย์ อยู่วัดกัลยาณมิตรราชวรวิหารที่ตลาดน้อย) เป็น
กัน ถึงในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้มีมนต์พระญวนทำพิธีอภัย (กุเหนือน
จะเป็นในงานพระศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเป็นคราวแรก)
แล้วทรงทำนุบำรุงพระญวนต่อมา คราวนี้ว่าการบำรุงพระพุทธศาสนา
ถิยามหายานถิยานานานี้ในประเทศสยามในรัชกาลที่ ๔ ด้วย

ในรัชกาลที่ ๕ การอุปถัมภ์ภพพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประพฤติตามเชิงอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา เป็นอันว่าทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ทั้งธรรมยุติก และมหานิกายเสมอกัน และทรงตั้งพระสงฆ์ญวนและจีนขึ้นดลัดที่มหาโยน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงเริ่มทำนุบำรุงนั้น ให้มีสมณศักดิ์เป็นตำแหน่งพระครูอาจารย์และฐานานุกรมขึ้นอีกแผนกหนึ่ง การสร้างพระอารามก็ทรงสร้างแต่จำนวนน้อยตามอย่างรัชกาลที่ ๔ มีวัดราชพิพิธ วัดเบญจมพิตร และวัดเทพศิรินทราวาสซึ่งทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นต้น แต่การสำคัญเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เนื่องด้วยเรื่องตำนานพุทธเจดีย์มีหลายอย่าง จะกล่าวเป็นลำดับกันไป คือ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปถึงฉะเชิงเทราสมณียศแล้วได้ ๔ ปี ในมีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ เสด็จประพาสต่างประเทศ ถึงเมืองมอญเมืองพม่าและประเทศอินเดีย เมื่อเสด็จประพาสอินเดียครั้งนั้น ได้เสด็จไปมีพิธีการพระบรมโลกเจดีย์เดิมที่มณฑลทวายในแขวงเมืองทวายแล้ว อันเป็นที่พระพุทธองค์ได้ประทับปฐมเทศนา แล้วทรงเสด็จเสาะหาศาสนาวัตถุและรูปภาพพุทธเจดีย์ในมณฑลประเทศ ซึ่งไม่เคยเห็นกันในประเทศนี้ได้มาหลายอย่าง แต่นั้นมณฑลจิตต์เสาะแสวงหาความรู้เรื่องพุทธเจดีย์ก็หันไปสืบสวนเสาะหาทางอินเดีย แทนที่เคยเสาะหาแต่ลังกาทวีปมาแต่ก่อน แต่ว่าในสมัยนั้นรัฐบาลอินเดียยังไม่ได้จัดการตรวจค้นของโบราณ และนักปราชญ์ชาวตะวันตกก็ยังไม่มีความรู้ในเรื่องพุทธเจดีย์ และไม่มีหนังสือแจ้งไว้มากเหมือนอย่างทุกวันนี้ แม้โบราณวัตถุที่ได้ไปเห็นครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถึงมณฑลประเทศ ก็ยังไม่สามารถจะให้ความรู้ที่แท้จริง จะบอกกล่าวหรือเห็นตาม

ภายหลัง ๗ เมืองพาราณสีนั้น เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงบูชา มีปรากฏแก่พระสวามีใหญ่เรียกว่า "พระธรรม
 เมธเจกย์" อยู่องค์หนึ่ง พระเจกย์องค์นั้นเก็บกัษัตริย์เช่นแกน แล้วหุ้มศิลา
 จำหลัก พวกมีวิชาที่รู้หรือเอาศิลาที่หุ้มข้างคอนบนไปก่อเทวสถานเสียดัก
 ครองหนึ่ง คอนนั้นเหลือแต่แกน เวลาเมื่อเสด็จไป ยังไม่ได้ลากดางก็แล
 เห็นเป็นรูปสองลอน ครั้นได้รูปด้ายเข้ามา ทำให้เกิดเชือกขึ้นอยู่คราวหนึ่ง
 ว่ารูปทรงพระสวามีรูปพุทธกาลและครึ่งพระเจ้าโคทมหาราช เป็นสอง
 ลอนเช่นนั้น ถึงมีผู้สร้างพระสวามีรูปสองลอนขึ้นในกรุงเทพฯ (*) ความความ
 สันนิษฐานทุกกล่าวมา แต่เป็นอันเปลี่ยนวิถีทางสืบสวนเรื่องพุทธเจกย์ไป
 หาค้นเก็บคงแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปครั้งนั้น
 ครั้นจำเนียรกาลนานมาอาศัยที่รัฐบาลอินเดียนจัดการตรวจค้นของโบราณ
 เรืองยงขึ้น และนักปราชญ์ชาวตะวันตกเอาใจใส่พิจารณาแก่งอชยาย
 เรื่องพุทธเจกย์ในอินเดียนมีมากจน ความรู้เรื่องพุทธเจกย์ก็เรืองยงขึ้นใน
 ประเทศสยามเป็นอันมีมา จนกาลทุกวันนี้

ข้อสำคัญซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ แห่งกษัตริย์พระองค์นี้ มี
 เรื่องพระบรมสารีริกธาตุเรื่อง ๑ กวียในประเทศพม่า มอญ ไทย เขมร
 นยถือพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากลังกาทวีปช้านาน แล้วถือคติตาม
 ลังกาว่า พระบรมธาตุของพระพุทธองค์มีลักษณะและตั้งฐานเป็นเช่นนั้น ๆ
 ทั้งมีอธิษฐานทำปาฏิหาริย์ไปสู่ที่แห่งหนึ่งแห่งใดใดโดยลำพัง เพราะ
 ธรรมเนียมพระธาตุที่ได้มาจากลังกา ก็ หรือพบปะ ณ ที่ใด ๆ ก็ ก็มีลักษณะ
 ถัดตามคำว่าจะเชื่อถือว่า เป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ เมื่อ

(*) พระสวามีรูปสองลอน เคยฉวยยังมีอยู่ที่ข้างกุฏิสมเด็จพระวันรัต (ทับ)
 ที่วัดโสมนัสวิหารของก. ๑ หัวัดกันมาศุขธรรมอีกองค์ ๑

รัฐบาลอินเดียนจัดการตรวจค้นของโบราณ ได้พบพระธาตุที่บรรจุไว้ในพระ
 เเก้ขี้ มีอักษรจารึกบอกว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าและ
 พระธาตุที่พบนี้นั้นเป็นอัฐิมนุษย์ โดยมีชาวประเทศสยาม^(๑) เคยเอาไป
 ใส่ศรวรภาพพระบรมธาตุที่ขุดพบในอินเดียน ซึ่งเขาส่งไปไว้ในพิพิธภัณฑ
 สถาน ณ กรุงลอนดอนอย่าง เขาไว้ในพิพิธภัณฑสถานในอินเดียนบ้าง ก็
 เห็นเป็นอัฐิมนุษย์ทั้งนั้น แต่ไปเกิดสงสัยด้วยปรากฏว่าได้มาแต่ที่เเก้ขี้
 สถานหลายแห่ง ถ้าจะประมาณพระธาตุแม้ที่รักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถาน
 ก็มากมายหลายทะนาน จึงออกแคลงใจไม่คิดขอเอามา ครั้นเมื่อ พ.ศ.
 ๒๔๔๑ มีผู้ขุดพบที่บรรจุธาตุที่เมืองกบิลพัสดุ์ มีอักษรจารึกเป็นอย่าง
 เเก้ที่ศักดิ์ในอินเดียนบอกไว้ว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า คือ
 ส่วนซึ่งยกย่องสักการะได้ไปเมื่อครั้งถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ เวลา
 นั้นมาแควสเคอตัน (ซึ่งเคยได้เข้ามากรุงเก่า กั้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน) เป็นอุปราชครองประเทศอินเดียนอยู่
 ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเห็นพุทธศาสนาปลื้มภักดีอยู่ในโลกใน
 ปัจจุบันนี้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว จึงส่ง
 พระบรมสารีริกธาตุที่พบ ณ เมืองกบิลพัสดุ์นั้นมาถวาย และครั้งนั้นพวก
 ทินยัตถ์พระพุทธรูปในนานาประเทศ คือ ญี่ปุ่น พม่า ลังกา และ
 ประเทศไซบีเรีย ต่างก็พากันเข้ามาทูลขอพระบรมธาตุ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แบ่งพระราชทานไปตามประสงค์ พระบรมธาตุ
 ที่เหล่านั้นโปรดให้สร้างพระเจดีย์ทองสัมฤทธิ์ขึ้นที่บรรจุ ประดิษฐานไว้
 ในอุทาจพระสถูปย่นยอดคัษมมบรรพตที่สระเกศ เป็นที่สักการบูชาของ
 มหาชนมาจนทุกวันนี้ เวล่องพระบรมธาตุที่กล่าวมาเป็นข้อสำคัญ ทับรทา

(๑) คือตัวชาวเจ้าแคว้นแห่งอินเดียนด้วยคน .

พุทธศาสนิกชนในนานาประเทศโดยมาก ขอมยกสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกมาแต่ครั้งนั้น

ข้อสำคัญอีกอย่าง ๑ ซึ่งเกิดในรัชกาลที่ ๕ เนื่องในพุทธเจ้ายี่สิบปี พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาราธนาพระราชาคณะให้ช่วยกันชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษามคธแล้ว ทรงพระราชศรัทธาให้ยกขึ้นสู่อักษรพิมพ์เป็นสมุด ชุดละ ๓๘ เล่ม พิมพ์ ๑๐๐๐ ชุด เป็นเหตุให้พระไตรปิฎกนั้นแพร่หลายไปดังทั่วทุกประเทศ ไก่เป็นผลึกการเล่าเรียนพระไตรปิฎกอยู่จนทุกวันนี้ ท้ายไม่มีประเทศใดสามารถทำได้มาแต่ก่อน

นอกจากข้อสำคัญที่กล่าวมา ยังมีการอย่างอื่นที่ได้ทรงทำนุบำรุงเนื่องในพุทธเจ้ายี่สิบปีหลายอย่าง คือบำรุงการเล่าเรียนภาษามคธ และแผนการสร้างพุทธเจ้ายี่สิบพระพุทธรูปเป็นต้นซึ่งได้ทำต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทนระกล่าวถึงพุทธเจ้ายี่สิบรัตนโกสินทร์ว่าความคำร่าที่ละอย่างค่อยไป

พระราชาเจ้ายี่สิบสร้างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ดูเหมือนนิยมสร้างพระปรารักษ์กับพระเจ้ายี่สิบเหลี่ยมเป็นพื้น ที่สำคัญคือพระปรารักษ์ท้าวกระบัง (มีในจดหมายเหตุว่าสร้างในรัชกาลที่ ๑ ถัดจากฉนวนวันอาทิตย์ เกือบ ๘ ชิ้น ๘ คำ บัณฑิต พ.ศ. ๒๓๓๖) กับพระเจ้ายี่สิบศรีสรรเพชญ์ญาณฉนวน วัดพระเชตุพน* (พระเจ้ายี่สิบองค์กลางในแถวพระเจ้ายี่สิบใหญ่ ๓ องค์ อีก ๒ องค์สร้างในรัชกาลที่ ๓) ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงปรารภจะสร้างพระปรารักษ์ท้าวกระบัง แต่การค้างอยู่ มาสร้างสำเร็จในรัชกาลที่ ๓ พระปรารักษ์องค์ท้าวกระบังนี้ ควรนับว่าเป็นหลักของพระราชาเจ้ายี่สิบซึ่งสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์มาจนควายเท่าทุกวันนี้ สืบสมัยอันได้

* ซึ่งรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้บรรจุจากพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไว้ภายใน

ทรงอุปถัมภ์และนิมนต์สร้าง แต่พระสถูปกลมทรงลังกา^๒ดูเหมือนจะเริ่มนิม
สร้างกันต่อรัชกาลที่ ๓ เหตุด้วยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวยังทรงผนวช เสด็จขึ้นไปทรงคดถึงเมืองเหนือ ทรงตรวจคันและศึกษา
เรื่องพุทธเจดีย์ทรงสมัยสุโขทัย โค้ทรงจำลองแบบพระสถูป^๓ครั้นราชวงศ์
พระร่วงลงมาสร้างในกรุงเทพฯ ก็เหมือนจะสร้างพระสถูปที่วัดขจรนิเวศ
ก่อนที่อื่น พระสถูปองค์นั้นกล่าวกันว่าทรงถ่ายแบบมาจากพระสถูปขมยอก
เขาพนมเพลิงที่เมืองศรีสัชนาลัย พระสถูปองค์ใหญ่ ณ วัดพระบูรวงค์
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์สร้าง ก็น่าสันนิษฐานว่าสร้าง
โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำ เพราะพระปรารักษ์
ใหญ่ที่วัดพิชัยญาติการาม^๔นั้นกล่าวกันว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
พิชัยญาติสร้างตามอย่างพระศรีรัตนมหาธาตุขุขันธ์ที่เมืองสวรรคโลก
อันเห็นได้ว่าคงเขียนด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำ
พระธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ นอกจากพระเจดีย์เหลี่ยมองค์ที่ ๔
ในวัดพระเชตุพน ซึ่งทรงถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์ศรีสุริโยทัยในพระนคร
ศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเป็นพระสถูป
กลมทรงลังกาอย่างสมัยสุโขทัยทั้งนี้ เช่นพระศรีรัตนเจดีย์^๕ ซึ่งถ่าย
แบบมาจากพระมหาสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา และ
พระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์^๖ ซึ่งถ่ายแบบมาจากพระธาตุพระฝางเมืองสว่างค-
บุรีเป็นต้น เว้นแต่องค์พระสถูปที่สร้างสวมพระปฐมเจดีย์เป็นของใหญ่โค
ทรงคึกแบบใหม่ งามอย่างยิ่ง

พระวิไลโลกเจดีย์ มีต้นศรีมหาโพธิเป็นอาทิ ในสมัยรัตนโกสินทร์
เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้ค้นพระศรีมหาโพธิมาแต่ลังกาคัน ๑ สันนิษฐานว่า

* คือพระเจดีย์องค์ใหญ่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

เห็นจะปลูกไว้ทั่วทิศมหาธาตุ ซึ่งเป็นศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชในสมัย
นั้น ต่อมาเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระอาจารย์เทพโปลังกาลกลับมา
ก็ค้นพระศรีมหาโพธิ์มาอีก ๓ ต้น โปรคา ให้ปลูกไว้ทั่วทิศระแวก (ข้าง
หน้าพระอุโบสถ) ต้น ๑ ปลูกไว้ทั่วทิศสุทนต์ (อยู่แถวศักดิ์มหาสถาน)
ต้น ๑ ปลูกไว้ทั่วทิศมหาธาตุอีกต้น ๑ ในรัชกาลที่ ๔ โทเมลักพันธุ์
พระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาเข้ามาเพาะเป็นต้นขึ้น สันนิษฐานว่าพระราชทาน
ไปปลูกไว้ทั่วทิศบริเวณคัน ๑ ที่พระปฐมเจดีย์คัน ๑ เมลักพันธุ์พระศรี
มหาโพธิ์ที่โกมาแต่เมืองพุทธคยาคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงได้ไปเพาะเป็นต้นแล้วพระราชทานไปปลูกไว้ ๔ แห่ง คือ
วัดเทพศิรินทร์คัน ๑ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติกษัตริย์คัน ๑ วัดมณ
ีชลขันธที่เมืองลพบุรีคัน ๑ วัดอภัยราชบำรุง (คือวัดญวนตลาดก้นชั้ย)
คัน ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ นั้นได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์เมืองพุทธคยา
เป็นต้นเข้ามาแล้ว โปรคา ให้ปลูกไว้ทั่วทิศเขมรขอมพิตรคัน ๑ ทั่ว
ทิศภูมิกนิมิตร เกาะสีชังคัน ๑

พระธรรมเจดีย์ ซึ่งเดิมก็สร้างเป็นคัมภีร์ใบลานอย่างสมัยอยุธยา
มาพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นฉดขัณฑ์แพร่หลาย ได้ไปเป็นประโยชน์ถึงนานา
ประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๕ แต่เมื่อฉดขัณฑ์พิมพ์ครั้งนั้นจำหน่ายจ่ายแจกหมด
ไปแล้ว ประจวบสมัยการเล่าเรียนพุทธศาสนาเจริญขึ้นทั้งในยุโรปและ
อเมริกา วิทยาลัยและนักปราชญ์ในนานาประเทศพากันแสวงหา
พระไตรปิฎกสยามยิ่งขึ้น ให้ราคาซื้อกันยลจะกว่าพันบาทก็มี มาถึง
รัชกาลปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราช
ประสงค์จะทรงสร้างพุทธเจดีย์เป็นที่ระลึกและอุทิศพระราชกุศลถวาย

* แต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพระปฐมเจดีย์ของท่านว่า “กระเปาะคัน
กระวันคกนั้น ขึ้นมาใต้ประคินฐานพระมหาโพธิ์เมื่อครั้ง พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ
ออกไปเกาะลังกาไว้เข้ามา ”

** คือรัชกาลที่ ๘

สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงโปรดฯ ให้ชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกเหมือนอย่างสมเด็จพระบรม
ชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยโปรดฯ ให้
พิมพ์นอกครั้ง ๑ ก็มีผู้เลื่อมใสศรัทธาบริจาคทรัพย์โดยเสด็จในการ
พระราชกุศล ได้จำนวนทุนทรัพย์กว่า ๒ เท่าที่ประมาณในการพิมพ์
พระไตรปิฎกชุดใหม่นี้พิมพ์เรียบร้อยดีกว่าครั้งก่อนและพิมพ์ในเวลา
ความต้องการมีอยู่ในนานาประเทศโดยมาก เชื่อได้ว่าจะเป็นประโยชน์
ทั้ง ๓ ประการ คือสืบอายุพระศาสนาเป็นพระราชกุศลสมกับพระบรม
ราชูปถัมภ์ประการ ๑ เสด็จพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงรับรัชทายาทเป็นเอกอัครราชูปถัมภ์มณฑลพระพุท
ทธศาสนาอยู่พระองค์เดียวในโลกประการ ๑ และเป็นเกียรติยศแก่ประเทศ
สยาม เพราะประเทศอื่นแม้ที่ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา ก็ไม่
สามารถทำได้ประการ ๑

พระอุเทสิกเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นอาทิ ในรัชกาลที่ ๑ มีใครจะ
ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ เพราะทรงพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูป
โบราณซึ่งทั้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ก่อน มาบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นพันองค์แล้ว
มาแล้ว มีพระพุทธรูปทรงสร้างในรัชกาลที่ ๑ ทั้งกษัตริย์และพระคณา
ธิราชซึ่งตั้งในพระราชพิธีแวกนาและฉลองอยู่จนทุกวันนี้ (รูปที่ ๖๒)
พระพุทธรูปซึ่งสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะ
รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชหฤทัยระลือ
พระพุทธรูปขนาดใหญ่อย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงหล่อพระประธาน
วิเศษไอโรส พระประธานวิเศษศักดิ์ พระประธานวิเศษศักดิ์ และ
พระประธานวิเศษเฉลิมพระเกียรติยศขึ้นต้น ลักษณะพระพุทธรูปซึ่งสร้างใน

๒ รัชกาล^๕ ทุประสงค์จะ^๕ให้งามแต่ทรวงทรง^๕กับเครื่อง^๕ประกับ ยกตัวอย่าง
ทั้งพระพุทธรูปพระพุทธรูป^๕ฟ้าฟ้าโลก และพระพุทธรูป^๕หน้าหน้าโลก^๕ที่ใน
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามงามอย่าง^๕เป็นรูป^๕นั้น ด้วยช่างใน
สมัยนั้นไม่^๕สู้จะนิยมที่จะ^๕ทำให้เหมือนลักษณะมนุษย์สามัญ^๕ ถือว่าพระพุทธรูป
ลักษณะแปลก^๕เป็นอย่างหนึ่งต่างหาก^๕

มีคติการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในรัชกาล^๕ที่ ๓ อย่างหนึ่ง
เดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕ มีพระราชประสงค์จะทรง^๕บำเพ็ญ
พระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรง
บำเพ็ญ มีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ได้เคยทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์^๕ ตามเรื่องนิยายชาตกทั้ง
๕๕๐ ชาติ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง^๕รังเกียจว่ารูป
พระโพธิสัตว์ตามนิยายชาตกนั้น เป็นรูปเทวดาก็มี มนุษย์ก็มี สัตว์
ก็บริภาษก็มี ไม่สมควรจะสร้างขึ้นเป็นเทววัตถุ จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส^๕ เมื่อยังดำรงพระยศเป็น
กรมหมื่นอนุชิตชิโนรส ทรงเลือกคนในกรม^๕มีเรื่องพุทธประวัติ^๕ คือกเลือก
พุทธจริยาอย่างต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นนิรมิต^๕กับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง แล้ว
ทรงสร้างพระพุทธรูป^๕อย่างต่าง ๆ ตามระเขีย^๕นั้น ซึ่งเคย^๕วันประคิฐฐาน
อยู่ในหอราชกรมานุสรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^๕ เห็นกันแบบพระปาง
สมัยรัตนโกสินทร์ คำรามมี^๕อยู่ในหอพระสมุทฯ^๕ ใกล้กับภาพพิมพ์ไว้
ทั้งคือ^๕ไปนี้

๑. ปางทศกรทริยา^๕ นังชัคคสมาธิ^๕ พระพิทักษ์^๕ทั้งสองประสานพระ
อุระ

* พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ชอบทำปางต่าง ๆ คือ ปางมารวิชัย สมาธิ ประทานอภัย
(ยกพระพิทักษ์ข้างเดียวและสองข้าง) ไชยา ขอมถัน และฝ่าเลไลยก์

๒. ปางรัยมุขายาส นิ่งห้อยพระบาท แขนพระหัตถ์ทั้งสองวาง
บนพระชานเป็นกิริยาครอบรัย

๓. ปางลอยดาด นิ่งคุกพระชาน พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวาทรงวางดาดลงในน้ำ

๔. ปางทรงรัยหม้อน้ำ ขึ้นห้อยพระหัตถ์ซ้าย ขึ้นพระหัตถ์ขวา
เป็นกิริยารัย

๕. ปางมารวิชัย นิ่งซัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวากว้างลงที่พระชาน นิ้วชี้พระธรณี (ตรงกึ่งปางมารวิชัย
แบบอินเดีย)

๖. ปางสมาธิ นิ่งซัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองประสานบน
พระเพลลา (ตรงกึ่งปางสมาธิแบบอินเดีย)

๗. ปางถวายเนตร ขึ้น พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลลา

๘. ปางทรงกรมแก้ว ขึ้นยกพระบาทซ้าย พระหัตถ์ทั้งสองประสาน
พระเพลลา

๙. ปางประสานขาตร นิ่งซัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองขาตร
พระหัตถ์ขวาทรงลูบปากขาตร

๑๐. ปางฉนัสสมถ นิ่งซัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ
เพลลา พระหัตถ์ขวาทรงผลสมถ

๑๑. ปางลีลา ยกพระบาทซ้าย ห้อยพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์
ขวายกเสมอพระธรรมาธิบายอย่างไกวพระพาหา (ตรงตามแบบอินเดีย)

๑๒. ปางประทานเอหิภิกขุอุปสมบท นิ่งซัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้าย
หงายวางบนพระเพลลา พระหัตถ์ขวาทรงกวัก

๑๓. ปางปลงกรรมฐาน ขึ้น พระหัตถ์ซ้ายประสานพระเพลลา
ขึ้นพระหัตถ์ขวาออกไปเป็นกิริยาขยับ

๑๔. ปางห้ามสมุทร ขึ้น ยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นป้องเสมือพระอุระ
(แย้มอินทเกียะเรียกว่าปางประทานอภัย)

๑๕. ปางอุ้มบาตร ขึ้น พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตร (พระ
ปางอินทเกียะนั่งชักสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตรเหมือนกัน)

๑๖. ปางอุททากา นิ่งชักสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร
พระหัตถ์ขวาลงในบาตร

๑๗. ปางพระเอกฉาทุ นิ่งชักสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบน
พระเพลา พระหัตถ์ขวาลงพระเศียร

๑๘. ปางเสกขลงเรือขนาน นิ่งห้อยพระบาทบนยถาลังก์ พระ
หัตถ์ซ้ายคว่ำวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกเพียงพระอุระ (พระพุทธรูป
นั่งห้อยพระบาทแย้มอินทเกียะ ทำเป็นปางประทานปฐมเทศนา)

๑๙. ปางห้ามญาติ ขึ้น ห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์ขวา
ขึ้น (แย้มอินทเกียะเรียกว่าปางประทานอภัย)

๒๐. ปางพระปาลโกลโยก นิ่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบน
พระเพลา แยกพระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ เป็นกิริยาทรงรับ

๒๑. ปางห้ามพระแก่นจันทน์ ขึ้น ห้อยพระหัตถ์ขวา ยกพระ
หัตถ์ซ้ายขึ้น

๒๒. ปางนาคาวโลก ขึ้น ห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์
ขวาเสมือพระอุระ เหมือนพระพักตร์กลับมาข้างหลัง

๒๓. ปางปลงพระชนม์ นิ่งชักสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระ
ชานุ พระหัตถ์ขวาทรงพระอุระ

๒๔. ปางรัยอุทกัจ นิ่งชักสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุ
พระหัตถ์ขวาทรงบาตร

๒๕. พระสร้งนำ ขึ้น ห่มเฉียงผ้าอุทกสาฎก ห้อยพระหัตถ์ซ้าย
พระหัตถ์ขวายกเสมอมพระอุระ เป็นกิริยาลูบพระกาย

๒๖. ปางขึ้น ห้อยพระหัตถ์ทั้งสอง

๒๗. ปางคันธารราช นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้ายกวัก พระ
หัตถ์ขวาเป็นกิริยารับน้ำ

๒๘. พระรำพึง ขึ้น พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

๒๘. ปางสมาธิเพชร ชกส์มาลีไขว้พระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้าย
หงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวากว้างบนพระชาน (เหมือนปางมารวิชัย)

๓๐. ปางสำแดงชวราธรรม นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้ายขวาจับ
พระชานทั้งสอง

๓๑. ปางประคินฐานพระพุทธรบาท ขึ้น ถกปลายพระบาท พระ
หัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

๓๒. ปางสำแดงโอฬารนิมิต นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้าย
ป้องพระอุระ พระหัตถ์ขวากว้างบนพระชาน

๓๓. ปางรับผลมะม่วง นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้ายคว้างบน
พระชาน พระหัตถ์ขวาทรงผลมะม่วง

๓๔. ปางชัยพระวักกั นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้ายคว้างบน
พระชาน พระหัตถ์ขวาทือลงที่พระขงฆ์ เป็นกิริยาโยกพระหัตถ์

๓๕. ปางไสยา พระหัตถ์ขวาหนุนพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวาง
ทอดลงไปตามพระกาย พระบาทซ้ายทับพระบาทขวา (ตรงกึ่งปางเจ้า
นิพพานของอินทีย)

๓๖. ปางฉันทมุขปายาส นุ่งชกส์มาลี พระหัตถ์ซ้ายประคองลาด
พระหัตถ์ขวาร่มลงในลาด

๓๗. ปางห้ามมาร นิ่งชกสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพล
พระหัตถ์ขวาป้องที่พระอุระ

๓๘. ปางสนเข็ม นิ่งชกสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองยกเสมอพระอุระ
เป็นกิริยาขยับข้างหนึ่งข้างหนึ่ง

๓๙. ปางซ้อศีรษะ นิ่งชกสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบน
พระเพล พระหัตถ์ขวายืนกิริยาทรงเลือก

๔๐. ปางเย็บโลก ขึ้น พระหัตถ์ซ้ายขวาห้อยกางออกไป และ
กางนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองขึ้น

นอกจาก ๔๐ ปางที่กล่าวมานี้ ยังมีพระปางก่อนแรกตรัสรู้
ที่เรียกว่าเสด็จประทับสถิตมहाสธานอีก ๗ ปาง คือ

สถิตมहाสธานที่ ๑ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นโพธิ์

สถิตมहाสธานที่ ๒ ปางถวายเนตร ขึ้นประสานพระหัตถ์ที่
พระเพล

สถิตมहाสธานที่ ๓ ปางงมกรมแก้ว พระธิดา พระหัตถ์ทั้งสอง
ประสานพระเพล มีเรือนแก้ว

สถิตมहाสธานที่ ๔ ปางทรงพิจารณาพระธรรมในเรือนแก้ว
นิ่งชกสมาธิหงายพระหัตถ์ทั้งสองประสานบนพระเพล มีเรือนแก้ว

สถิตมहाสธานที่ ๕ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นไทร

สถิตมहाสธานที่ ๖ ปางนาคปรก นิ่งสมาธิใต้ต้นนิล

* พระปางเหล่านี้มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือเรื่องพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งหลวงวิจิตร-
วาทิพงษ์ และนายเกษม บุญศรี เรียบเรียงแปลแล้ว ๙ ถวาย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์พระราชทานใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ครั้งหนึ่ง และพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ อีกครั้งหนึ่ง

สัทคัมภาสถานที่ ๗ ปางวิมลสมธ ภาควร เข้าสัทคัมภ นัง
สมาธิ ไคกันไม้เกก

ปางสัทคัมภาสถานที่ ๗ นัง เห็นจะเห็นปางเกร็ดที่ท้ายักเข็ง
ออกไปเพื่อให้มีเรือนแก้วและคันไม้ประกอบ พระพุทธทวิษากษากษักปางที่
กล่าวมาใน ๔๐ นัง

มีพระปางต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง กำหนดตามนพเคราะห์สำหรับรัชชา
เนองด้วยพิทักษ์* จะเกิดคำราชันเมื่อโคกหาทรายไม้ แต่มียอยู่ในสมัค
คำวาดยยิตหลวงเล่มเกี่ยวกับคำวาทะพระพุทธรูป ๔๐ ปาง ซึ่งกล่าวมาแล้ว คือ

พระอาทิตย์

พระถวายนเนตร

พระจันทร์

พระห้ามสมุทร

พระอังคาร

พระโสยา (ในรัชกาลที่ ๕ ทรง
เปลี่ยนเป็นพระคันธารราษฎร์)

พระพุท

พระอุ้มบาตร

พระพุทหัตถ์

พระสมาธิ

พระศุกร

พระวิฬัง

พระเสว

พระนาคปรก

พระราหู

พระยาเลิโยภัก

พระเกตุ

พระชัคคสมาธิเพชร นังสมาธิ

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามคำราชักกล่าวมานี้ ปรากฏว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้แต่ ๓๓ ปาง เว้น ๗ ปาง คือ
ปางมารวิชัย ๑ ปางสมาธิ ๑ ปางห้ามญาติ ๑ ปางยืน ๑ ปางคันธาร
ราษฎร์ ๑ ปางชัคคสมาธิเพชร ๑ ปางโสยา ๑ และมีปางนาคปรกในปาง

* คำราชักตามคือคำราชักที่ไหว้ใช้สำหรับพยานกรณ ศักดิ์เดิมว่าทศา (ความเป็นไป)

เกร็ดเพิ่มเข้าด้วยเป็น ๓๔ ปาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าไว้ในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เกือนว่า พระย้างเหล่านพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริไว้ประการใดหาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าเห็นเกล้า เจอนชอบกลอยู่ จึงโปรดฯ ให้หล่อเป็นฐานเตียงเดิมชั้นอักษร ๑ แล้วให้ กว้างหลอดทองคำทูปาง เมื่อเสร็จแล้วโปรดฯ ให้จารึกทรงพระราชอุทิศแก่ พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโยธาแดนและกรุงธนบุรี

อนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชอยู่ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงพระราชดำริสอยสวนพระพุทธรูปในคัมภีร์ ต่าง ๆ แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปขึ้น ตามที่ทรงเชื่อว่าจะตามพระพุทธรูป ลักษณะองค์ ๑ ถวายพระนามว่า “พระสัมพุทธพรมณี” เก็บไว้ประคอง ฐานอยู่บนฐานชุกชีด้านหน้าในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วยกพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำรินั้นไม่มีพระเกตุมาลา แต่มีมือข้างขวามือข้างซ้ายทำไม้ได้ตั้ง พระราชหฤทัย มาจนในรัชกาลที่ ๔ มีช่างก็เกิดขึ้น คือพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประจักษ์สุวรรการ จึงทรงปรึกษาแก้ไขลักษณะพระพุทธรูปซึ่ง ทรงสร้างต่อมาเช่นพระนิรันตรายเป็นต้น แก้ไขพุทธลักษณะคล้ายมนุษย์ สามัญยิ่งขึ้นกว่าฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ (รูปที่ ๖๓) แต่ก็ทำไว้ แต่พระองค์หลวง พระที่พวกบ้านหลังอรัญญ์สร้างให้ประชาชนก็ยังคงเห็น แล้วยุบย่นอยู่อย่างเดิม มาจนในรัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าประจักษ์สุวรรการ ก็คิดแก้ไขแบบพระพุทธรูปต่อมา กลายเป็นพระเกตุมาลา แต่อย่างนั้นก็ยังคง อยู่ตามแบบครั้งรัชกาลที่ ๔ มาจนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงสร้างวัดเขมรเจมพิตร โปรดฯ ให้จำลองพระพุทธรูปขึ้นราช

เมืองพิษณุโลก หล่อเป็นพระประธาน และให้รวบรวมพระพุทธรูปแบบสมัย
ต่าง ๆ ในประเทศสยาม^{*} และแบบพระพุทธรูปประเทศอื่น ๆ มาเรียบเรียง
ไว้ ให้มหาชนบูชาที่พระระเบียงวัดเขมยพิศม^{*} แท้เป็นการเลือกทำและ
แก้ไขแบบแผนพระพุทธรูปที่สร้างใหม่ จึงหันไปนิยมพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ
ช่างที่ฝีมือก็คึกคักแก้ไขหันเข้าหาความงามให้เห็นจริงอย่างสามัญมนุษย์
ต่อมา ควรยกเป็นตัวอย่างเช่นพระไสยาซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงก๊อปปี้ให้สร้างอุทิศถวายพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย^{*} อยู่ที่ โรงเรียนวัดราชสีวา
องค์ ๑ แต่ที่ในจีนเคยเขียนซึ่งความเลื่อมใสพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท
จีน ชาวจีนเคยช่างสมัยใหม่ก็คึกคักแก้ไขแบบพระพุทธรูปมาให้คล้ายสามัญ
มนุษย์**

ว่าโดยส่วนพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อสำคัญซึ่งควร
กล่าวอีกข้อ ๑ คือพระพุทธรูปซึ่งนับถือว่าเป็นพระสำคัญ มีเรื่องราว
เฉพาะพระองค์ปรากฏในพงศาวดาร คือพระมหามณเฑียรบันยุมการ
แก้วมรกต พระพุทธบูชารัตน พระพุทธลีลึงค์และพระพุทธชินสีห์เหล่านี้
แต่ก่อนไม่เคยขอยุบรวมในราชธานีอันเดียวกัน พังมารวมกันอยู่ในกรุงเทพ
มหานครอมรัตนโกสินทร์นี้ ควรนับว่าลัทธิสมัยใหม่ในเรื่องตำนานด้วย
อีกอย่าง ๑

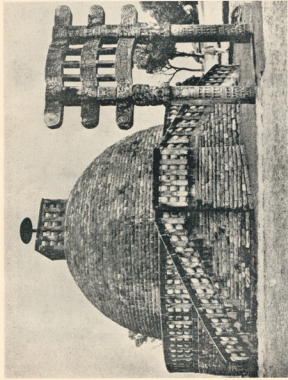
* ต่อมาได้ทรงเลื่อนพระอิศวรยศจนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา ฯ

** เมื่องานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะกรรมการจัด
แบบพระพุทธรูปพระพุทธรูปขนาดใหญ่ได้นำพระพุทธรูปสุโขทัยปางลีลามาเป็นแบบอย่าง แต่
ที่ได้ออกแก้ไขพุทธลักษณะให้คล้ายมนุษย์สามัญยิ่งขึ้น (รูปที่ ๒๕)

ภาพประกอบ

เรื่อง

ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์

รูปที่ ๑

พระสถูปที่ ๓ ที่ถ้ำคูหาภิมุข วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร นครศรีธรรมราช

รูปที่ ๒

ประตูบ้านเหนือของพระสถูปที่ ๑ ที่สำนุจิ คีลา
 จำหลักภาพพระพุทธรูปประวัติ โดยใช้สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป
 ศิลปะอินเดียสมัยโบราณ พุทธศักราชที่ ๖

รูปที่ ๓

ถ้ำเขยีสถานที่ภาษา

กิลยีนเกียสมิโยราณ พุทธศักราชที่ ๓

รูปที่ ๔

พระพุทธรูปอินเคียแมยกันอารารู ศิลา พิพิธภัณฑ์สถาน กรุงเบอร์ลิน
พุทธศักราชที่ ๘-๑๐

รูปที่ ๕

พระพุทธรูปศิลา อย่างบรมพุทธานุภาพ พิกุลมณฑลสถาน เมืองลพบุรี
 ศิลปะสมัยสุโขทัย พระพุทธเจ้าทรงนอน พระพุทธเจ้าทรงนอน ๗-๑๐

รูปที่ ๖

พระวิษณุ ศิลา พิพิธภัณฑ์สถานศิลป์ เมืองมอฮัคกัน
 ศิลปินเคียมแมคกันธารวาร์ พุทธศักราชที่ ๙-๑๐

รูปที่ ๘

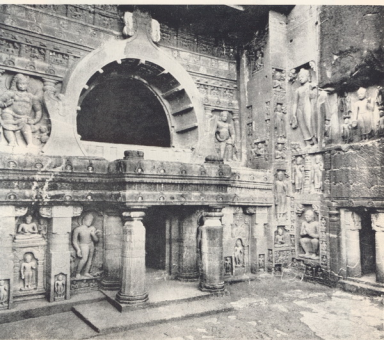
พระพุทธรูปศิลา ปางประทานอภัย พิกุลวัดเขาสุกาน เมืองมฤดา
 ศิลปอินทโยธมฤดา พุทธศักราชที่ ๘ - ๘

รูปที่ ๘

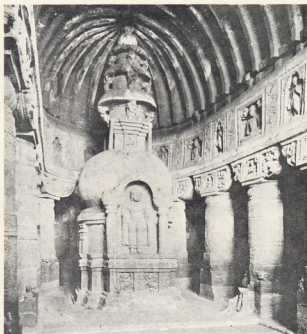
เศียรพระพุทธรูปหินเขียวสมัยทวารวดี ศิลาลิพิจิตรภัณฑสถานภูมิเมย์ กรุงเทพมหานคร

พุทธศักราชที่ ๘-๘

รูปที่ ๕

หน้าตำเขยสถานที่ ๑๕ ณ ชุมนคร
ศิลปะเขยแบบคุปตะ พุทธศักราชที่ ๑๐ - ๑๑

รูปที่ ๑๐

ภายในถ้ำเขี้ยวตาน้ำที่ ๑๘ ณ อชันคา
ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ พุทธศักราชที่ ๑๐-๑๑

รูปที่ ๑๑

หน้าถ้ำวิหารถ้ำที่ ๑ ณ ชันคา

ศิลปอินทโยธยคุปตะ พุทธศักราชที่ ๑๐-๑๑

รูปที่ ๑๒

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร—มีทรมปาดิ์ เจียนนณณังค้ำนชัย

ภายในถ้ำวิหารที่ ๑ ณ อชันคา

ศิลปะอินเดียแบบคุปตะ พุทธศักราชที่ ๑๐—๑๑

รูปที่ ๑๑

พระนารายณ์บรรทมสินธุ์

ลัทธิแผนผังด้านใต้ของเทวสถานพระนารายณ์ ที่เทวภูกฤษ
ศิลปอินทโยธยาศุภยะ พุทธศักราชที่ ๑๑

รูปที่ ๑๔

พระพุทธรูปยืนแกะสลักยุคทวารวดี ศิลปะ

พิกุลบุรีวัดป่าสัก เมืองสมุทรสาคร

พุทธศักราช ๑๐

รูปที่ ๑๕

พระพุทธรูปศิลาปางประทานพรเทศนา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
ศิลปอินทร์แบบอยุธยา พุทธศักราชที่ ๑๐

รูปที่ ๓๖

ภาพสลักแท่งกลางส่วนล่างของสถูป
 ตรงกลางมีพระพุทธรูปนาคปรก ปลายประทักษิณ
 มีพระวิฆเนศวร ด้านเบื้องขวา
 มีพระอินทร์และพระพรหม พุทธศักราชที่ ๘-๘

รูปที่ ๑๑

พระพุทธรูปศิลา ปางต่าง ๆ พิพิธภัณฑ์สถาน เมืองลพบุรี
 ศิลปินเก็บแบบคุณพระ พุทธศักราชที่ ๑๑

รูปที่ ๑๘

พระพุทธรูปศิลา ปางบำเพ็ญทุกรกิริยา พิพิธภัณฑ์ชาสถาน เมืองละฮอร์
ประเทศปากีสถาน

ศิลปะอินเดียแบบคันธารราฐ พุทธศักราชที่ ๗-๘

รูปที่ ๒๐

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร—ยืนห่มผ้าฉัตร สันนิบาต
ศิลปะเขมร พุทธศตวรรษที่ ๑๔

รูปที่ ๒๑

พระพุทธรูป
สลักเข้าไปในภูเขา
ณ เมืองยามียาน
ประเทศอินโดจีน
พุทธศตวรรษที่ ๕ - ๘

สูง ๕๓ เมตร

สูง ๓๕ เมตร

รูปที่ ๒๒

พระพุทธรูปยืนปางเทศนา ในคูหาภายในถ้ำเจดีย์
เมืองสุทาม ประเทศพม่า
พุทธศักราช ๑๙

รูปที่ ๒๓

พระพุทธรูปศิลา ปางนาคปรก
 ศิลปะเขมรแบบขยาน พุทธศักราชที่ ๑๘

รูปที่ ๒๔

พระพุทธรูปในคูหา สลักบนผนังถ้ำสุยเมิน ประเทศจีน
พุทธศักราช ๑๑

รูปที่ ๒๕

พระพุทธปฏิมาองค์นี้ ตั้งอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ประเทศอินเดีย
 พุทธศักราช ๒๕๐๖

รูปที่ ๒๖

พระมหาพุทธโฆโระโระนะ ศิลปินชั้นหนึ่งของพระสถูปยโฆพุทธโฆ เภาะชวา
พุทธศักราช ๑๓

รูปที่ ๒๑

พระพุทธรูปศิลา ปางสมาธิ ที่เมืองอุบลราชธานี เกาะรัตน
ราชูปถัมภ์ศักราชที่ ๘

รูปที่ ๒๘

พระพุทธรูปยืนมณฑป อย่างเล็กทำจากภาวากังถ
พบที่จังหวัดนครราชสีมา
ศิลปะอินเดียแบบมอรวรวิ หรือลังกาแบบสุโขทัย
พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

รูปที่ ๒๕

พระพุทธรูปสี่มิตฺตอ ปางเสด็จลงมาจากดาวดึงส์
 พยัคคามลพดลกัณฐิก จังหวัคคภาณูชานุวิ
 ศิลปอินเฑียรณมณฑลราชภัฏขอนแก่น หรือคุปตะทองคัน
 ราวพุทธศักราช ๘ - ๑๐

รูปที่ ๓๐

พระพุทธรูปศิลาทรายสีเมกร ปางประทานพร
 พุทธเวียงสระ อำเภอขนอม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 ศิลปินเกษมสมุทรบุตร พุทธศักราชที่ ๑๐

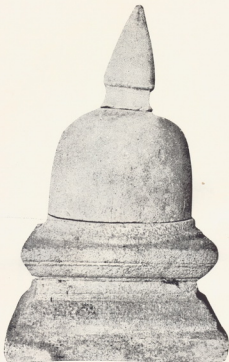

รูปที่ ๓๑

พระพุทธรูป ๘ ปาง ศิลานี้กทอง

พบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศิลปะอินเดียแบบปาละ พุทธศักราชที่ ๑๓-๑๕

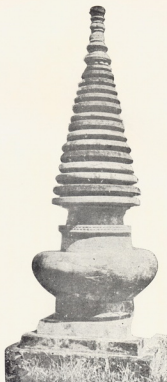
รูปที่ ๑๒

พระสถูป ศิลา พุทธวัดเจ็ทธาราม อำเภอไชยยาตาก จังหวัดสุราษฎร์
ศิลปแบบทวารวดี พุทธศักราชที่ ๑๑-๑๖

รูปที่ ๓๓

พระธรรมจักรและวงแหวนหิน ศิลปะ พุทธสมัยสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย
 ศิลปะแบบทวารวดี พุทธศักราชที่ ๑๑-๑๖

รูปที่ ๓๔

พระสถูป ศิลปะ พุทธจักรพรรดิ
ศิลปะแบบทวารวดี พุทธศักราชที่ ๑๑-๑๖

รูปที่ ๓๕
 พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ปางสมาธิ
 พบที่แม่น้ำมูล ตำบลวังปลัก จังหวัดบุรีรัมย์
 ศิลปะแบบทวารวดี พุทธศักราช ๑๑ - ๑๖

รูปที่ ๓๖

พระพุทธรูปศิลา ปางประทานพร
พบที่วัดรช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ศิลปะแบบทวารวดี พุทธศักราช ๑๑-๑๖

รูปที่ ๑๑

พระบรมธาตุไชยา วัดพระมหาธาตุ ตำบลเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ศิลปะแบบศรีวิชัย พุทธศักราช ๑๓-๑๔

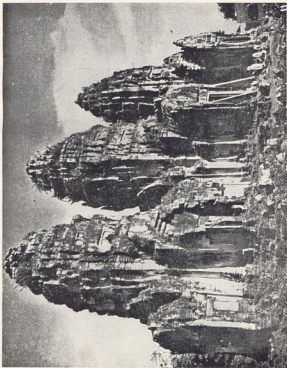
รูปที่ ๓๘

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์
 พยัคฆมหาธาตุ อำเภอเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 ศิลปะแบบศรีวิชัย พุทธศักราชที่ ๑๓ - ๑๔

รูปที่ ๓๕

พระพุทธรูปยืนมีอุทก ปางมารวิชัย มีนาคปรก
พุทธวิชัย อารามเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ศิลปะแบบศรีวิชัย มีจารึกที่ฐานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖

รูปที่ ๔๐

พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้า คือพระอัครสาวก พระพุทธเจ้า

รูปที่ ๔๑

พระพุทธรูปนาคปรก ศิลาล

พบที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศิลปะเขมลพยูรี พุทธศักราช ๑๘

รูปที่ ๔๒

พระพิมพ์ปูนปั้นนครชัยมหาธาตุ ชิน
ศิลปะแบบลพบุรี พุทธศักราชที่ ๑๘ - ๑๙

รูปที่ ๔๓

พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
ศิลปะแบบเชียงใหม่ พุทธศักราชที่ ๑๘ - ๒๑

รูปที่ ๔๔

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ปางสมาธิวิเศษ (พระรัศมีรูปวงกลมหักหายไป)

ศิลปะสมัยสุโขทัย แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘

พระ นวธาดา วามิขณภิก

รูปที่ ๔๕

พระพุทธเจ้าสัมฤทธิ์ ปางกชกรอพระบาท
คือแปดบเข้บมเส่นรันทอง พุทธศักราช ๑๙ - ๒๑

รูปที่ ๔๖

พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พุทธศักราช ๒๕๐๕

รูปที่ ๔๗

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย อย่างมารวิชัย มีจารึกที่ฐานว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๒๔
 อยู่ในพระวิหารสมเด็จพระเจ้า วัดเมธุนนทศพร กรุงเทพฯ
 ศิลปสมาคมสยาม

รูปที่ ๔๘

พระเจดีย์วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
 ศิลปแบบสุโขทัย สร้าง พ.ศ. ๑๘๒๕ สิ้นเรื พ.ศ. ๑๘๓๕

รูปที่ ๔๘

พระเจดีย์ชองทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ตำบลบ้านคาตากเก่า อำเภอบ้านคา จังหวัดตาก
สันนิษฐานว่าสร้างทรงที่หอขุนรามคำแหง ทรงชนช้างชนะขุนสามชน เจ้าเมืองนคร
ศิลป์ไชยโขทัย พุทธศักราชที่ ๑๘

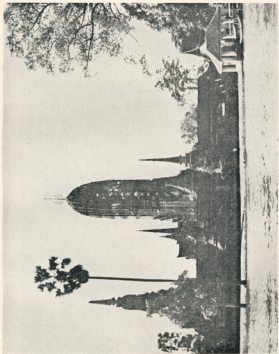
รูปที่ ๕๐

พระสุรวิพุทธนิมิตต์ สนิมฤทธิ พระประธานในพระอุโบสถวัดปวินาบถ กรุงเทพมหานคร ฯ
 ศิลปินนายสุโขทัย กลางพุทธศักราชที่ ๑๘

รูปที่ ๕๑

พระพุทธชินราช สัมฤทธิ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก
ศิลปะแบบสุโขทัย ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘

วัดพุทธนิมิตต์ พระบรมธาตุเจ้าเมืองสุพรรณบุรี
รูปที่ ๑๒

รูปที่ ๕๓

พระพุทธรูปสี่มิตฺติ ฝ่ายมหายาน พยัคฆาภยธรรมคัมภีร์ จันทกัมภีร์นาถ
ศิลปะสมัยสุโขทัยที่ ๑ พุทธศักราชที่ ๑๘ - ๑๘

รูปที่ ๕๔

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางสมาธิ ให้นำมาจากวัดเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร
 ศิลปกรรมของรุ่นที่ ๒ พุทธศักราชที่ ๑๘-๑๙

รูปที่ ๕๕

พระพุทธรูปสมัยลพบุรี ปางสมาธิ

ศิลปะสมัยลพบุรีที่ ๓ พุทธศักราชที่ ๑๘-๒๐

รูปที่ ๔๖

พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ศิลปะแบบอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๑

รูปที่ ๕๑

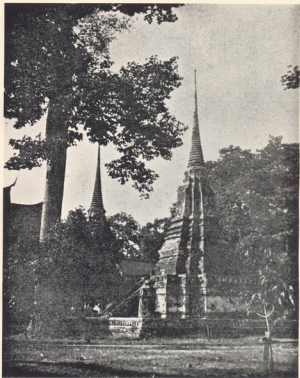
พระโลกนาถ สัมบุตธิ์ ในพระวิหารทิศตะวันออกมูอหลัง
วัดพระเชตุพน กรุงเก่า

ศิลปินนายชอุบล รามบุรุษศรีธรรมที่ ๒๑

รูปที่ ๕๘

เศียรพระพุทธรูปหินทราย พนมกัณฑ์นครโกษา จังหวัดลพบุรี
ศิลปะแบบอยุธยา ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓

รูปที่ ๔๘

พระเจดีย์เหลี่ยม วัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน
 ศิลปะแบบอยุธยา ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒

รูปที่ ๖๐

พระพุทธรูปที่มีลักษณะทรงเครื่องใหญ่ อย่างห้ามสมุทร
ศิลปะแบบอยุธยาตอนปลาย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓

รูปที่ ๖๑

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ปางสมาธิยืน แขนงนครศรีธรรมราช

ศิลปะสมัยอยุธยา ราวพุทธศักราช ๒๒ - ๒๓

จาก ม.จ. ประเสริฐศักดิ์ ขจรกุล

รูปที่ ๖๒

พระคันธารราษฎร์ สัมฤทธิ์ ปางขอฝน

อยู่ในหอพระคันธารราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ
 ศิลปเผยแพร่ชนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)

รูปที่ ๖๓

พระนิรันตราย สัมฤทธิ์ ปางสมาธิ

อยู่ในหอพระสุราลัยพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ
 ศิลปเผยแพร่ทางโทรทัศน์ สมิวัตรกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕)

พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ
สยามจังหวัดศรีอยุธยา

รูปที่ ๖๔

พระพุทธรูปยืนปางลีลา พุทธศตวรรษที่ ๑๕
ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ปั้น

บันทึกนี้ ทำขึ้นเมื่อวันจันทร์ ที่ ๑๔/๑๒ ๒๕๑๐ ณ กรุงเทพมหานคร โดยมีนายสมชาย ฤทธิเดช กรรมการ โทร. ๑๐๗๕๒
นายจรัส นันทนที ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๐

